

Міжнародний гуманітарний університет

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ЗБІРНИК

Видається з 2004 року

Випуск 39

Статті учасників
IX Всеукраїнської мультидисциплінарної конференції

**«Гуманітарний і інноваційний ракурс професійної майстерності:
пошуки молодих вчених»**

15 грудня 2023 року

**Відповідальний редактор випуску – ректор Міжнародного гуманітарного університету,
доктор юрид. наук, професор К.В. Громовенко**

Виданичий дім
«Гельветика»
2023

Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету : [збірник]. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. – Вип. 39. – 102 с.

Викладено результати досліджень науково-педагогічних працівників у галузях права, медицини та фармації, лінгвістики та перекладу, економіки, менеджменту, філософії, мистецтвознавства, історії, політології, психології, дизайну.

Збірник зібраний та підготовлений до друку відділом аспірантури і науки Міжнародного гуманітарного університету і розрахований на наукових та науково-педагогічних працівників, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів.

**Друкується відповідно до рішення
Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету
(Протокол № 4 від 19 грудня 2023 року)**

Редакційна рада:

С.В. Ківалов, академік Національної академії правових наук України, д-р юрид. наук, професор, голова Ради; К.В. Громовенко, д-р. юрид. наук, професор, заступник голови Ради; В.О. Лефтеров, д-р психол. наук, професор, перший проректор Міжнародного гуманітарного університету, О.О. Тарабрін, д-р мед. наук, професор, Ю.Г. Чумакова, д-р мед. наук, професор, Н.М. Шкворченко, д-р філол. наук, професор.

Редакційні колеги за напрямками:

Юридичні науки

Т.С. Ківалова, д-р юрид. наук, професор; О.О. Подобний, д-р юрид. наук, професор; Д.Г. Манько, д-р юрид. наук, доцент; Л.В. Діденко, д-р юрид. наук, професор, Я.О. Тицька, канд. юрид. наук, доцент.

Філологічні науки

Н.В. Бардіна, д-р філол. наук, професор; В.Я. Мізецька, д-р філол. наук, професор; Н.М. Шкворченко, канд. філол. наук, професор; Н. К. Коробкова, канд. філол. наук, доцент

Економіка і менеджмент

Л.М. Потьомкін, д-р екон. наук, професор; М.Д. Балджи, д-р екон. наук, професор; О.В. Дишкантюк, канд. техн. наук, доцент; К.С. Нестерова, канд. екон. наук, доцент,

Філософія та соціально-гуманітарні науки

Л.К. Велітченко, д-р психол. наук, професор, М.Й. Казанжи, д-р психол. наук, професор; В.Б. Бедан, канд. психол. наук; О.С. Іванова, канд. філос. наук, доцент; Т.О. Крижановська, канд. філос. наук,

Мистецтво і дизайн

А.А. Татарнікова, доктор мистецтвознавства, доцент; Т.М. Каплун, канд. мистецтвознавства, доцент; Т.І. Уварова, канд. мистецтвознавства, доцент; Я.В. Лупій, нар. артист України, професор; О.В. Токарев, засл. діяч мист. України, професор; Н.В. Кравець, декан факультету мистецтва та дизайну.

Медичні науки

Т.П. Терешина, д-р мед. наук, професор; Л.Д. Чулак, д-р мед. наук, професор; О.О. Тарабрін, д-р мед. наук, професор; Н.О. Нікітіна д-р мед.н., професор; В.Н. Кукушкін, канд. мед. наук, доцент;

Інформаційні технології

І.В. Стрелковська, д-р техн. наук, професор, декан факультету кібербезпеки, програмної інженерії та комп'ютерних наук; Т.І. Григор'єва, канд. техн. наук, доцент; І.М. Соловська, канд. техн. наук, доцент; Л.Г. Йона, канд. техн. наук, доцент.

Збірник включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International

**Статті друкуються мовою оригіналу за авторською редакцією
Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій**

Відповідальний секретар – начальник відділу аспірантури та науково-дослідної роботи
Міжнародного гуманітарного університету
Бедан Вікторія Борисівна

Адреса редакції: вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, Україна
e-mail: scientificnotes@mgu.od.ua

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ
КВ № 8958 від 13 липня 2004 року*

Розділ 1

Національне та міжнародне право

В. В. Гедіков*аспірант кафедри державно-правових дисциплін
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна*

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ КАТЕГОРІЇ «ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ»

Анотація. У статті проаналізовано категорію правосуб'єктності, яка відображає один аспект або формальну властивість суб'єкта права. Ця властивість визначає здатність суб'єкта мати права, нести обов'язки, а також їх створювати, здійснювати та нести відповідальність за свої дії або бездіяльність. Так само, як відносини громадянства визначають статус особи в державі, правосуб'єктність визначає положення суб'єкта права в правовій системі.

У статті здійснено дослідження сучасних підходів до розуміння категорії «правосуб'єктність», відмічено важливість даної категорії для юриспруденції та зроблено висновок про необхідність подальшого наукового дослідження даної тематики.

Ключові слова: правосуб'єктність, правоздатність, дієздатність, деліктоздатність, суб'єкт права, правовий статус, правовідносини, фізична особа, юридична особа.

На сьогоднішній день правосуб'єктність є однією з ключових категорій в правозахисній та праворегулятивній системі будь-якої країни. Правосуб'єктність є основою громадянського суспільства, оскільки вона визначає права та обов'язки фізичних осіб у відносинах між ними та державою.

Правосуб'єктність забезпечує баланс між інтересами держави та правами громадян, оскільки дана категорія права обмежує неправомірні дії держави, запобігаючи порушенню прав та свобод громадян. Завдяки правосуб'єктності підтримується ідея розвиненої та захищеної правової системи, яка сприяє стабільності, розвитку суспільства та захисту прав фізичних осіб.

Проблеми розуміння категорії «правосуб'єктність» були предметом дослідження у працях таких вчених як В. Луць, Т. Нечитайло, Л. Остапенко, Ю. Пундор, О. Пушкіна, В. Січевлюк, О. Скакун, І. Сопілко, Є. Харитонов, О. Харитонova, Ю. Червоний, В. Щербина та інших вчених.

Вивчення сутності правосуб'єктності науковим методом вказує на те, що правосуб'єктність є однією із складних та системних категорій у сучасній юридичній науці. За своєю природою це поняття об'єднує в собі всі правові якості (властивості) суб'єкта права.

Правосуб'єктність визначається як стан включення до правової системи, присутність повноправного статусу як учасника цієї системи та можливість скористатися її ресурсами та отримати від неї захист. Цей стан не виникає самостійно, джерелом його виникнення є існуючий правопорядок та система юридичних норм [2, с. 132].

Н.М. Оніщенко підкреслює, що те, хто і за яких умов може бути суб'єктом права, тобто учасником правовідносин і які якості він повинен мати, визначається не природою чи суспільством, а виключно державою. Ця властивість визначається терміном «правосуб'єктність» [3, с. 57].

О.Ф. Скакун визначає категорію «правосуб'єктність» як обов'язковий елемент правовідносин. Для участі у правовідносинах суб'єкти повинні пройти два етапи наділення юридичними властивостями: 1) отримання властивостей суб'єктів права як потенційних учасників правовідносин, що відбувається через відповідність певним правовим вимогам стосовно правосуб'єктності; 2) отримання додаткових юридичних властивостей в конкретних юридично значущих ситуаціях – суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, які надаються їм правовими нормами. О.Ф. Скакун аргументовано виділяє правосуб'єктність фізичних осіб, юридичних осіб та компетенцію державного органу як вираження його спеціальної правосуб'єктності [8, с. 358].

Правосуб'єктність є динамічним явищем, яке змінюється відповідно до етапів соціально-економічного розвитку суспільства, при цьому зберігаючи свою сутнісну ідентичність.

Еволюція категорії «правосуб'єктність» триває і буде продовжуватися через розширення її змісту шляхом наукового дослідження, яке переходить від абстрактного рівня до конкретного. Головною метою

є діалектична реконструкція обраного об'єкта, що включає цілісну теоретичну узагальненість всіх її загальних, особливих та окремих аспектів.

Відсутність узгодженого розуміння категорії «правосуб'єктність» на доктринальному рівні пояснюється тим, що існують декілька теорій правосуб'єктності. Серед них можна виділити теорію волі (запропоновану Ф.-К. фон Савіні), теорію інтересу (представлену Р. фон Ієрингом), теорію юридичної особистості і різноманітні комбінаційні теорії. Останні щодо тлумачення правосуб'єктності суб'єкта цивільного права включають в себе елементи як теорії волі, так і теорії інтересу [1, с. 239].

У юридичній літературі виділяють три підходи до визначення поняття «правосуб'єктність» [9, с. 67].

Перший підхід визначає правосуб'єктність шляхом об'єднання категорій правоздатності та дієздатності. Згідно з цим підходом, правосуб'єктність особи визначається як єдність її структурних елементів – правоздатності і дієздатності. Якщо правосуб'єктність реалізується через дієздатність, то саме через здатність суб'єкта усвідомлювати свої юридично значущі дії та керувати своєю поведінкою вона і виявляється.

Прихильники другого підходу, крім праводієздатності, враховують також права та обов'язки, закріплені за особою законами, і ототожнюють правосуб'єктність з правовим статусом особи.

Прихильники третього підходу визначають, що зміст правосуб'єктності складається з праводієздатності.

Сучасні підходи до розуміння категорії «правосуб'єктність» визначаються комплексною інтерпретацією, що включає не лише юридичний аспект, але й соціокультурні, етичні та філософські виміри.

Можна виокремити наступні сучасні підходи до розуміння категорії «правосуб'єктність»: юридичний підхід, соціальний підхід, етичний підхід, політичний підхід, глобальний підхід.

В юридичному підході правосуб'єктність вказує на здатність фізичних та юридичних осіб бути суб'єктом правовідносин.

Правосуб'єктність у публічному праві може визначати статус особи перед державою, наприклад, у питаннях громадянства та пов'язаними з цим права та обов'язки.

У приватному праві правосуб'єктність може регулювати правовідносини між фізичними особами, наприклад, договірні відносини.

Юридичний підхід до категорії «правосуб'єктність» включає наступні аспекти:

– Фізична особа може бути правоздатною (здатною мати права та обов'язки), дієздатною (здатною самостійно здійснювати права та обов'язки), деліктоздатною (здатною нести юридичну відповідальність за свої протиправні вчинки).

На думку В.А. Січевлюка, навіть при тому, що категорія «правосуб'єктність» повністю розкривається за допомогою трьох ключових понять – правоздатність, деліктоздатність і дієздатність, дослідження цього правового явища ускладнюється новоствореними термінами, їх поєднаннями та визначеннями, які штучно введено в теоретичну сферу (такі як трансдієздатність, бізнесдієздатність, правочиноздатність, тестаментоздатність) [7, с. 67].

Правоздатність і дієздатність можуть бути розглянуті в якості двох важливих етапів, стадій розвитку правосуб'єктного зв'язку.

На першому етапі, який відповідає правоздатності, виникає ще не сформована воля, неготовність особи до самостійного виконання правових функцій. Це суб'єкт права, який поки що не має власного правового змісту і вольових рішень. Воля такого суб'єкта права тимчасово заміщується волею інших суб'єктів права, які діють від його імені відповідно до закону. Хоча цей суб'єкт права є реальним, однак він не може самостійно приймати правові рішення.

Другий етап розвитку правосуб'єктного зв'язку – це досягнення особою стану дієздатності. На цьому етапі особа має можливість самостійно здійснювати функції суб'єкта права, що визначає перехід від абстрактної можливості бути суб'єктом права до реальності. Така особа готова самостійно здійснювати правову діяльність, набувати і реалізовувати свої права та обов'язки, а також нести юридичну відповідальність за свої юридичні дії.

Дієздатність не може бути розглянута як етап здійснення правоздатності, вона представляє собою самостійну стадію розвитку правосуб'єктності. Ця стадія відображає перехід від абстрактного суб'єкта права, як правової можливості, до встановлення правового відношення між правоздатністю та дієздатністю.

Отже, правосуб'єктність є складним і багатоаспектним явищем у сфері права. Основні складові цього поняття – правоздатність і дієздатність, оскільки вони гарантують здатність учасників суспільних відносин виступати як суб'єкти права та правовідносин. Таким чином, ядром правосуб'єктності є система прав і обов'язків.

Ще одним важливим аспектом правосуб'єктності є повноваження, особливо у відношенні органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які часто виступають у ролі юрисдикційних органів.

Деліктоздатність доповнює структуру правосуб'єктності, забезпечуючи та гарантуючи виконання суб'єктом правовідносин своїх обов'язків. Аналіз етапного взаємозв'язку правосуб'єктності базується на тому, що цей зв'язок може бути віднесений до категорії зв'язків розвитку, які передбачають зміну станів системи. Це розкриває деякі ключові аспекти взаємозв'язку між правоздатністю та дієздатністю.

Один з основних підходів до правового регулювання загальної конструкції правосуб'єктності визначений у Конституції України. У ній визначено правосуб'єктність як ключову правову характеристику громадян, що є зовсім природною в умовах будівництва України як демократичної та правової держави. Це враховує сутність та правову природу Конституції України та необхідність розробки ефективних конституційних механізмів для забезпечення прав і свобод людини і громадянина [6, с. 14].

– Що стосується правосуб'єктності юридичної особи, то дана особа створюється та ліквідується відповідно до чинного законодавства, а також може мати права та обов'язки та виступати в юридичних відносинах через свої органи та представників.

В.С. Щербина стверджує, що у цивільному законодавстві та цивільному праві ключовими є категорії правоздатності та дієздатності, які, узяті разом, формують поняття «правосуб'єктність». У господарському законодавстві та господарському праві України використовується термін «господарська компетенція», через яку виражається концепція «правосуб'єктності» у науці господарського права [11, с. 17].

Роль категорії правосуб'єктності юридичної особи, подібно до будь-якого суб'єкта права, полягає у фіксуванні можливості участі юридичної особи у правовідносинах. Також ця категорія визнає за юридичною особою здатність бути носієм суб'єктивних прав та обов'язків. Це впливає на особливості правового регулювання участі юридичних осіб у цивільному обігу, зокрема, на правила укладання ними угод та договорів.

Важливо відзначити, що правосуб'єктність юридичної особи не виникає і не існує сама по собі, а безпосередньо пов'язана із дією держави. Держава визначає правосуб'єктність особи та визнає її юридичною особою. Такий підхід до розуміння правосуб'єктності підкреслює, що ця категорія має об'єктивний характер [5, с. 210].

Соціокультурний аспект розглядає правосуб'єктність як динамічне поняття, яке видозмінюється відповідно до соціокультурних та історичних умов. Культурні цінності та переконання можуть впливати на сприйняття і реалізацію права в різних культурах. Врахування різних міжнаціональних та міжкультурних особливостей може бути важливим для розуміння та захисту прав різних культурних груп. Соціокультурний підхід підкреслює важливість активної участі громадян у формуванні правових норм та стандартів, що визначають їх правосуб'єктність.

Етичний підхід акцентує увагу на універсальних правах людини, які визнають гідність кожної особи незалежно від її характеристик чи статусу. Даний підхід висуває вимогу справедливого та рівного доступу до прав всіх громадян, уникнення дискримінації та нерівності фізичних осіб. Завдяки етичному підходу враховується значення індивідуальної свободи та автономії, надаючи право вибирати та приймати рішення відповідно до внутрішніх переконань особи. Етичний підхід допомагає знаходити баланс між правами та інтересами різних осіб та груп в інтересах справедливості та гармонії.

Політичний підхід до категорії «правосуб'єктність» орієнтується на розгляд цього поняття через призму влади, політичних структур і відносин у суспільстві. Розгляд правосуб'єктності враховує роль політичних інститутів у визначенні, захисті та обмеженні прав та свобод громадян. Політичний підхід може враховувати вплив міжнародних норм та організацій на правосуб'єктність, зокрема, роль міжнародних правозахисних організацій.

Завдяки політичному підходу можливо вивчати взаємодію між правовими нормами, політичними процесами та владними структурами для забезпечення правосуб'єктності в суспільстві.

Глобальний підхід розглядає як міжнародне право визначає правосуб'єктність на міжнародному рівні та як забезпечується захист прав фізичних та юридичних осіб. За допомогою глобального підходу можна дослідити як міжнародні декларації та конвенції забезпечують глобальний захист прав осіб. У цілому глобальний підхід до правосуб'єктності розглядає взаємодію між суб'єктами на міжнародному рівні та допомагає визначити як міжнародні фактори впливають на права та обов'язки осіб у глобальному масштабі.

На окрему увагу заслуговує розгляд правосуб'єктності цифрових суб'єктів права (інформаційної правосуб'єктності), оскільки зі стрімким розвитком інформаційних технологій виникають, розвиваються та взаємодіють між собою і державою нові й нові цифрові суб'єкти права.

А. Марущак визначає інформаційну правосуб'єктність як здатність суб'єкта інформаційних правовідносин мати інформаційні права та набувати своїми діями суб'єктивні інформаційні права та обов'язки, що формують зміст інформаційних правовідносин [4, с. 45]. Правосуб'єктність цифрових суб'єктів права має типову структуру, яка характерна і для інших суб'єктів права, а саме: правоздатність, дієздатність, деліктоздатність, однак зміст даної структури може зазнавати змін у процесі розвитку інформаційних технологій та виникнення нових цифрових суб'єктів права.

Для кожного цифрового суб'єкта права характер інформаційної правосуб'єктності різний, оскільки у кожного окремого цифрового суб'єкта є власна унікальна правосуб'єктність з визначеним змістом. Це обумовлено різноманітністю інформаційних правовідносин, особливо в галузі ІТ-права. З цього приводу Є. Харитонов та О. Харитонova наголошують, що відносини в ІТ-праві є неоднорідними, а отже для інформаційних правовідносин характерні різні методи правового регулювання. Оскільки до ІТ-сфери належать різноманітні інформаційні, інформаційно-технологічні, комунікативні тощо відносини, які за своєю сутністю є соціальними зв'язками «по горизонталі» та «по вертикалі», зрозумілим є те, що для їхньої організації використовуються як диспозитивні, так і імперативні методи. Ця обставина дає підстави вважати про відсутність єдиного методу правового регулювання відносин в ІТ-сфері [10, с. 22].

Таким чином, наявне широке коло, яке має тенденцію до постійного розширення, суб'єктів інформаційних (цифрових) правовідносин, які відрізняються один від одного обсягом визначеної інформаційної правосуб'єктності, що зумовлений різноманітністю інформаційних правовідносин, що виникають, змінюються і припиняються в інформаційній галузі.

Отже, у сучасних умовах правовий статус суб'єктів права відображає їхню правосуб'єктність.

Правосуб'єктність є ключовою та невід'ємною характеристикою суб'єктів права, яка надає обґрунтування вважати їх такими та виступати у ролі учасників правовідносин.

Правосуб'єктність повинна включати спеціальні процедури та механізми, які дозволяють суб'єктам права ефективно вирішувати правові конфлікти, подолати недоліки в законодавчому регулюванні відповідних відносин, а також усувати обмеження, які можуть виникати внаслідок застосування закону.

Вимоги практики у сфері правотворчості, правозастосування та реалізації права направляють юридичну науку на перегляд та переосмислення ролі, змісту і значення категорії «правосуб'єктність». У сучасному етапі наукового вивчення суб'єктивної сфери права визнання самотності та самоцінності цієї категорії може служити стимулом для проведення у подальшому дійсно продуктивних наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артикуленко О. Правосуб'єктність юридичної особи: сучасні виклики та невирішені питання. Теорія держави і права, 6/2018. С. 238–242.
2. Грекул-Ковалик Т., Донченко О. Правосуб'єктність як формальна властивість суб'єкта права. Проблеми та судження. С. 131–138.
3. Зайчук О.В., Оніщенко Н.М. Теорія держави і права: академічний курс. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 444 с.
4. Марущак А. Поняття суб'єктів інформаційних правовідносин та їх класифікація. «Правова інформатика», № 4 (12)/2006. С. 44–48.
5. Остапенко Л.О. Проблемні питання цивільної правосуб'єктності юридичних осіб: теоретичний аспект. Юридичний науковий електронний журнал, № 11/2021. С. 210–213.
6. Пушкіна О.В. Конституційний механізм забезпечення прав людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики: автореф. дис. доктора юрид. наук. Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого. Харків, 2008. С. 10–17.
7. Січевлюк В.А. Еволюція категорії «правова суб'єктність» (теоретико-прикладні засади): монографія. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2020. 462 с.
8. Скакун О. Ф. Теорія права і держави. 4-ге видання, стереотипне. Підручник. Київ: Алерта, 2021. 528 с.
9. Сопілко І.М. Теоретико-правові підходи до розуміння суб'єктів права окремими галузевими науками. Юридичний вісник, № 4(9), 2008. С. 66–70.
10. Харитонов Є. О., Харитонova О.І. Сутність ІТ-права: пошук парадигми. Право України. 2018. № 1. С. 18–29. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2018_1_4
11. Щербина В.С. Суб'єкти господарського права: монографія В.С. Щербина. К.: Юрінком Інтер, 2008. 264 с.

V. Hedikov. Modern approaches to understanding the category «subjectivity». – Article.

Summary. *The article analyzes the category of subjectivity, which reflects one aspect or formal property of a legal entity. This property determines the subject's ability to have rights, to bear obligations, as well as to create them, implement them and bear responsibility for their actions or inactions. Just as citizenship relations determine the status of a person in the state, subjectivity determines the position of the subject of law in the legal system.*

The article researches modern approaches to understanding the category of «subjectivity», notes the importance of this category for jurisprudence, and concludes on the need for further scientific research on this topic.

Key words: *subjectivity, legal capacity, subject of law, delictual capacity, legal entity, legal status, legal relationship, person, legal entity.*

УДК 347.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2023/39/02>

І. Ю. Кіореско

аспірант кафедри юриспруденції

Чернівецький інститут Міжнародного гуманітарного університету

м. Чернівці, України

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ САНКЦІЙ ЯК ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ

Анотація. *У статті розглядається поняття санкцій як правових засобів за цивільним правом України. Визначається, що сучасний процес відтворення системи правового регулювання зобов'язальних правовідносин загалом, відповідальності за їх порушення зокрема неможливий без урахування досягнень вітчизняної та світової теорії та практики права. Отже їх адекватне сприйняття і використання неможливе без всебічного та повного вивчення історичного досвіду та наукового аналізу діючого в минулому цивільного законодавства в процесі його еволюції відповідно до потреб суспільного життя, що змінюються.*

В статті акцентовано увагу на тому, що у юридичній науці категорія санкцій, ймовірно, виступає міждисциплінарним поняттям із ознаками оцінки. Принципову важливість санкцій для якоїсь окремо взятої галузі права відзначити складно. Усі галузі права тією чи іншою мірою стикаються з санкціями та їх наслідками.

Встановлено, що санкції в цивільному праві як правові засоби спрямовані на забезпечення інтересів суб'єктів цивільних правовідносин, захисту цивільних прав та інтересів, мають особливу юридичну силу, спрямовану на усунення перешкод, які виникають на шляху задоволення інтересів учасників цивільних правовідносин, виступають елементами механізму правового регулювання цивільних відносин і забезпечують його ефективне функціонування, призводять до негативних наслідків для особи, яка порушила (не виконала, чи неналежно виконала) цивільні обов'язки, встановлених законом чи договором, що забезпечуються державою шляхом застосування примусу. Санкції в цивільному праві слід розуміти в якості певних негативних наслідків, встановлених законом або договором, які застосовуються у разі невиконання (неналежного виконання) цивільно-правових обов'язків, порушення заборон, обмежень та у інших випадках, встановлених законом.

Ключові слова: *цивільне право, цивільні правовідносини, цивільне законодавство, цивільно-правова відповідальність, захист цивільних прав, санкції.*

Постановка проблеми. *Фундаментальні зміни соціально-економічної та політичної систем суспільства в Україні визначили актуальність проблем правового регулювання цивільно-правових та передусім зобов'язальних відносин.*

Сучасний процес відтворення системи правового регулювання зобов'язальних правовідносин загалом, відповідальності за їх порушення зокрема неможливий без урахування досягнень вітчизняної та світової теорії та практики права. Отже їх адекватне сприйняття і використання неможливе без всебічного та повного вивчення історичного досвіду та наукового аналізу діючого в минулому цивільного законодавства в процесі його еволюції відповідно до потреб суспільного життя, що змінюються.

У юридичній науці категорія санкцій, ймовірно, виступає міждисциплінарним поняттям із ознаками оцінки. Принципову важливість санкцій для якоїсь окремо взятої галузі

права відзначити складно. Усі галузі права тією чи іншою мірою стикаються з санкціями та їх наслідками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Теоретичну основу дослідження склали наукові праці таких науковців, як М. Бойчука, В. Голуб, В. Грабовського, О. Зарічного, О.В. Дзери, В. Ладиченко, Н. Липовської, А. О. Колодіна, В. К. Мамутова, Н. В. Мельника, М.В. Савчина, М. Месюка, О. Толкачова, Г. Шаульської та інших.

Мета статті. Метою статті є науковий аналіз положень законодавства України, яке регулює застосування категорії санкцій у цивільному праві.

Викладення основного матеріалу. Цивільне право регулює відносини, пов'язані з договорами, зобов'язаннями, деліктами, особистими немайновими правами фізичних осіб та багато іншого.

Санкції пов'язані з правовим регулюванням економіки та підприємництва. З цього питання в науці цивільного права в різний час вченими проводилась достатня кількість досліджень.

Одні вчені присвятили свою працю питанням господарського розрахунку та цивільно-правовим проблемам удосконалення господарського механізму, державного регулювання економіки [3, с. 34].

Інші вчені вивчали питання правового регулювання ринкових та економічних відносин, аспекти втручання у економіку [4, с. 27-33].

Окремі вчені присвятили свою працю проблемам правової організації галузевих господарських систем, цивільно-правовому регулюванню розподільчих відносин, правовим засобам розбудови господарського механізму [6, с. 5].

Також група вчених досліджували відносини промисловості та торгівлі, питання стійкості в умовах початку ринку [7].

Існує багато інших наукових досліджень, які лежать у площині санкцій та економічного регулювання.

Нині категорія санкцій у цивільному праві немає єдиного оформленого розуміння. Здається, що таке поняття можна частково спробувати описати, виділивши деякі особливості.

По-перше, санкції – це зазвичай політичні міждержавні відносини кількох країн, учасником яких є Україна.

По-друге, санкції мають явний негативний характер, тому їх наслідки можуть негативно впливати на динаміку цивільних відносин.

По-третє, санкції можуть посилювати режим ізоляції суб'єктів цивільного права, що зумовлює скорочення кількості угод, обмеження експортно-імпорتنих відносин. Поняття санкцій у цивільному праві немає чітких законодавчих рамок. У цьому сенсі санкції близькі до категорії національної економічної кризи, а в деяких аспектах криза та санкції взаємопов'язані та взаємозумовлені.

По-четверте, дослідження санкцій та його наслідків з погляду цивільного права необхідне, оскільки суб'єкти цивільного права і особливо підприємці потребують кваліфікованого сучасного законодавства та дієвого механізму захисту їхніх прав і законних інтересів.

Категорія санкцій є важливою для цивільного права. Дослідження у цій галузі накопичені, їх вивчення та аналіз визначають актуальність дослідження у даному напрямку.

Правове регулювання цивільних відносин забезпечується певними правовими засобами, значення окремих з яких на різних етапах суспільного розвитку змінюється. Це чітко простежується у регулюванні цивільних відносин, зокрема з часу набуття Україною незалежності та початку розвитку українського законодавства, починаючи з 2003 року, тобто з дня набуття чинності ЦК України, значну роль у регулюванні цивільних відносин було надано договірному регулюванню. Договір як правовий засіб нині відіграє особливу роль у механізмі правового регулювання цивільних відносин. Забезпечення ефективного механізму правового регулювання цивільних відносин неможливе без застосування санкцій. Чинне цивільне законодавство України не містить легального визначення поняття «санкція». Єдине посилання на термін «санкція» міститься у частині першій статті 351 ЦК України в частині застосування за порушення цивільних прав такої санкції як конфіскація [2].

Застосування санкцій відбувається до конкретної особи – суб'єкта цивільних правовідносин, проте саме на стадії врегулювання цивільних відносин закріплення в правовій нормі санкції сприяє упорядкуванню цивільних відносин, визначенню тих негативних наслідків, які настануть для особи у разі порушення суб'єктивного цивільного обов'язку.

У сучасному цивільному праві термін «санкція» використовується як: складова частина норми права, яка в разі невиконання норми визначає заходи державного впливу, головним чином – у формі примусу; встановлений законом порядок обов'язкового затвердження судом постанов про вжиття заходів примусового характеру у випадках, визначених законодавством.

Як зазначають сучасні науковці: «категорія санкції в правознавстві є однією з найбільш багатозначних: по-перше, під санкцією розуміється визначена частина правових норм, в яких передбачено приписи стосовно наслідків, що настають у разі недотримання правил, викладених в диспозитивній частині норми; по-друге, під санкцією розуміються акти компетентних державних органів, якими дозволяються (схвалюються, «санкціонуються») можливість вчинення певними особами відповідні дії; по-третє, під санкцією розуміються негативні майнові наслідки, що настають у разі вчинення особами протиправних дій; по-четверте, санкції розглядаються як один із різновидів негативних майнових наслідків, що покладаються суб'єкта зобов'язань у разі невиконання чи неналежного виконання прийнятого ним на себе зобов'язання» [8]. Іншими словами, санкції є визначеною відповідальністю суб'єктів цивільних відносин за порушення виконання ними визначених (передбачених договорами, угодами тощо) зобов'язань.

Якою великою не була б література з історії становлення та розвитку вітчизняного інституту цивільно-правової відповідальності, актуальність її вивчення неминуча, оскільки інтерпретація однієї й тієї ж джерельної бази в різні історичні періоди, як правило, зазнає істотних змін. Більше того, дослідження питання про те, на чому базувалася і як регулювалася відповідальність за порушення зобов'язань у країні, призводить до формування найбільш цілісного погляду на добу, що розглядається, і заповнення прогалів у ретроспективному знанні аналізованого інституту.

Зазначу, що цивільно-правова відповідальність – одне з найскладніших, значних та полемічних правових явищ. У цій категорії максимально яскраво виражені сутність самого громадянського права, його найважливіші функції та значення у суспільстві. Акумулюючи основні правові цінності приватного права, цивільно-правова відповідальність у певному сенсі невичерпна як об'єкт наукового дослідження. Треба сказати, що питання цивільно-правової відповідальності за порушення зобов'язань досліджуються, напевно, стільки ж, скільки існує громадянське право. Проте єдиної концепції такої відповідальності досі не вироблено. Можливо, потреби у вивченні історичних метаморфоз досліджуваної проблематики, можливо, й виникло б, якби сучасні концепції почав відповідальності у цивільному праві не несли на собі друк минулого.

Доцільність звернення до цієї тематики багато в чому зумовлена як радикальними змінами економічного, соціально-політичного та правового характеру, що відбуваються в країні, так і необхідністю подолання історичної кон'юнктурності у вивченні проблематики відповідальності за порушення зобов'язальних відносин та розширення об'єктивних знань у даній сфері, що сприяють удосконаленню відповідного механізму правового регулювання у сучасному суспільстві. До того ж у сформованих правових реаліях дуже очевидна необхідність вивчення сучасної історико-правової наукою досліджуваного інституту як з класових позицій, а й з погляду розвитку юридичної техніки і порівняльно-правового аналізу категорій відповідальності та зобов'язання.

Наявні негативні прояви в процесі притягнення суб'єктів до майнової відповідальності за порушення прийнятих на себе зобов'язань вбачається в концептуальних помилках правового оформлення даного процесу, спричинених, крім іншого, небажанням законодавця враховувати реальний, історично обумовлений стан українського суспільства та визначальний останнім оптимальний ступінь його демократизації.

Важливо також враховувати й унікальний досвід використання цивільно-правових засобів регулювання зобов'язальних відносин у правовій державі, оскільки фінансовий ефект цивільно-правових санкцій, що безпосередньо призводить до змін в економічному становищі суб'єктів цивільних відносин, і за нинішніх умов тісно пов'язаний із політичним благополуччям країни.

Викладене свідчить про необхідність поглибленого комплексного історико-юридичного аналізу правового регулювання інституту санкцій (цивільно-правової відповідальності) за порушення зобов'язань для обліку історичного досвіду в цьому питанні сучасним українським законодавцем.

Проблеми еволюції ідеї та інституту цивільно-правової відповідальності в якості санкцій (у тому числі договірної) за порушення зобов'язань з українського права у періоди 1991-2004 роки (становлення незалежності України та прийняття Українських законодавчих актів), 2004-2010 роки (розвиток законодавства України на шляху до євроінтеграції після «помаранчевої» революції), 2010-2014 роки (подальший розвиток українського законодавства до революції «гідності»), 2014-2019 роки (становлення та розвиток українського законодавства на шляху до євроінтеграції після революції «гідності», у період анексії рф АРК Крим та самопроголошення Л/ДНР за підтримки військ рф, до початку дії обмежень, пов'язаних з розповсюдженням гострої респіраторної хвороби «COVID 19»), 2019-2022 роки (розвиток українського законодавства у період дії обмежень пов'язаних з розповсюдженням гострої респіраторної хвороби «COVID 19» до початку дії воєнного стану, у зв'язку із повномасштабним вторгнення

військових формувань РФ на територію України), 2022 рік – по теперішній час, комплексно у вітчизняній юридичній літературі не висвітлювалися.

Наявні доктринальні джерела, коло нормативно-правових актів, а також документи судової практики свідчать про різні підходи до вирішення як проблем цивільно-правового регулювання зобов'язальних відносин, так і проблем майнової відповідальності за порушення останніх, що робить особливо актуальним визначення теоретичних основ аналізованого інституту в цивільному праві силу рецепції його багатьох основних положень до цивільного законодавства України.

Взаємодія суспільства та держави у сфері цивільних правовідносин є складною та багатоаспектною проблемою. Цивільне право завжди відіграло важливу роль у житті будь-якої держави, бо воно охоплює одну з найбільш значущих сфер людської життєдіяльності – майнові відносини. На думку науковців: «взаємодії держави та суспільства властиве прагнення першого до деякого обмеження свободи суб'єктів у цій сфері (що небезпідставно), де суспільство бореться за її розширення» [9, с. 17-25]. Це не може не позначитися на інституті цивільно-правової відповідальності. У різні історичні періоди баланс між цими різноспрямованими векторами розвитку, що переломлюються на досліджуваній інститут, був різним, і залежно від того, чому віддавався пріоритет, характеризувався політичний устрій у державі.

Безумовно, це не визначало державу в цілому, але виступало її важливою рисою. Таким чином, дослідження питань цивільно-правової відповідальності у сфері договірних зобов'язань, їхньої теоретичної бази та нормативного регулювання сприяє формуванню найбільш цілісного погляду на розглянуту епоху, внаслідок чого становить значний інтерес для сучасності.

Сьогодні, коли проблеми співвідношення приватних і цивільних відносин знаходять свій відбиток у різних галузях науки і права, звернення до наявного досвіду у сфері найбільш значущих для держави та суспільства інститутів, яким є й інститут майнової відповідальності, з позицій переважного прямого державного регулювання – вельми необхідне і своєчасне.

Відмінність цього дослідження від інших вбачається в аналізі та опрацюванні проблем, пов'язаних з визначенням специфіки юридичної природи майнової відповідальності у сфері зобов'язань з цивільного права, з позицій її теоретико-правової значущості.

Отже, санкції в цивільному праві як правові засоби спрямовані на забезпечення інтересів суб'єктів цивільних правовідносин, захисту цивільних прав та інтересів, мають особливу юридичну силу, спрямовану на усунення перешкод, які виникають на шляху задоволення інтересів учасників цивільних правовідносин, виступають елементами механізму правового регулювання цивільних відносин і забезпечують його ефективне функціонування, призводять до негативних наслідків для особи, яка порушила (не виконала, чи неналежно виконала) цивільні обов'язки, встановлених законом чи договором, що забезпечуються державою шляхом застосування примусу. Санкції в цивільному праві слід розуміти в якості певних негативних наслідків, встановлених законом або договором, які застосовуються у разі невиконання (неналежного виконання) цивільно-правових обов'язків, порушення заборон, обмежень та у інших випадках, встановлених законом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. // Відомості Верховної Ради. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). Офіц. вид. К.: Парлам. вид-во, 2003. № 40-44. 356 с. (Із змінами і доповненнями, внесеними законами України протягом 2003–2022 років).
3. Господарське право: Підручник / В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменський, К. С. Хахулін та ін.; За ред. В. К. Мамутова. К.: Юринком Інтер, 2002. С. 34.
4. Безух О. Приватне право і приватні відносини в умовах ринкової економіки. Господарське право і процес. Підприємництво, господарство і право № 7. 2019. С. 27–33.
5. Савчин М.В. Правове регулювання та економічні свободи і права : монографія / за ред. проф. Михайла Савчина. Ужгород : Видавництво «РІК-У», 2020. 224 с
6. Актуальні проблеми цивільного права і цивільного процесу в Україні / Я. М. Шевченко, Ю. Л. Бошицький, А. Ю. Бабаскін, М. В. Венецька, І. М. Кучеренко та ін. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. С. 5.
7. Галузева економічна політика держави: проблеми правового Г 17 забезпечення : колективна монографія / За наук. ред. Д. В. Задихайла. Х.: Юрайт, 2013. 520 с.
8. Колодін А. О. Цивільно-правова відповідальність за невиконання чи неналежне виконання договору чартеру (фрахтування) : дис. доктора філос. / Колодін, Артем Олексійович ; Національний університет «Одеська юридична академія» Одеса, 2022. 209 с.

9. Мельник Н. В. Взаємодія інститутів громадянського суспільства з органами державної влади / Н. В. Мельник // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2015. № 3. С. 17–25.

I. Kioresko. To the question of defining the concept of sanctions as legal means under the civil law of Ukraine. – Article.

Summary. *The article explores the concept of sanctions as legal means under the civil law of Ukraine. It is determined that the modern process of reproduction of the system of legal regulation of obligatory legal relations in general and liability for their violation in particular, is impossible without taking into account the achievements of national and world legal theory and practice. Therefore, their adequate perception and use are impossible without a comprehensive and complete study of historical experience and scientific analysis of the civil legislation applicable in the past in the process of its evolution according to the changing needs of public life.*

The article draws attention to the fact that the category of sanctions is likely to be an interdisciplinary concept with evaluation features in legal science. It is difficult to establish the fundamental importance of sanctions for any particular branch of law. All branches of law face sanctions and their consequences to some extent.

It is found that sanctions in civil law as legal means are aimed to protect the interests of subjects of civil relations, protect civil rights and interests, have a special legal force which is aimed at removing obstacles that arise on the way to satisfaction of participants' interests in civil relations, act as elements of the system of legal regulation of civil relations and ensure its effective performance, and lead to negative consequences for a person who has violated (failed to fulfill or improperly fulfilled) civil obligations established by law or contract that are enforced by the state through the use of coercion. Sanctions in civil law should be understood as certain negative consequences established by law or contract, which are applied in case of non-fulfillment (improper fulfillment) of civil law obligations, violation of prohibitions, restrictions and in other cases established by law.

Key words: *civil law, civil legal relations, civil legislation, civil liability, protection of civil rights, sanctions.*

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2023/39/03>

Г. Й. Пузанова

*кандидат юридичних наук, доцент,
докторант*

*Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ СТИМУЛЮВАННЯ ІНОЗЕМНОГО ІНВЕСТУВАННЯ

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню питань стимулювання іноземного інвестування. У процесі дослідження зроблено висновок, що стимулювання є сукупністю способів впливу уповноважених державою органів на процеси іноземного інвестування, що закріплені чинним законодавством. Держава закріплює в положеннях чинного законодавства систему правових та управлінських заходів, які формуються та реалізуються спеціальними суб'єктами з метою впорядкування відносин іноземного інвестування для соціально-економічного розвитку держави.*

Ключові слова: *поняття стимулювання іноземного інвестування, мета стимулювання, функції стимулювання, види стимулювання.*

Враховуючи фінансову й ресурсну виснаженість України війною, уже сьогодні постає необхідність замислитися, як і в який спосіб здійснювати відновлення економіки нашої держави, повернути українців із-за кордону та забезпечити гідний рівень життя населення країни. Усе це потребує вирішення багатьох питань і значних фінансових ресурсів, яких сьогодні недостатньо в державі, тому іноземне інвестування може відіграти важливу роль у вирішенні цих питань.

Іноземне інвестування є одним із напрямів підвищення ефективності національної економіки, умовою стабілізації і структурних перетворень, задоволення потреб населення та суспільного виробництва

у різних галузях тощо. Цей напрям діяльності можливо визначити як самостійну, ініціативну, систематичну, на власний ризик підприємницьку діяльність іноземних інвесторів, пов'язану з вкладенням іноземних інвестицій в об'єкти господарської діяльності на території приймаючої держави у видах і формах, не обмежених законодавством, з метою одержання прибутку або досягнення іншого соціально важливого ефекту [1, с. 26].

У сучасних умовах іноземне інвестування є одним із пріоритетних напрямів розвитку економіки України. Тому дослідження існуючих правових передумов для залучення іноземних інвестицій є актуальним і має велике практичне значення. Для цього вже сьогодні варто звертати увагу на наявні механізми регулювання іноземного інвестування, що використовуються у світі, та адаптувати їх до післявоєнних реалій.

Дослідженням питань, пов'язаних зі стимулюванням активності суб'єктів соціально-економічної діяльності взагалі та розкриттям сутності правових стимулів як юридичної категорії, займалась значна кількість науковців. Серед них можна згадати таких дослідників, як: О. О. Барабаш [2], Р. А. Калюжний, О. Я. Лапка, Т. О. Пікуля [3], В. В. Лазорев [4], І. М. Луценко [5], О. С. Федорчук, О. В. Сторожук [6], Є. Ю. Шаптала [7] та ін. У роботах зазначених дослідників розкривається сутність стимулювання як інструменту впливу на суб'єктів економічної (господарської) діяльності, а також досліджуються питання в окремих, важливих для суспільства сферах. Поряд з цим розкриттям питань, що висвітлюють сутність стимулювання у сфері іноземного інвестування, практично не приділялось уваги.

Враховуючи зазначене, метою нашої розвідки є розкриття поняття стимулювання, його сутності та його вплив на процес іноземного інвестування, а завданням – характеристика змісту стимулів як інструментів впливу на процесі іноземного інвестування на території України.

Методологія дослідження. При досягненні зазначених мети і завдання нами були використані загальнонаукові методи дослідження (діалектичного, аналізу, синтезу та структурно-функціонального), а також спеціальні методи (логічні, юридичні, порівняльно-правові). Аналітичний метод використовувався для визначення особливостей впливу стимулювання на розвиток процесу іноземного інвестування. Порівняльно-правовий метод дав змогу проаналізувати використання тих чи інших стимулів у іноземних державах і можливість їх використання при формуванні та реалізації державної політики іноземного інвестування в Україні.

Основні результати. Стимули відіграють роль особливих важелів впливу на свідомість і поведінку, волю та енергію людини і дають змогу направляти їх зусилля на розв'язання найбільш важливих завдань, що виникають перед державою – розвиток технічного прогресу, планомірне збільшення продуктивності виробництва та ін. При цьому вони можуть бути різноманітні – матеріальні, моральні, правові стимули: а) мають нормативне закріплення; б) спрямовані на активізацію правомірної поведінки відповідних суб'єктів [7, с. 74].

У юриспруденції правові стимули входять до кола наукового інтересу, як правило, фахівців фундаментальних галузей права таких, як цивільне право, адміністративне та трудове право. Але оскільки методологічну функцію у системі правових наук виконує загальна теорія держави та права, то саме теоретики права у своїх наукових розвідках віднаходять те спільне та відмінне, загальне та особливе, що притаманно правовим стимулам, як правовим феноменам. Без перебільшення, спільною тезою усіх правників є те, що у сфері дії права стимулюванню підлягає тільки правомірна поведінка особи.

І. М. Луценко у своїй роботі «Правові стимули: теоретико-правові засади та механізм реалізації» запропонував власне визначення поняття правового стимулу як закріпленого в нормі права засобу правового впливу на поведінку особи, спрямованого на спонукання її до суспільно корисного і соціально-активного правомірного діяння, яке має свідомо-вольовий характер, з метою задоволення потреб та інтересів, досягнення поставлених цілей. Автор вказує, що правовий стимул за своєю природою є складовим правовим явищем, що має свою внутрішню будову та спрямовується на внутрішній світ особи – мотиви, інтереси, потреби.

Основними ознаками правового стимулу є те, що він: спрямований на задоволення потреб та інтересів; спонукає до активних дій, зацікавлюючи особу в досягненні стимулюючого результату; забезпечує мотивацію правомірної поведінки; дає можливість вибору варіанта правомірної поведінки; виступає як суб'єктивним (внутрішнім), так і об'єктивним (зовнішнім) фактором, що спонукає до дій і впливає на інтереси особи; може виражатися як у позитивних, так і в негативних правових засобах впливу; є ефективним засобом впливу на поведінку особи з боку інших осіб, суспільства, держави, інформує про наслідки правомірної поведінки [5, с. 5–6].

На думку деяких вчених, правовий стимул – це правове спонукання до законослухняної поведінки, яке створює сприятливий режим для задоволення власних інтересів суб'єкта, при цьому стимулюючими засобами є заохочення, пільги, переконання тощо.

Концептуально з такою позицією погоджуються провідні українські правники. Зокрема, професор О. Ф. Скакун пропонує таку дефініцію правового стимулу: «Це правове спонукання до законослухняної поведінки, що створює умови для задоволення власних інтересів суб'єкта. Наприклад, пільга, право на власність» [8, с. 486]. Учені Л. С. Лисенков, А. М. Колодій, О. Д. Тихомиров, В. С. Ковальський вважають, що правовий стимул, як фактор і умова забезпечення правомірної поведінки, проявляється в правовій формі суб'єктивних прав, законних інтересів, пільг, привілеїв, імунітету, заохочень. Звертають увагу на те, що правові стимули інформують про наслідки правомірної поведінки, забезпечують реалізацію регулятивної функції права [9, с. 285–286].

Кожна з наведених інтерпретацій змісту правових стимулів дає підстави стверджувати, що правова природа стимулу обов'язково проявляється через правомірну поведінку, яка є вольовою поведінкою суб'єкта права (діяльність або бездіяльність), що відповідає приписам правових норм, не суперечить основним принципам права і гарантується державою.

Отже, правовий стимул – це не тільки внутрішній спонукальний фактор, елемент суб'єктивної сторони поведінки, а й зовнішній фактор, який закладений у законодавстві і впливає на особу ззовні, створюючи при цьому умови для задоволення її потреб та інтересів. Ми поділяємо позицію авторів, які вказують, що до основних рис, які характеризують правову природу стимулу, автори відносять те, що вони: завжди пов'язані зі сприятливими умовами для здійснення власних інтересів особи, оскільки виражаються в обіцянці чи наданні цінностей, а іноді в заміні чи зниженні міри позбавлення цінностей (наприклад, стимулом є скасування чи зниження міри покарання); розширюють обсяг можливостей, свобод для суб'єкта, бо формами прояву правових стимулів виступають суб'єктивні права, законні інтереси, пільги, привілеї, імунітети, надбавки, доплати, компенсації, заохочення, рекомендації; виражають позитивну правову мотивацію; спрямовані на впорядковану зміну суспільних відносин, виконують функцію розвитку соціальних зв'язків; передбачають підвищення позитивної активності [3, с. 6–7]. У цих ознаках полягає їхня необхідність і соціальна цінність стимулювання.

Визначивши поняття й основні ознаки правового стимулювання, можемо визначити основну його мету. Загалом мета – це те, до чого прагнуть, що потрібно здійснити. Виходячи з такого загального розуміння мети, можна сказати, що правові стимули, будучи спонукальною причиною до дій, у підсумку передбачають отримання особою відповідних благ. Отже, мета правових стимулів зумовлюється потребами та інтересами як особи, так і суспільства. Саме мета стає стимулом до дії, є причиною виникнення відповідної поведінки особи [3, с. 25].

При правовому стимулюванні здійснюється безпосередній цілеспрямований правовий вплив на поведінку особи з боку стимулювального суб'єкта. У цьому процесі останній застосовує усі можливі правові засоби (правові стимули), які спонукають особу до певної дії. Усі дії стимулювального суб'єкта спрямовані на отримання бажаного результату в процесі діяльності об'єкта стимулювання.

Розкриваючи сутність стимулювання як інструментів державної політики іноземного інвестування, слід вказати на те, що відповідно до ст. 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [10]. Інвестиційну політику розробляють і впроваджують державні органи, до компетенції яких належать повноваження щодо здійснення такої діяльності. Враховуючи це, ми, говорячи про стимули, будемо мати на увазі правові стимули, які можуть бути застосовані державними органами.

Стимулювання як засіб правового впливу на поведінку суб'єктів права – це вид правового заохочення, що спрямований на спонукання суб'єктів права на усвідомлене сумлінне виконання ними своїх обов'язків та досягнення соціально корисних результатів, що перевищують звичайні вимоги. Мета правових стимулів полягає в тому, щоб викликати мотивацію, спрямовану на соціально активну поведінку, на високий результат дій, забезпечення самостійності, свободи особи, на проявлення ініціативи, творчості, заповзятливості. До суб'єктів, що здійснюють стимулювання, треба віднести: державу, її органи та посадових осіб, які мають ці повноваження. Правове стимулювання є категорією права, отже, виконує широке коло функцій. До функцій правового стимулювання відносять: загальносоціальні функції (мотиваційна, організаційна, прогностична, гарантуюча, комунікативна, оціночна, соціального контролю, виховна) та

спеціально-юридичні функції (праворегулятивна, правостримуюча). Однією із головних функцій правового стимулювання є мотиваційна функція.

Отже, А. Баран зазначає, що правове стимулювання має широке функціональне застосування з метою впливу на поведінку суб'єктів права. Як загальносоціальні, так і спеціально-соціальні функції правового стимулювання спрямовані на створення умов для розвитку ініціативи, творчості заохочуваних суб'єктів права, а також для відвернення їх неправомірної поведінки та забезпечення дієвості юридичних норм [11, с. 35–36].

Характеризуючи особливості правових стимулів, варто погодитись з думкою, що це правові норми, що заохочують розвиток необхідних для суспільства і держави суспільних відносин, норми, які стимулюють як звичайну, так і підвищену правомірну діяльність людей і результати такої діяльності. При цьому категорія стимулювання в праві може бути розглянута у вузькому та широкому сенсі. За вузького підходу стимули розглядаються виключно як заохочення, а за широкого – як синтетичний спосіб впливу, що поєднує у собі як засоби заохочення, так і засоби примусу [7, с. 75]. Це дає нам можливість стверджувати, що при застосуванні широкого підходу правовими стимулами вважатимуться різні за цільовим спрямуванням засоби. Застосування заохочень, а також інших правових стимулів має на меті створення таких умов, за яких суб'єкти будуть зацікавлені в добровільному, своєчасному та повному виконанні обов'язків, які покладено на них у відповідних правовідносинах.

Отже, при розкритті сутності правових стимулів як складових забезпечення державної політики іноземного інвестування ми їх будемо розглядати як сукупність способів впливу уповноважених державою органів на процеси іноземного інвестування, що закріплені чинним законодавством. При цьому державну політику іноземного інвестування будемо сприймати як закріплену в положеннях чинного законодавства систему правових та управлінських заходів, яка формується та реалізується спеціальними обов'язковими та консультативними суб'єктами з метою впорядкування суспільних відносин певної сфери для створення основ конкурентоспроможності держави на міжнародній арені [12, с. 22].

Як свідчить аналіз практики, формування та реалізації державної інвестиційної політики в Україні та світі найбільш використовуваними економічними методами є методи, що впливають на економічний стан іноземного інвестора через податкові пільги та фінансові преференції.

В якості податкових пільг найбільш часто використовують: а) пільгові ставки непрямих податків або звільнення від непрямих податків, у т. ч. митні пільги; б) податкові канікули; в) зниження ставки податку на прибуток підприємств; г) пільговий податковий режим для підвищення вартості капіталу; д) зменшення бази оподаткування за рахунок відрахування на кваліфікаційні витрати; е) звільнення від податку на прибуток для експортних компаній; ж) податкові пільги на нові інвестиції; з) податкові пільги на інвестиції у соціальну, культурну сфери та виробництво промислових товарів естетичного призначення; і) зменшення податків на дивіденди та проценти, виплачені за кордоном.

В якості фінансових преференцій використовуються: а) інвестиційний податковий кредит; б) податкові пільги інвестицій у підприємства, розташовані у певних регіонах країни або секторах економіки; в) прискорені капітальні (інвестиційні) надбавки; г) преференційне ставлення до довгострокового приросту капіталу (часто у сфері будівництва і машинобудування); д) безвідсоткові кредити (пільгові кредити).

Серед адміністративних методів стимулювання чи обмеження іноземних інвестицій найчастіше використовуються: а) прискорена амортизація або прискорені надбавки до капіталу; б) прямі субсидії на повне або часткове покриття витрат інвестиційного проекту; в) урядові позики; г) пайова участь держави в акціонерному капіталі; д) пільгове державне страхування на покриття ризиків від коливань валютного курсу та некомерційних ризиків; е) спеціальний режим щодо іноземної валюти.

Інвестиційні стимулювання можна розділити на дві групи – ті, які конкретно стосуються залучення інвестицій, та заходи, які непрямо пов'язані з інвестиціями. Майже всі країни, як правило, регулюють або стимулюють приплив іноземних інвестицій за рахунок впровадження вимог міжнародних угод, а також використання загальних інструментів правового регулювання, державної підтримки та податкових заходів.

Згідно з останніми дослідженнями ЮНКТАД інвестиційні стимули в основному призначені для пріоритетних галузей, таких як енергетика, НДДКР і проекти з розвитку інфраструктури. Як доповнення до цих секторів стимули надаються для проектів у різних сферах сталого розвитку або пов'язані з цілями сталого розвитку за допомогою критеріїв ефективності. Як доповнення до фінансових, фіскальних і регулятивних стимулів уряди можуть залучати інвесторів шляхом створення сприятливої інфраструктури

навколишнього середовища або дозволяючи інвесторам використовувати таку інфраструктуру за низької або нульової вартості.

Вивчення й узагальнення міжнародно-правового досвіду залучення іноземних інвестицій передбачає пільгове оподаткування, кредитування, субсидювання, що позитивно вплине на створення сприятливого інвестиційного клімату, стимулює приток капіталу в економіку України в цілому і в регіони, зокрема, як вказує Ю. О. Світлична [13, с. 44].

В. І. Любімов зазначає, що у світовій практиці існує три типи стимулюючих заходів для активізації прямих іноземних інвестицій:

- фіскальні (заходи, спрямовані на скорочення окупності інвестицій і на зниження податків);
- фінансові (дотації, різна допомога, спрямована на реалізацію інвестиційних проєктів і керування інвестиційними потоками, компенсації витрат на НДДКР, часткове відшкодування інвестицій у землю, будинки й устаткування);
- нефінансові (заходи для удосконалення організаційних і технічних умов для іноземних інвесторів; доступ до під'їзних колій; розвиток телекомунікацій, водопостачання, енергозабезпечення, навчання місцевого персоналу; участь іноземних компаній на рівних правах з місцевими у відкритих тендерах; інформаційно-туристичні візити представників інвестора за рахунок держави; механізми швидкого утвердження інвестиційних проєктів за допомогою спеціальних інвестиційних агентств) [14, с. 5–6].

Висновки. Головними завданнями державної політики іноземного інвестування є залучення іноземних інвестицій в економіку України, гарантування економічної безпеки країни, сприяння максимальному зближенню інтересів держави з інтересами іноземних інвесторів. У сучасних умовах одним із основних пріоритетів держави повинна стати цілеспрямована політика стимулювання прямих іноземних інвестицій, яка б базувалась на загальнодержавних пріоритетах. Створення прозорої системи інвестиційних стимулів здатне забезпечити очікування іноземних інвесторів. Урядова політика у сфері іноземного інвестування повинна бути максимально адаптована до ключових галузей та регіонів. Адже мають бути використані ефективні фінансові, податкові та інші інструменти та стимули, які здатні значною мірою вплинути на приплив іноземних інвестицій у країну.

Стимулювання як складова державної політики іноземного інвестування являє собою сукупність способів впливу уповноважених державою органів на процеси іноземного інвестування, що закріплені чинним законодавством. При цьому державною інвестиційною політикою повинна бути закріплена в положеннях діючого законодавства система правових та управлінських заходів, яка формується й реалізується державними суб'єктами з метою сприяння іноземному інвестуванню. У зв'язку з чим, вважаємо за необхідне закріплення правових стимулів іноземного інвестування в чинному законодавстві України, насамперед у спеціальному законі, яким є Закон України "Про режим іноземного інвестування".

Варто підсумувати, що використання інвестиційних стимулів різними розвиненими країнами уже довело свою ефективність. Тому в нинішніх умовах для України особливо важливим є використання практики залучення інвестицій в економіку країн. Адже саме іноземні інвестиції є тим інструментом, який здатен підвищити фінансові можливості нашої держави та відповідно модернізувати її економіку. У світовій практиці існує три типи стимулюючих заходів для активізації прямих іноземних інвестицій: фіскальні, фінансові та нефінансові. Тому в нинішніх умовах для України особливо важливим є дослідження та використання стимулюючих заходів для залучення інвестицій в економіку України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Puzanova Galyna. Criteria for evaluating foreign investment in accordance with international law and international jurisprudence. IV International Scientific and Practical Conference «Innovative scientific research», May 18–19, 2023, Toronto, Canada. Pp. 25–28.
2. Барабаш О. О. Правові засоби стимулювання позитивної поведінки людини: загальнотеоретичний аспект. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 2. С. 12–16.
3. Калюжний Р. А., Лапка О. Я., Пікуля Т. О. Правові стимули в механізмі правового стимулювання: монографія. Київ: Леся, 2013. 204 с.
4. Лазорев В. В. Правовий стимул і його цілі. Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми. Харків, 2019. С. 117–120.
5. Луценко І. М. Правові стимули: теоретико-правові засади та механізм реалізації: автореф. ... к. ю. н. спец.: 12.00.01. Київ, 2009. 18 с.
6. Федорчук О. С., Сторожук О. В. Практика використання інструментів стимулювання прямих іноземних інвестицій зарубіжними країнами. *Світове господарство і міжнародні економічні відносини*. 2017. № 9. С. 120–126.

7. Шаптала Є. Ю. Стимули у податковому праві: поняття, ознаки та функції. *Право та інноваційне суспільство*. 2017. № 2 (9). С. 75–80.
8. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.
9. Теорія держави і права / В. С. Ковальський, С. Л. Лисенков, А. М. Колодій, О. Д. Тихомиров; за ред. С. Л. Лисенкова. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 448 с.
10. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
11. Баран А. Правові стимули: теоретико-правові засади. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2020. № 3 (27). С. 31–37.
12. Пузанова Г. Й. Механізм адміністративно-правового забезпечення формування державної політики іноземного інвестування. *Адміністративне право і процес*. 2021. № 3 (34). С. 19–32. URL: <http://applaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/3-34-2021>
13. Світлична Ю. О. Заходи заохочення в залученні іноземних інвестицій. *Наше право*. 2017. № 3. С. 41–44.
14. Любімов В. І. Бюджетна політика регулювання економіки і її вплив на рівень іноземного інвестування. *Інвестиції: практика та досвід*. 2009. № 6. С. 4–7.

G. Puzanova. Concept and types of foreign investment stimulation. – Article.

Summary. *The article is devoted to the study of the issues of stimulation of foreign investment. In the process of research, it was concluded that stimulation is a set of ways of influence of state-authorized bodies on foreign investment processes, which are established by current legislation. The state enshrines in the provisions of the current legislation a system of legal and administrative measures that are formed and implemented by special entities with the aim of regulating foreign investment relations for the socio-economic development of the state.*

Key words: *the concept of stimulation of foreign investment, purpose of stimulation, functions of stimulation, types of stimulation.*

УДК 004.056.5(477+4)

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2023/39/04>

О. І. Уртаєв

*аспірант кафедри державно-правових дисциплін
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна*

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ПРАВИЛ GDPR ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ВИХОДУ УКРАЇНСЬКИХ КОМПАНІЙ НА РИНОК ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Анотація. *Розширення інформаційних технологій та зростання рівня загроз у сфері захисту приватності призвели до суттєвих змін у європейському законодавстві, спрямованому на захист персональних даних.*

Загальний Регламент із Захисту Даних № 2016/679 (GDPR), який було прийнято у 2016 році, та який набрав чинності 25 травня 2018 року, встановлює нові принципи захисту персональних даних.

Стаття присвячена питанню імплементації правил GDPR в українське законодавство з метою виходу українських компаній на ринок Європейського Союзу.

Ключові слова: *GDPR, інформаційні технології, імплементація, українські компанії, Європейський Союз, законодавство.*

Під час стрімкого розвитку інформаційних технологій зросли ризики у сфері захисту персональних даних, які виникають у зв'язку з шахрайськими та хакерськими діями в мережі Інтернет.

Інформатизація та обробка персональних даних набули широкого поширення у всіх сферах діяльності людини, в тому числі і в зберіганні як особистих, так і робочих даних.

Перехід бізнесу в цифровий простір породжує нові виклики перед засобами захисту персональних даних.

Питанню регулювання GDPR приділили увагу такі вчені як Берназ-Лукавецька О.М., Городиський І., Кульчій О.І., Токарева В.О. та інші.

Основним нормативно-правовим актом в Україні щодо регулювання правовідносин, пов'язаних із захистом і обробкою персональних даних, є Закон України від 01 червня 2010 року № 2297-VI «Про захист персональних даних». Цей Закон поширюється на діяльність з обробки персональних даних, яка здійснюється повністю або частково із застосуванням автоматизованих засобів, а також на обробку персональних даних, що містяться у картотеці чи призначені до внесення до картотеки, із застосуванням неавтоматизованих засобів.

У червні 2014 року Україна підписала Угоду про асоціацію, в статті 15 якої вказано, що Україна домовилась співпрацювати з Європейським Союзом «з метою забезпечення належного рівня захисту персональних даних відповідно до найвищих європейських та міжнародних стандартів, зокрема відповідних документів Ради Європи» [1]. На час підписання Угоди про асоціацію, тут ще не мався на увазі GDPR, однак на сьогоднішній день це зобов'язання включає у себе відповідність і його положенням.

Загальний Регламент із Захисту Даних № 2016/679 (General Data Protection Regulation/GDPR), який прийнятий у 2016 році та який набрав чинності 25 травня 2018 року, встановлює нові принципи захисту персональних даних на території Європейського Союзу.

Форма акту – Регламент, що не потребує окремого впровадження в національне законодавство, відзначає обов'язковість для країн Європейського Союзу дотримуватись стандартів, закріплених у GDPR. Такий єдиний регуляторний підхід у всіх країнах ЄС сам по собі становить додатковий захист для суб'єктів даних, оскільки це усуває правову невизначеність і можливість часткового ухилення від відповідальності за порушення захисту персональних даних через посилання на національне законодавство.

Потреба в прийнятті GDPR актуалізувалась відповідно до прогресу новітніх технологій. Навіть при глобальному характері цього питання, Європейський Союз виявився практично єдиною структурою, яка вже до появи цієї проблеми серйозно займалася створенням ефективної та організованої системи, спрямованої на захист персональних даних громадян.

У статті 3 правил GDPR закріплений принцип екстериторіальності, тому хоча Україна не є членом Європейського Союзу, однак правила GDPR застосовуються коли: контролер або оператор персональних даних знаходяться на території Європейського Союзу, незалежно від місця обробки персональних даних; контролер або оператор персональних даних перебувають за межами території ЄС, а власники персональних даних (суб'єкти даних) перебувають на території ЄС: а) при оплатному чи безоплатному постачанні товарів чи наданні послуг таким особам у межах ЄС або б) при моніторингу поведінки власників персональних даних у межах ЄС; контролер або оператор персональних даних знаходяться за межами ЄС, але в місці, де застосовується законодавство держави-члена в силу публічного міжнародного права [2].

Принцип екстериторіальності застосування норм GDPR є унікальним у цьому контексті і ставить перед більшістю світових підприємств, які спрямовані на європейський ринок, завдання ретельно переглянути ефективність своєї системи захисту приватності, включаючи надійність заходів збереження особистої інформації.

У глобальній практиці використання GDPR важливо відзначити, що основна увага зараз зосереджена на компаніях, які діють у сфері телекомунікаційних послуг, а також на тих, що ведуть бізнес в інтернет-середовищі. Це стосується підприємств, які функціонують через інтернет-магазини, різноманітні маркетплейси та веб-сайти.

GDPR ґрунтується на 6 принципах, закріплених в статті 5 Регламенту [2]:

- законність та прозорість (компанія отримує особисту інформацію своїх клієнтів на законних підставах та гласно декларує це через свою Політику Конфіденційності. Інформація щодо процесів збору, обробки та зберігання даних повинна бути повною та легкодоступною);

- конкретні цілі (організація роз'яснює мету збору інформації та вказує, як зібрані дані будуть використовуватися у майбутньому. Сформульовані цілі повинні бути конкретними і пов'язаними з наданням послуг або продажом товарів);

- мінімум відомостей (збір та обробка особистих даних здійснюються лише в межах комерційної діяльності та визначених цілей компанії. Бізнес зобов'язаний зібрати лише той мінімум даних, який є необхідним для виконання визначених завдань);

- точні і оновлені дані (принцип гарантує точність інформації. Компанія забезпечує видалення та виправлення невірної інформації);

- обмежені строки зберігання (термін зберігання інформації визначається часом виконання завдання. Після досягнення мети інформація автоматично підлягає вилученню);

– конфіденційність та безпека (Компанія забезпечує захист даних від незаконної обробки та випадкової втрати. У випадку витоку інформації, клієнта повідомлять протягом трьох днів).

Імплементация правил GDPR є важливим чинником для виходу українських компаній на ринок Європейського Союзу. GDPR встановлює стандарти захисту особистих даних громадян ЄС.

Серед важливих аспектів GDPR, які впливають на українські компанії, що мають намір працювати на ринку Європейського Союзу, можна виділити наступні:

– захист особистих даних: GDPR вимагає, щоб компанії обробляли особисті дані громадян ЄС відповідно до стандартів безпеки;

– документування: бізнес повинен документувати всі процеси обробки даних, включаючи цілі обробки, згоди суб'єктів даних, політики безпеки тощо;

– повідомлення про порушення безпеки: обов'язок повідомлення відповідних органів та суб'єктів даних протягом 72 годин про порушення безпеки персональних даних;

– права суб'єктів даних: GDPR надає громадянам ЄС право на доступ до своїх особистих даних, виправлення, видалення, обмеження обробки тощо;

– внутрішні процедури та політики: компанії повинні розробити та впровадити внутрішні процедури та політики, щоб вони відповідали вимогам GDPR;

– штрафи за порушення: GDPR передбачає значні штрафи за порушення вимог регламенту, тому краще виконувати умови даного регламенту аби не наражати себе на значні фінансові втрати у зв'язку зі сплатою таких штрафів.

Отже, серед ключових положень Загального регламенту можна відзначити наступне: гарантія законної, справедливої та прозорої обробки особистих даних; обмеження цілей, обсягу та терміну зберігання даних; визначення широких прав для суб'єктів персональних даних; встановлення чіткості у вираженні згоди на обробку особистих даних; створення організаційних та технічних механізмів для захисту особистих даних при розробці нових систем і процесів; обов'язковість проходження процедури оцінки впливу будь-яких дій або змін на захист особистих даних; накладення відповідальності на контролера персональних даних за забезпечення захисту і виконання вимог GDPR, навіть якщо обробка даних здійснюється третьою стороною; обов'язковість призначення спеціалізованого працівника з питань захисту даних; та інформування працівників щодо вимог GDPR.

На думку І. Городиського, до проблем, які існують у зв'язку із відповідністю законодавства України новому регулюванню Європейського Союзу можна віднести наступні [5, с. 22-24]:

– відповідальність та порядок дій щодо притягнення до відповідальності;

– розуміння та тлумачення норм законодавства щодо захисту персональних даних;

– нерегульованість питань міжнародного співробітництва з приводу захисту персональних даних та їх передачі до третіх країн;

– відсутність низки інноваційних положень, які містяться в правилах GDPR і, власне, покликані посилити заходи із забезпечення захисту персональних даних.

Фактично, українське законодавство має Закон, який регулює питання захисту персональних даних, але воно недостатньо пристосоване до європейських стандартів. З урахуванням наростання і зміцнення зв'язків України з Європейським Союзом, можливо, наша держава в майбутньому розробить та прийме нормативний акт чи акти, що чітко відповідають вимогам, які ставляться світовою спільнотою у сфері захисту персональних даних.

Новий законопроект у сфері захисту персональних даних є критично важливим для України, оскільки існуючий текст Закону «Про захист персональних даних», який несистематично доповнювався фрагментами, позиченими із нормативно-правових актів ЄС, не забезпечує належного рівня захисту особистих даних.

По-перше, через те, що цей Закон є занадто фрагментарним і загальним, а отже, не містить детальних положень щодо реалізації визначених прав та обов'язків.

По-друге, в Законі України «Про захист персональних даних» відсутня єдність термінології та узгодженість норм. Наприклад, не розглядаються такі категорії, як «персональні дані» та «конфіденційна інформація», хоча обидва терміни використовуються в тексті. Також відсутні визначення таких понять, як доступ до даних та їх передача, розкриття, поширення, оприлюднення особистих даних з визначенням суб'єктів, яких стосуються ці терміни [4, с. 164].

На глибоке переконання І.О. Кульчія, сьогодні першочергово необхідно привести зміст Закону України «Про захист персональних даних» у відповідність до Загального регламенту про захист даних

Європейського Парламенту та Ради, який набув чинності з 25 травня 2018 року. Це є одним із заходів у рамках ретельно продуманої державної політики в сфері захисту персональних даних громадян, особливо в умовах правового режиму воєнного стану. Оскільки будується національна система захисту особистих даних, особливу увагу слід приділяти нормативно-правовим актам Європейського Союзу [6, с. 176].

Для встановлення ефективної системи захисту персональних даних необхідно не лише перенести тексти норм GDPR в Закон України «Про захист персональних даних», але і закріпити в законодавстві відповідні пояснення, рекомендовані заходи та конкретні механізми реалізації положень цього Закону.

GDPR виник у результаті довгострокової праці над вирішенням проблеми захисту особистих даних та приватності. Його екстериторіальна дія та ефективність зробили Регламент практично модельним, впливаючи на нормативно-правові акти інших країн.

Забезпечення належного захисту особистих даних можливе лише при уважному вивченні та розумінні необхідності впровадження положень GDPR в українське законодавство. Цей процес не повинен обмежуватись простим копіюванням тексту Регламенту в закон. Важливо розуміти мотивацію та роль норм, так само як і суть всієї системи захисту, що існує в ЄС, та спробувати адаптувати її до особливостей конкретних правовідносин, які вже існують в Україні.

Перелік проблем відповідності законодавства України новому регулюванню Європейського Союзу у сфері захисту персональних даних не є вичерпним. Україна повинна прагнути до гармонізації законодавства у сфері персональних даних із законодавством та правилами Європейського Союзу.

Якщо бізнес не буде виконувати умови GDPR, то це може призвести, як мінімум, до втрати його репутації та конкурентоспроможності, а як максимум – судові справи та великі штрафні санкції.

Водночас виконання правил GDPR дозволяє українським компаніям побудувати довіру з боку клієнтів у Європейському Союзі та відкрити нові можливості для бізнесу на цьому великому ринку.

Отже, відповідність GDPR є важливим кроком для будь-якої компанії, яка має намір працювати в Європейському Союзі. Це не тільки вимога закону, а й прояв добросовісного підходу до обробки персональних даних та забезпечення приватності клієнтів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011
2. Регламент Європейського парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text
3. Закон України «Про захист персональних даних» від 01 червня 2010 року № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>
4. Бем М. В., Городиський І. М., Саттон Г., Родіоненко О. М. Захист персональних даних: Правове регулювання та практичні аспекти: науково-практичний посібник. Київ, 2015. 220 с.
5. Городиський І. Відповідність законодавства України в сфері захисту персональних даних вимогам Регламенту ЄС щодо захисту персональних даних (GDPR). ІТ право: проблеми і перспективи розвитку в Україні: Збірник матеріалів III-ої Міжнародної науково-практичної конференції 07.12.2018 року. Львів, 2018. С. 20–26.
6. Кульчій І.О. GDPR: зміни режиму в законодавстві України про захист персональних даних. Тези 75-ї наукової конференції професорів, викладачів, наукових працівників, аспірантів та студентів Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» (Полтава, 02 – 25 травня 2023 р.). Т. 2. С. 175–176.

O. Urtaiev. Implementation of GDPR rules as an important factor in the entry of Ukrainian companies into the European Union market

Summary. *The expansion of information technologies and the growing level of threats in the field of privacy protection have led to significant changes in European legislation aimed at protecting personal data.*

The General Data Protection Regulation No. 2016/679 (GDPR), which was adopted in 2016 and entered into force on May 25, 2018, establishes new principles of personal data protection.

The article is devoted to the issue of the implementation of GDPR rules into Ukrainian legislation with the aim of Ukrainian companies entering the European Union market.

Key words: *GDPR, information technology, implementation, Ukrainian companies, European Union, legislation.*

О. В. Шевців

*здобувач вищої освіти Навчально-наукового інституту права
Державний податковий університет
м. Ірпінь, Київська область, Україна*

І. О. Данчук

*здобувач вищої освіти Навчально-наукового інституту права
Державний податковий університет
м. Ірпінь, Київська область, Україна*

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Анотація. *Стаття висвітлює ключові етапи господарсько-правової відповідальності та розкриває її структурні аспекти в контексті сучасних умов глобалізації. Реалізація господарської відповідальності має як загальну мету забезпечення правопорядку у сфері господарювання, так і спеціальну мету – захист прав і законних інтересів учасників господарських відносин. Стаття охоплює питання визначення господарської відповідальності, її правового регулювання та практичної реалізації в умовах ринкових відносин. У статті також розглядаються актуальні питання впровадження інноваційних підходів та технологій для забезпечення ефективності системи господарсько-правової відповідальності. Підкреслюється важливість врахування та адаптації до змін у глобальному економічному середовищі, щоб забезпечити стійке та етичне функціонування підприємств. Стаття також аналізує актуальні виклики, що виникають у контексті господарсько-правової відповідальності, враховуючи ризики і можливості в умовах посиленої конкуренції та технологічних зрушень. Дослідження ставить за мету визначення стратегій, які підприємства можуть впроваджувати для вирішення етичних та юридичних аспектів господарювання в глобальному масштабі. Зокрема, розглядаються підходи до вирішення питань корпоративної соціальної відповідальності та екологічного управління, забезпечуючи комплексний підхід до вдосконалення систем господарсько-правової відповідальності в контексті глобальних викликів.*

Ключові слова: *відповідальність, санкція, правопорушення, система господарсько-правової відповідальності, підприємницька діяльність.*

Від ефективності регулювання господарсько-правової відповідальності залежить досконале та належне функціонування підприємств в сучасному глобалізованому середовищі. Господарсько-правова відповідальність є досить актуальною темою, адже вона відіграє важливу роль у підприємницькій діяльності. Дослідження відсутності чіткого правового регулювання та ефективності інструментів впровадження господарсько-правової відповідальності є критичним для розвитку сталого бізнесу та підтримання довіри громадськості. Також актуальним стає дослідження впливу глобальних регуляторів на формування та виконання стандартів господарсько-правової відповідальності в умовах високої конкуренції та стрімкого темпу змін. Такі аспекти вимагають ретельного аналізу та визначення стратегій для ефективного вирішення проблем, пов'язаних із відповідальністю суб'єктів господарювання в сучасному економічному середовищі.

В основу цього дослідження було покладено праці таких науковців як – О. О. Мельник, Р. Б. Шишки, В. С. Щербини, О. Ф. Скакун, С. І. Юшиної, В. В. Заїки, А. В. Войтовича, О. В. Бондаренка.

Загальним визначенням господарсько-правової відповідальності є правовідносини між юридичними особами або між юридичною особою та органом державної влади чи органом місцевого самоврядування, що виникають у зв'язку із вчиненням господарського правопорушення, внаслідок якого суб'єкт господарювання-порушник зазнає втрат майнового або організаційного характеру, визначених господарсько-правовими санкціями. Ці заходи мають майнову природу, тобто спрямовані на відшкодування збитків, завданих порушенням зобов'язання. Вони також мають юридичну природу, тобто базуються на нормах права [1].

В. С. Щербина розуміє під відповідальністю в господарському праві (господарсько-правовою відповідальністю) комплексний правовий інститут, який має свій особливий предмет регулювання – господарські правопорушення [7, с. 160].

О. О. Мельник визначає господарсько-правову відповідальність як передбачені законом чи договором заходи негативного впливу на правопорушника, які забезпечуються примусом з боку держави. Інші науковці під поняттям господарсько-правова відповідальність розуміють, що це правовідношення, яке виникає з порушення обов'язку, встановленого законом чи договором, що виражається у формі, невідповідній для правопорушника, через осуд його винної поведінки, майнових наслідків, настання яких забезпечується можливістю державного примусу [4, с. 63].

Завданням даної статті є аналіз господарсько-правової відповідальності в умовах глобалізації та швидких змін у сучасному економічному середовищі.

У рамках юридичної відповідальності господарсько-правова відповідальність має певні ознаки:

По-перше, виходячи з визначень, що наведені вище, та аналізу положень Господарського кодексу України[2] головною підставою господарської відповідальності є факт порушення договору. У договірних відносинах правопорушення випливає із зобов'язання передати товар. Якщо ж суб'єкт господарювання не перебуває у договірних відносинах, настає деліктна (позадоговірні) відповідальність.

По-друге, залежно від правової підстави розрізняють відповідальність, що виникає на підставі законодавчих, договірних або адміністративних актів.

По-третє, господарська відповідальність охоплює особистий або майновий статус правопорушника, який є суб'єктом господарювання. У більшості випадків господарська відповідальність спрямована на майновий стан правопорушника і лише в окремих випадках – на фізичну особу правопорушника.

По-четверте, сфера застосування господарської відповідальності обмежена сферою господарювання.

По-п'яте, підставою для настання економічної відповідальності є наявність складу правопорушення, що складається з чотирьох елементів:

1) Протиправна економічна поведінка, що спричиняє збитки або іншу шкоду правам чи інтересам потерпілої сторони господарських відносин, тобто порушення норм законодавства, положень договорів, планових актів, що зобов'язують сторони господарських відносин, тощо. Це може бути дія або бездіяльність (наприклад, несвоєчасна поставка товару);

2) Наявність збитків або інших негативних наслідків для потерпілого (наприклад, втрата доступу до ринку для підприємців, шкода репутації компанії тощо);

3) Причинно-наслідковий зв'язок між протиправною поведінкою правопорушника та шкодою, якої зазнав потерпілий;

4) Вина порушника – у господарському праві це підтверджується двома елементами: наявність у суб'єкта господарських відносин реальної можливості діяти відповідно до законодавства і запобігти настанню негативних наслідків (збитків); та невжиття суб'єктом усіх необхідних заходів для недопущення протиправного діяння і запобігання настанню збитків. Варто зазначити, що правопорушення у сфері господарської діяльності зазвичай не характеризуються наявністю класичних елементів складу правопорушення – об'єкта, суб'єкта, об'єктивної сторони та суб'єктивної сторони.

По-шосте, примусові заходи (санкції) впливають на економічні інтереси правопорушника. При цьому розрізняють економічні та адміністративні санкції, на що вказує С. І. Юшина [9, с. 202-205].

По-сьоме, здійснюється в ході правозастосовної діяльності за дотриманням певного процедурно-процесуального порядку і форм [9, с. 432]. Так, порядок застосування санкцій залежать від виду та форми господарсько-правової відповідальності:

- претензійно-позовний чи судовий;
- безпосередньо кредитором в оперативному порядку;
- спеціальними – уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування.

Отже, беручи до уваги думку В. С. Щербини, господарсько-правова відповідальність, на відміну від цивільної та адміністративної відповідальності, вона відокремлюється як самостійний вид юридичної відповідальності завдяки своїм специфічним характеристикам. [8, с. 10-15].

Як самостійний вид юридичної відповідальності, господарсько-правова відповідальність реалізується за відповідною процедурою. Р. Б. Шишка з цього приводу зазначає, що розуміння трансформації зобов'язань з господарських правопорушень у господарсько-правову відповідальність є досить проблематичним. Ця проблема вирішується шляхом визначення підстав відповідальності, які відображають матеріально-правовий підхід до обставин, за яких виникає зобов'язання з делікту, і не відповідають сутності державного примусу чи підставам його застосування. Це є фундаментальною помилкою, оскільки ці підстави збігаються за своїм змістом, а отже, вирівнюють їх за своєю природою. Для покладання

господарсько-правової відповідальності необхідна вимога (позов) про застосування санкції до правопорушника і примус у вигляді рішення про притягнення його до відповідальності. Інший варіант – коли таке рішення виносить третейським судом, але визнається судом і може бути виконане у встановленому порядку. Таким чином, це є державною санкцією, і якщо державний адміністративний орган застосує її, то він несе фінансову та юридичну відповідальність [6, с. 130-133].

Водночас, Господарський кодекс України передбачає добровільний або претензійний досудовий порядок виконання господарських зобов'язань. Іншими словами, Закон не передбачає безумовного обов'язку виконання господарської відповідальності за рішенням суду. Виходячи з особливостей цивільної та господарської відповідальності та думок науковців, слід зазначити, що не всі господарські санкції застосовуються в рамках цивільно-правової відповідальності [2].

Варто розглянути процедуру притягнення до відповідальності. Повна процедура складається із таких процесуальних дій:

1) Відмова або зволікання заподіючи шкоди добровільно виконати чи прострочити виконання своїх основних та/або деліктних зобов'язань. Однак цей елемент може бути відсутнім, оскільки потерпіла сторона має право звернутися з позовом до суду. Таке досудове врегулювання спору відбувається в порядку претензійного провадження, передбаченого статтею 222 Господарського кодексу України. Позитивними аспектами досудового врегулювання заходів господарсько-правової відповідальності є те, що воно забезпечує повернення прав порушеного суб'єкта у найкоротші строки, сприяє виявленню та усуненню причин та обставин господарського правопорушення, а також сприяє чіткому врегулюванню та підвищенню рівня укладення та виконання господарських договорів. Негативним наслідком досудового врегулювання господарської відповідальності є те, що, подаючи претензію до компанії-порушника, бізнес-партнер фактично попереджається про можливість судового позову та притягнення до відповідальності. Таке попередження дає можливість компанії-порушнику заздалегідь приховати майно чи кошти або взагалі припинити господарську діяльність з метою уникнення відповідальності [2].

2) Подання заяви про притягнення до відповідальності до суду або компетентного органу. Цей етап надає формально-юридичного значення вимогам позивача та демонструє намір застосувати державний тиск. Зокрема, в адміністративному порядку можуть бути застосовані адміністративно-господарські санкції, які передбачені виключно законом і накладаються в рамках юридичної відповідальності. Зокрема, такі санкції можуть накладатися у вигляді адміністративно-господарських штрафів. Особливістю адміністративно-господарських штрафів є те, що вони є грошовими сумами, які сплачуються організаціями до відповідних бюджетів у разі недотримання встановлених правил здійснення господарської діяльності. Адміністративно-господарські штрафи можуть застосовуватися одночасно з іншими адміністративно-господарськими санкціями, передбаченими ГК України [2].

3) Винесення ухвали про прийняття справи до провадження та/або застосування заходів забезпечення позову (наприклад, заборона на передачу майна, арешт рахунку відповідача тощо). Це є початком державного примусу до правопорушників і може бути названо превентивним примусом. 3) Позивач звертається до суду за забезпеченням позову внаслідок двох взаємопов'язаних факторів, лише в результаті яких може бути запущено процес виконання рішення;

4) винесення судом рішення про застосування господарсько-правових санкцій, визначення розміру, форми та набрання законної сили рішенням про застосування господарсько-правових санкцій;

5) оскарження або опротестування постанови суду або рішення компетентного органу. рішення суду або компетентного органу не набирає законної сили під час його перегляду судом апеляційної чи касаційної інстанції; оскарження або опротестування рішення суду або рішення компетентного органу;

6) відмова від добровільного виконання судового ухвали або від добровільного виконання накладеного стягнення;

7) передача судового рішення до Державної виконавчої служби України та відкриття виконавчого провадження;

8) Виконання рішень про господарську та цивільно-правову відповідальність Державною виконавчою службою України.

Господарсько-правова відповідальність має загальні та специфічні риси характерні для всієї юридичної відповідальності. До загальних рис належать:

- Правова підстава – закон;
- Фактична підстава застосування господарсько-правової та цивільно-правової відповідальності – правопорушення;

- Зміст – негативні наслідки, яких зазнав правопорушник (у застосуванні до правопорушника);
- Можливість застосування державного примусу для покладання господарсько-правової відповідальності на правопорушника.

Водночас ці особливості юридичної відповідальності у господарських відносинах проявляються в особливій формі. Так, правовою підставою господарсько-цивільної відповідальності може бути не лише нормативно-правові акти компетентних державних органів, але й договори, укладені відповідно до вимог закону, в тому числі установчі документи.

Система законодавчих актів, що регулюють ситуації відповідальності у господарських відносинах, види, форми та розміри санкцій, які застосовуються до правопорушників, включає нормативні акти з різною юридичною силою:

- Господарський кодекс України: – відповідальність за правопорушення у сфері господарювання.
- Цивільний кодекс України – позовна давність; захист права власності. штрафні санкції; відшкодування збитків тощо[5].

Як важлива складова господарсько-правового порядку, господарська відповідальність виконує важливі функції: Функції господарсько-правової відповідальності – це сфера дії та економічні наслідки, що настають у результаті реалізації господарсько-правової відповідальності. Господарсько-правова має як загальні функції, так і специфічні. До першої категорії належать превентивна, стимулююча та штрафна (покарання за правопорушення) функції, а до другої – компенсаційна, правовідновлювальна, інформаційна та сигнальна функції.

Превентивна та стимулююча функції господарсько-правової відповідальності проявляються в тому, що не тільки покладання господарсько-правової відповідальності, а й сама загроза її покладення спонукає учасників господарських відносин до вчинення правомірних дій з метою уникнення негативних наслідків, що виникають у зв'язку з покладенням такої відповідальності.

Штрафна функція відіграє важливу роль у певних випадках, але не є ознакою господарської відповідальності (сплата неустойки, яка забезпечує як сплату штрафу, так і повне відшкодування збитків).

Компенсаційно-відновлювальна функція є найбільш помітною в системі функцій: відновлення порушеного правопорядку та усунення наслідків протиправної поведінки юридичної особи. За допомогою реалізації господарсько-правової відповідальності припиняється протиправна діяльність, нормалізуються порушені господарські зв'язки, відшкодовується шкода, поновлюються порушені права, виконуються обов'язки, спрямовуються за призначенням невиконані платежі та конфіскуються незаконно отримані доходи.

Сигнальна функція полягає в тому, що покладення на суб'єкта господарювання господарсько-правової відповідальності сигналізує суб'єкту господарювання про необхідність покращення його діяльності з метою уникнення майбутніх збитків, спричинених покладенням такої відповідальності, а контрагенту такого суб'єкта – про продовження договірних відносин з ним або про припинення існуючих договірних відносин з ним.

Роль інформаційної функції полягає в інформуванні учасників бізнесу про проблеми в діяльності їхніх партнерів (якщо ці партнери підпадають під економічні санкції, наприклад, з боку регуляторів або контрагентів) і, відповідно, в регулюванні своїх відносин з ними. Застосування таких санкцій дозволяє учасникам бізнесу отримати відповідну інформацію про можливі проблеми у власній діяльності (та необхідність їх належного виправлення) або порушення їхніх прав та законних інтересів (якщо санкції були застосовані незаконно) та необхідність вжиття відповідних заходів[1].

Господарсько-правова відповідальність настає лише за наявності відповідних підстав. Для господарської відповідальності розрізняють юридичні та фактичні підстави.

Правова підстава – це юридичний інструмент, який робить певні дії юридичної особи протиправними та визначає форму і обсяг її відповідальності за ці дії. У господарському праві такими підставами є закон і договір.

Фактичні підстави – це життєві ситуації, які законом або договором визнаються протиправними. Такі ситуації називаються елементами господарського правопорушення.

Правопорушення як фактична підстава відповідальності у господарському праві також має свої особливості. Як відомо, класичне правопорушення складається з чотирьох елементів протиправне діяння, негативні наслідки такого діяння, причинний зв'язок між протиправним діянням і негативними наслідками та вина правопорушника. В інших випадках недбалості достатньо лише у випадку деліктів та штрафних санкцій. Згідно з Господарським кодексом України діє принцип презумпції вини, відповідно

до якого сторона господарських відносин повинна довести, що вона вжила всіх необхідних заходів для недопущення господарського правопорушення або належне виконання нею договірних зобов'язань виявилось неможливим внаслідок дії непереборної сили (надзвичайних і невідворотних обставин за певних умов здійснення господарської діяльності), якщо вона не доведе, що виконання виявилось неможливим через зазначені обставини, вона несе відповідальність за порушення зобов'язання, встановлену законом або договором.

Отже, у сучасних умовах господарської діяльності в Україні важливим є удосконалення інституту господарсько-правової відповідальності. Необхідно удосконалити застосування адміністративно-господарських та господарсько-правових санкцій. Популяризувати правові знання про господарську відповідальність серед суб'єктів господарської діяльності. На нашу думку, господарсько-правову відповідальність можна об'єктивно розуміти як сукупність норм, що визначають заходи впливу, які застосовуються до суб'єкта господарювання за вчинені ним правопорушення. Застосування охоронних норм є проявом суб'єктивної відповідальності. Спочатку сторони виконують свій об'єктивний обов'язок відповідно до своїх договірних інтересів, а потім, у разі виникнення спору, суд визначає остаточний обсяг господарсько-правової та цивільно-правової відповідальності з урахуванням умов договору та складу правопорушення. Розгляд охоронних норм як санкцій, що визначають форми та межі відповідальності за певні правопорушення, сприяє кодифікації законодавства про господарську відповідальність та дозволяє уникнути дублювання норм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вінник О.М. Господарське право : навчальний посібник / О.М. Вінник; МОНУ. 2-ге вид., змінене та доп. Київ : Правова єдність, 2009. 768 с.
2. Господарський кодекс України від 8 жовтня 2023 р. № 436-IV // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 10.12.2023)
3. Копейчиков В. В. Правознавство. К.: Юрінком Інтер, 2003. 73 с. URL: <http://www.ebk.net.ua/Book/BookPravothnavstvo/Glava3/R1G3par12.htm>
4. Мельник О. О. Господарське право. К.: КНЕУ, 2005. – 208 с.
5. Цивільний кодекс України від 5 жовтня 2023 р. № 435-IV // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. (дата звернення: 10.12.2023)
6. Шишка Р. Б. Окремі аспекти господарсько-правової відповідальності. *Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. К.: НАУ, 2015. № 1 (34). С. 130–133.
7. Щербина В. С. Господарсько-правова відповідальність: галузевий підхід, особливості застосування та напрямки подальших наукових досліджень. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*. К., 2013. С. 10–15.
8. Щербина В. С. Господарське право України: Навч. посібник. – 2-е вид., перероб. і доп. К.: Юрінком Інтер, 2001. 384 с
9. Юшина С. І. Адміністративно-господарські санкції та їх застосування в зовнішньоекономічній сфері. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 202–205.

O. Shevtsiv, I. Danchuk. Economic and legal liability. – Article.

Summary. *The article highlights the key stages of economic and legal liability and reveals its structural aspects in the context of modern globalization. Realization of economic liability has both a general purpose of ensuring law and order in the economic sphere and a special purpose – protection of rights and legitimate interests of participants of economic relations. The article covers the issues of defining economic liability, its legal regulation and practical implementation in the context of market relations. The article also addresses topical issues of introducing innovative approaches and technologies to ensure the effectiveness of the economic liability system. The author emphasizes the importance of taking into account and adapting to changes in the global economic environment to ensure sustainable and ethical operation of enterprises. The article also analyzes the current challenges that arise in the context of economic and legal responsibility, taking into account the risks and opportunities in the context of increased competition and technological changes. The study aims at identifying strategies that businesses can implement to address the ethical and legal aspects of doing business on a global scale. In particular, the study considers approaches to addressing corporate social responsibility and environmental management, providing a comprehensive approach to improving economic and legal responsibility systems in the context of global challenges.*

Key words: *liability, sanction, offense, system of economic and legal liability, business activity.*

Розділ 2

Менеджмент. Економіка. Готельно-ресторанна справа та туризм

Г. С. Квасикова

*кандидат фізико-математичних наук,
завідувач денного відділення «Електроенергетики, електротехніки
та електромеханіки, готельно-ресторанної справи»
ВСП «Фаховий коледж вимірювань
Державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку»
м. Одеса, Україна*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНОГО ОСВІТНЬОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

***Анотація.** Сучасний освітній менеджмент – це не просто засіб управління, а також специфічна функція, специфічний інструмент для досягнення закладами освіти відповідних інноваційних результатів освітньої діяльності. Виконання цього надзавдання вимагає розширення сфери відповідальності менеджера освіти, в яку входять як фактори, що впливають на діяльність закладу освіти, управління інноваціями та інноваційними процесами, а також вплив на результати, внутрішні і зовнішні.*

***Ключові слова:** педагогічний менеджмент, принципи педагогічного менеджменту, функції педагогічного менеджменту, інноваційний менеджмент.*

З поняттями «менеджмент» і «менеджер» сьогодні ми зустрічаємось на кожному кроці. Вони входять у нашу лексику, деякі елементи менеджменту ми уже використовуємо у своїй професійній діяльності. Вживаючи слово «менеджер», більшість людей ототожнюють його з образом керівника нового покоління, який використовує у своїй роботі сучасні методи управління. Загалом, це так і не зовсім так.

Основні теоретичні засади менеджменту та педагогічного менеджменту розглядають у своїх працях Н.Л. Коломінський, Ф.І. Хміль, Г.М. Серіков, В.П. Симонов, І.П. Волков. Із зарубіжних досліджень широкому загалу відомі праці фундаторів менеджменту Ф. Тейлора та А. Файоля. Також проблеми менеджменту розглядали М. Альберт, П. Дракер, В. Кінг, Д. Кліланд, М. Мескон

На думку провідних американських спеціалістів, менеджмент – це не управління предметами, а організація та управління працею людей, це система щоденного та перспективного планування, прогнозування й організації виробництва, реалізації продукції і послуг з метою отримання максимального прибутку (матеріального, інтелектуального, духовного). Існують дві точки зору щодо появи менеджменту як науки [1, с. 51]:

1. Появу наукового менеджменту пов'язують з працями Ф.У. Тейлора (США) та Анрі Файоля (Франція) – початок ХХ століття.

2. Менеджмент – це наука, що розвивалася ще у ХVIII–ХІХ столітті.

Головна заслуга фундаторів менеджменту Ф. Тейлора і А. Файоля полягає в тому, що вони довели: ефективно управляти людьми в організації можна лише науково. Однією з галузей менеджменту є менеджмент в освіті, який має свою специфіку та притаманні тільки йому закономірності. Ця специфіка полягає в особливостях предмету, продукту, знарядь та результатів праці менеджера освіти. Предметом праці менеджера освітнього процесу є діяльність суб'єкта управління.

Продуктом праці менеджера є інформація про навчально-виховний процес. Знаряддям праці є слово, мова. Результатом праці менеджера є рівень грамотності, вихованості та розвитку об'єкта менеджменту – студентів. Менеджмент в освіті – це комплекс принципів, методів, організаційних форм та технологічних прийомів управління освітнім процесом, спрямований на підвищення його ефективності.

Основними функціями менеджменту в освіті визначають наступні [2, с. 68]:

- Прийняття розумного рішення.
- Організація виконання прийнятих рішень, створення належних умов для ефективної роботи освітнього закладу, кожного учасника освітнього процесу, забезпечення мотивів та стимулів їх діяльності.
- Контроль виконання рішень.

Призначення менеджменту, власне, в освіті – створити освітнє середовище, що ефективно працює та відповідає сучасним вимогам, є привабливим для реального та потенційного споживача.

Управляти освітою означає керувати всіма компонентами, що її формують, а саме:

- ресурсами освіти, що включають інформаційно – методичну базу, персонал, фінанси;
- безпосереднім освітнім процесом, тобто технологією навчання.

Саме це найчастіше називають сучасним педагогічним менеджментом – правильним використанням продукту освіти кадровими питаннями: оскільки освіта є сферою міжособистісної взаємодії. Менеджмент має налагоджувати ефективний механізм участі кожного в суспільному навчальному процесі. Процес навчання багатопредметний, багатолюдний, багато рольовий. Завдання менеджменту – забезпечити взаємозв’язок, взаємозбагачення різних дисциплін, різних позицій і думок.

Із соціально-психологічної точки зору, менеджмент (як діяльність, процес) – це взаємодія менеджера (керівника) з іншими людьми (підлеглими, партнерами, керівниками тощо), що забезпечує їхню скоординовану активну участь у досягненні поставленої мети.

Професійна специфіка менеджменту в освіті полягає [3]:

- У суб’єктивності, особистісності об’єкта впливу, а також його результаті.
- У значній залежності результату (особистості дитини) від ступеня гуманізації управлінської концепції менеджера.
- У багаторівневій будові системи управління, яка зумовлює опосередкованість, віддаленість кінцевого результату від безпосередніх продуктів діяльності менеджерів (управлінських рішень).

Залежно від логічної основи, управлінська діяльність менеджера освіти може бути проаналізована за змістом і метою (цільові посадові функції), а також за процесом – як процесуальні, динамічні (оперативні) функції.

Для того, щоб організувати освітню діяльність треба дотримуватись безпосередніх принципів, які дотримують освітній процес у відповідно якісному сенсі (Рис. 1).

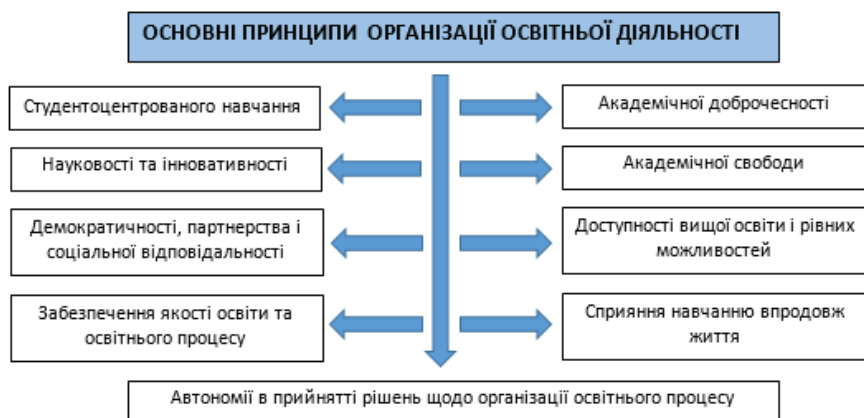

Рисунок 1. Основні принципи організації освітньої діяльності

Фахівці переконані, що реформи в освіті можливі тільки за умов підвищення якісного рівня управлінського складу, розвитку та модернізації системи підготовки менеджерів освіти.

Сучасний керівник закладу освіти повинен:

- аналізувати стан колективу;
- розуміти мотиви поведінки своїх колег;
- спонукати підлеглих до продуктивної праці, стимулювати їх професійний ріст;
- створювати атмосферу в колективі, яка б максимальностимулювала продуктивну працю;
- давати завдання підлеглим так, щоб вони розуміли, чого від них чекають, і старались це виконати;
- ефективно контролювати роботу підлеглих;
- ефективно оцінювати своїх підлеглих, їх можливості та інтереси;
- попереджувати і розряджати конфлікти в колективі;
- будувати ділові стосунки з підлеглими у відповідності з їх індивідуальними особливостями і ситуацією [4].

Значні зміни в політиці, економіці в соціумі вимагають змін і в освіті яка має задовольнити нагальні потреби суспільства. В наш час менеджер повинен бути організатором інноваційного процесу.

Управління інноваціями – це діяльність, яка передбачає планування, організацію, керівництво, мотивацію та контроль щодо об'єкту управління шляхом розробки та застосування системи стратегій (обраної в залежності від наявного інноваційного потенціалу підприємства і факторів впливу зовнішнього середовища), і яка спрямована на досягнення поставленої мети [5]. За **системного підходу** виходять з того, що керівники повинні розглядати освітній заклад, як сукупність взаємопов'язаних елементів (персонал, структура, технологія), які орієнтовані на досягнення різних цілей в умовах мінливого зовнішнього середовища (Рис. 2).

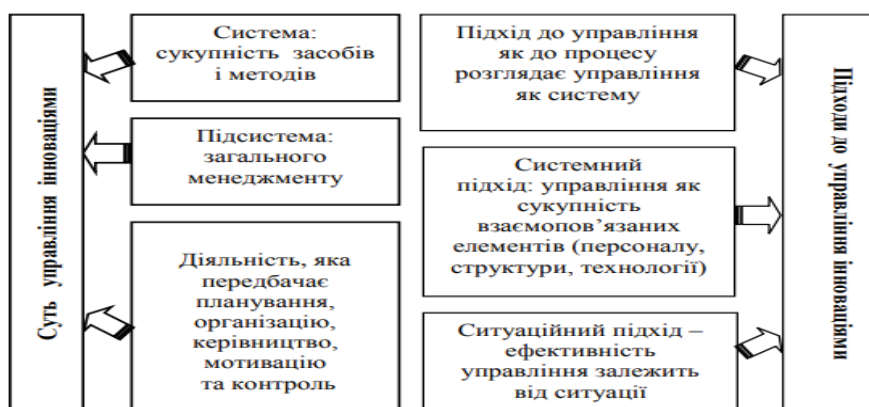

Рисунок 2. Суть управління інноваціями та підходи управління інноваціями в освітньому процесі

Управління інноваційною діяльністю передбачає етапи реалізації:

1. Ініціація (від лат. *initiatio* – здійснення таїнств) – це діяльність, яка полягає у виборі мети та постановці завдань інновації, пошуку ідеї інновації, її обґрунтуванні та матеріалізації. Керівник навчального закладу, перш ніж розпочати впровадження інноваційних технологій, повинен проаналізувати типову ситуацію, та з'ясувати, які саме потрібні зміни в освітньому процесі [7].

2. Маркетинг інновацій (від англ. *market* – ринок) передбачає вивчення ринку споживачів інновацій, їх запитів, інтересів; систему дій з реалізації інновації, забезпечення її рекламою, організації «паблік рилейшнз». Етика педагогічних інновацій ставить певні обмеження перед педагогами. Головною заповіддю має бути: «Не нашкодь!» – інновації не повинні руйнувати здоров'я студентів, самих педагогів [7].

3. Бенчмаркінг інновацій (від англ. *bench* – місце, *marking* – відмітити) є засобом вивчення діяльності організацій конкурентів з метою використання позитивного досвіду. Він може стосуватися аналізу характеристик результатів новацій та організації роботи з інноваціями. Бенчмаркінг охоплює комплекс засобів, що «дають змогу систематично знаходити, оцінювати позитивний досвід конкурентів чи компаній, які є лідерами у галузі, і використовувати його у своїй роботі»[7].

4. Фронтування інноваційного ринку (від англ. *in front* – уперед) передбачає захоплення або відвоювання ринку діяльності інших організацій. Основними джерелами є дані досвіду конкурентів, спостереження за інноваційними процесами та їх результативністю, науково – методична література, матеріали конференцій та семінарів, узагальнений передовий досвід та тощо. Інноваційний пошук повинен бути постійним і системним [7].

5. Інжинірінг інновацій (від англ. *engineering* – винахідливість) означає проектноконсультаційні послуги щодо розробки проектів, програм, впровадження інновацій. Інжинірінг передбачає комплекс робіт, до яких входять: проведення попередніх досліджень; обґрунтування вибору інноваційних ідей; розробка рекомендацій щодо оновлення діяльності; визначення обсягу та змісту робіт щодо впровадження інновацій; розробка та оформлення комплексно – цільових програм і цільових проектів; консультування з проблем впровадження програм [7].

Зміни бувають стихійними та плановими, проте, коли йдеться про управління, то на перше місце, безумовно, виходять прогнозовані, планові зміни.

За напрямками діяльності проекти можуть бути:

- навчальні – які спрямовані на вирішення актуальних проблем навчання;
- виховні – які передбачають спрямування на реалізацію проблем виховання;
- методичні – в основі яких є підвищення професійної майстерності педагогів школи;
- організаційні – спрямовані на розробку та впровадження нової моделі відносин, режиму діяльності, удосконалення управлінської діяльності;
- матеріальнотехнічні передбачають удосконалення матеріальної бази школи, впровадження нових механізмів господарювання.

За терміном виконання проекти бувають:

- оперативні – розраховані на здійснення протягом декількох тижнів чи місяців;
- річні – терміном на навчальний рік;
- перспективні – розраховані як правило від 3 до 5 років.

Основні етапи проектної діяльності – це: формулювання базової проблеми, знаходження варіантів вирішення проблеми, формування інноваційної ідеї та її маркетингове дослідження, постановка стратегічних цілей проекту, побудова «дерева цілей», побудова «дерева робіт», аналіз ризику та невизначеності, створення умов для впровадження проекту та реалізація проекту.

6. Моніторинг просування інновації передбачає комплекс заходів, пов'язаних з відстеженням інновації, аналізом інформації про неї. Він дає змогу вивчити, оцінити та спрогнозувати стан об'єктів інноваційної діяльності. Основна мета моніторингової діяльності полягає у виявленні ефективності інноваційної діяльності. Моніторинг повинен бути цілеспрямованим та безперервним [7].

7. Бранд – стратегія інновацій (від англ. brandt – клеймо, марка) означає управління реалізацією інновації, просування її на ринку попиту, формування свідомості споживачів нового продукту. Бранд – стратегія покликана формувати повне уявлення про інновацію: надійність, гарантії, якість, результативність. Засіб бренд – стратегії є доречним на всіх етапах інноваційного процесу [7].

8. Дифузія або рутинізація інновації. Якщо інновація виконала свою місію, то керівник разом із колективом повинен прийняти рішення щодо її подальшої долі: інновація стане традицією чи її відкинуть як рутинну. Дифузія інновації (від лат. diffusio – розповсюдження) передбачає розповсюдження інновації в нових умовах, ситуаціях, колективах, регіонах тощо. За умов позитивних результатів, інновація стає привабливою для інших закладів освіти. Результатом інноваційного менеджменту можна вважати зміцнення конкурентоспроможності закладу освіти. Такий заклад приваблює творчих особистостей; у ньому позитивно сприймаються креативні ідеї, нагромаджується інноваційний потенціал та розвивається інноваційна культура; формується імідж закладу, який постійно впроваджує інновації, підтримує дух новаторства [6].

Отже, сучасний менеджмент – це не набір єдино правильних методів управління, готових рецептів і правильних відповідей на всі запитання. Менеджмент – це теорія, технологія й мистецтво управління, що постійно оновлюється банком новітніх ідей, уявлень, спостережень, практичних рекомендацій, звернення до яких дає можливість свідомо осмислювати та виконувати посадові обов'язки менеджера як професійно підготовленого і функціонально обізнаного керівника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: Підручник. К.: Либідь, 2008. 560 с.
2. Атаманчук П.С. Управління процесом навально-пізнавальної діяльності. Кам'янець-Подільський: К-ПДП, 1997. 136 с.
3. Коломінський Н.Л. Психологія педагогічного менеджменту /Наум Львович Коломінський. К.: МАУП, 2016. 176 с.
4. Педагогічний менеджмент. URL: http://pidruchniki.ws/15950210/pedagogika/pedagogichniy_menedzhment#169
5. Хміль Ф.І. Основи менеджменту. К.: Академвидав, 2007. 576с.
6. Черниш А.П. Менеджмент освіти: навчальний посібник. К.: Видавництво «Університет» КМПУ імені Б.Д. Грінченка, 2008. 49 с.
7. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/15828.html3>.

H. Kvasyкова. Features of applying modern educational management. – Article.

Summary. Modern educational management is not just a management tool, but also a specific function, a specific tool for educational institutions to achieve appropriate innovative results of educational activities. The implementation

of this super task requires expanding the scope of responsibility of the education manager, which includes both factors influencing the activities of the educational institution, the management of innovations and innovation processes, as well as the impact on results, internal and external.

Key words: pedagogical management, principles of pedagogical management, functions of pedagogical management, innovation management.

УДК 338.48

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2023/39/07>

M. I. Svietchna

Bachelor's Degree Student

Linnaeus University

Kalmar, Sweden;

Bachelor's Degree Student

Taras Shevchenko National University of Kyiv,

Kyiv, Ukraine

I. V. Svietchnyi

Postgraduate Student

V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine

Kyiv, Ukraine

INSIDE THE BOX OF THE GLOBAL TOURISM PRODUCTION SYSTEM

Summary. The article analyzes the concepts of the commodity chain in tourism, features of the global tourism production system. Nowadays, there is a boom in technologies and innovations that leads to changes and improvements in the tourism industry. The network technology has revolutionized the travel industry by making information more accessible, enhancing communication and automating different processes. Innovation gives flashpackers and fans (followers) the feeling of safety and participation. Individuals actively participate in trips that meet the expectations of their social group, using the travel experience to enhance their social status within their network. Commodity chains trace the process of production from raw materials to the final product. The commodity chain concept in tourism helps to develop the complex network of activities and inputs involved in creating the tourist experience. The development of the global tourism production system is able, among other things, to play a certain positive role in the socialization of individuals, especially minors.

Key words: tourism, flashpacking, safety, participation, innovations, loneliness, Post-Fordism, chains, socialization, minors, prevention, crime.

The evolution of information technology ignites the expansion and rejuvenation of capitalism, serving as the cornerstone of the networked society, according to Barney [1]. Over the past 20 years many new concepts have appeared but the essence remains the same.

Reconfiguring tourism with a network society means that the tourism industry has been changing all the time and new ways of tourism got used to appear and disappear [2].

Nowadays, there is a boom in technologies and innovations that leads to changes and improvements in the tourism industry. Digital connectivity became an integral part of our everyday life. People (including tourists) all around the world share information every day, every minute. Online booking platforms, personalization of basically everything (as it is in post-Fordist model) and mobile technologies constantly changed the way we travel.

In the 21st century sustainable and eco-tourism has appeared in fashion. Thanks to network nodes and ties systems [1, p. 26], the information “flies” very quickly, resulting in people getting up-to-date and relevant facts in the shortest terms, as Prof. Pettersson Lofquist says in his lectures.

Moreover, remote work gave humanity the opportunity to travel and work at the same time. That means that nowadays people are able to travel much more, take longer vacations (and work during the vacation) and in

general live in the tourist areas, working from home. Example: earlier, a traveler needed to buy tickets at the ticket office firstly, get all the necessary information about the country he is traveling into from friends/books/brochures etc., take enough money and do even more complicated things. Nowadays, a traveler books his plane and hotel online in 10 minutes, check the weather in google, use internet resources to exchange currency and get appropriate information etc.

The essence of technology is technique, “the totality of methods rationally arrived at and having absolute efficiency in every field of human activity” [1]. The role and impact of network technology are described below.

Connectivity: the internet and mobile networks enable constant communication and connectivity. Language translation apps break down language barriers and make it easier for travelers to interact with locals. [3, p. 175, 184-186].

Deterritorialization: the deterritorializing operation of digital communication contributes to globalization of production, finance and trade, the global consumption of cultural and entertainment commodities per Pettersson Lofquist lectures.

Mass opinion: people got used to listen and agree with mass opinion. Political situation thoughts, trends on Instagram or some prejudices are created mostly on the internet nowadays. Mass opinion plays a huge role in any industry, including tourism [1, p. 56-57].

Social Media: social media platforms allow travelers to share their experiences through photos, reviews, and recommendations. People often rely on reviews and recommendations from friends or influencers on social media when making travel decisions, this interconnectedness has a direct impact on tourism trends [3, p. 180-186].

In summary, network technology has revolutionized the travel industry by making information more accessible, enhancing communication and automating different processes.

According to Molz & Paris, the situation of network technology in tourism is that social media and connectedness are developing fast, technologies help flashpackers hugely to stay connected, updated and motivated to continue their traveling and still being connected to family. “While corporeal mobilities and physical places are still just as important to the flashpacking experience, new virtual realms have been developed that allow travelers to be fully integrated in their multiple networks and maintain a sustained state of co-presence between the backpacker culture and their home culture” [3, p. 179]. “Flashpackers play the role of creators, mediators, and sharers within the hybrid physical–virtual spaces that have emerged” [3, p. 182]. These people are called so because of traveling not only with backpacks now but also with technologies. Being connected gives the backpackers and fans (followers on social media) the feeling of safety and participation (in case of followers).

Moreover, fast interaction and collaboration between tourists are also possible due to modern technologies. There is an opinion that being too connected to your home place makes you disconnected, disconnected from local culture, the traveling and new experience, as suggested by Molz & Paris [3, p. 186].

An individual, influenced by reflexive thinking, critically examines the images and marketing strategies presented by various tourist destinations. Recognizing the role of design and marketing in shaping the tourist experience, they consciously seek out destinations that align with their personal values, avoiding those that rely heavily on standardized and commodified (turned into or treated as a mere commodity) representations, according to Dennis Judd [4].

A person, driven by their network identity and the desire for social connectedness, actively participates in travel practices that involve interactions with friends and relatives. They use their social network to gather recommendations, share experiences, and maintain relationships, emphasizing the role of travel in fostering and maintaining social bonds within their network as asserted by Gössling, Cohen & Hibbert [5].

A traveler, shaped by their network identity, actively engages in constructing their own composite images of potential destinations using information from social media, websites, and travel writers. They curate a personalized experience by blending various sources, reflecting their unique identity within the broader context of their social network's travel culture, based on Dennis Judd [4] and Barney [1, p. 150].

An individual, experiencing loneliness in their daily life influenced by individualization, engages in reflexive travel planning. They consciously choose destinations and travel practices that offer opportunities for social connectedness, such as group tours, communal activities, or visiting friends and relatives, recognizing travel as a means to overcome feelings of isolation as asserted by Gössling, Cohen & Hibbert [5].

A reflective traveler, considering the discussions on Fordist and post-Fordist tourism environments (Fordist t. e. are characterized by standardized, mass-produced services, emphasizing efficiency and cost-effectiveness. In contrast, post-Fordist tourism embraces unique experiences, catering to individual preferences and a shift away from mass standardization), seeks unique and varied experiences. They are aware of the impact of image

production, place infrastructure, and the role of tour operators in shaping their travel experience. This reflexivity guides them to choose destinations that offer a mix of authenticity, local flavor, and diverse activities, based both on Gössling, Cohen & Hibbert [5] and Dennis Judd [4].

An individual, influenced by their network identity and the social emphasis on mobile lifestyles, perceives travel as a status symbol. They actively engage in travel practices that align with the mobility expectations of their social group, using travel experiences to enhance their social status within their network [5].

In summary, reflexivity and network identity come together to shape motivations and choices individuals make in their travel experiences. The critical examination of tourism as a commodity chain and the recognition of travel as a response to changing social conditions provide a framework for understanding how reflexivity and network identity influence travel behaviors in a world full of individualization and loneliness.

In a globalized and standardized world where cultural experiences can sometimes be homogenized for mass appeal, tourism reflexivity becomes crucial. It helps communities and tourists alike to reflect on the preservation of authentic cultural practices and traditions, preventing their commodification and destruction, per Urry, Larsen [2, p. 24-25].

Tourism reflexivity encourages stakeholders to consider the social implications of tourism, such as the potential for cultural appropriation, exploitation of local labor, or the exacerbation of socio-economic inequalities. By critically examining these issues, tourism can be developed with a more ethical and socially responsible approach [1, p. 22, 150].

As tourism often has negative consequences, reflexivity is essential in understanding and mitigating these impacts. This includes considerations for resource use, waste management, and the preservation of natural habitats.

In a dedifferentiated, globalized world, tourism reflexivity fosters a sense of global citizenship among tourists. It encourages an awareness of the interconnectedness of the world and the recognition that travel decisions can have far-reaching consequences [1, p. 28].

Let's pay attention to some important aspects of the globalization of tourism and its global production, commodity chains in tourism production, interconnectedness in the network society.

Globalization in Tourism: Globalization refers to the interconnectedness of economies, cultures, and societies. In tourism, globalization is evident in the internationalization of travel flows, the spread of tourism-related businesses globally, and the cross-cultural exchange facilitated by travel.

Example: A tourist from China visits a boutique resort in Italy, books the accommodation through an online platform, explores local attractions and eats Spanish cuisine. The globalization of tourism is evident in the seamless integration of services, bookings, and experiences across different nations and cultures.

Commodity Chains in Tourism Production: Commodity chains trace the process of production from raw materials to the final product. In tourism, the commodity chain concept helps to develop the complex network of activities and inputs involved in creating the tourist experience.

Example: The commodity chain of tourism includes inputs such as image creation, place infrastructure, and tourism providers. For instance, the design and marketing of a destination's image contribute to the overall value of the tourist experience.

Tourism Production System: The tourism production system involves the conscious shaping of the tourist experience by various actors and institutions. Understanding tourism as a production system highlights the interplay between different inputs and the dynamic nature of the industry [4].

Example: Tourism providers, including tour operators and hotel corporations, act as gatekeepers in the tourism commodity chain. They coordinate diverse services, create packages, and use information technologies to reach a global audience. This highlights the systemic nature of tourism production, where multiple actors contribute to crafting the overall tourist experience [1].

Interconnectedness in the Network Society: The network society, characterized by the widespread use of information and communication technologies, plays a crucial role in shaping tourism. It facilitates global access, enhances competition, and transforms the way tourists engage with the industry [3, p.175].

Example: Online platforms connecting tourists with providers, social media influencing travel decisions, and the use of information technologies for marketing exemplify the role of the network society in tourism. These interconnected digital networks contribute to the globalization of tourism services and experiences.

Importance of Understanding Tourism Production: Understanding tourism as a production system is essential for many reasons. It helps in addressing challenges in accurately defining tourism as an industry, as highlighted in the article by Dennis Judd [4].

Example: By understanding tourism production, researchers and policymakers can overcome skepticism about tourism as a genuine industry. This knowledge aids in developing precise valuations for experiences, addressing issues of globalization, and ensuring sustainable practices in a dynamic and competitive environment.

While global tourism offers immense economic and cultural opportunities, there is an urgent need for a sustainable approach to preserve our invaluable cultural heritage. Collaboration between stakeholders, governments, and local communities is vital in ensuring the longevity of these sites for future generations.

In addition to the above, according to the research of Igor Svetlichnyi & Olena Svetlichna [6], the development of the global tourism production system is able, among other things, to play a certain positive role in the socialization of individuals, especially minors, and prevention of their committing crimes, increasing patriotism and a responsible attitude to the environment.

In conclusion, the globalization of tourism, the concept of commodity chains, and understanding tourism as a production system are interconnected in the network society. By embracing a holistic approach that considers these interwoven elements, the tourism industry can navigate the complexities of globalization while fostering sustainable, inclusive, and culturally respectful travel experiences for both tourists and host communities.

BIBLIOGRAPHY:

1. Barney D. *The Network Society (Key Concepts)* : monograph. London : Polity Press, 2004. 198 p.
2. Urry J., Larsen J. *The Tourist Gaze 3.0*. London : SAGE Publications, 2011. 296 p.
3. Molz J., Paris C. The Social Affordances of Flashpacking: Exploring the Mobility Nexus of Travel and Communication. *Mobilities*. 2015. Vol. 10, № 2. P. 173–192. DOI: 10.1080/17450101.2013.848605
4. Judd D. Commentary: Tracing the Commodity Chain of Global Tourism. *Tourism Geographies*. 2006. Vol. 8, № 4. P. 323–336. DOI: 10.1080/14616680600921932
5. Gössling S., Cohen S., Hibbert J. Tourism as connectedness. *Current Issues in Tourism*. 2018. Vol. 21, № 14. P. 1586–1600. DOI: 10.1080/13683500.2016.1157142
6. Светлічний І. В., Светлічна О. В. Протидія злочинності неповнолітніх засобами відновного правосуддя: правовий і психологічний аспекти. *Держава і право. Юридичні і політичні науки. Зб. наук. пр. Ін-ту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*. 2021. Вип. 90. С. 107–114. DOI: 10.33663/1563-3349-2021-90-107

М. Светлічна, І. Светлічний. У коробці глобальної системи туристичного виробництва. – Стаття.

Анотація. У статті аналізуються поняття товарного ланцюжка у туризмі, особливості світової туристичної виробничої системи. Технології та інновації призводять до змін та покращень у туристичній індустрії, зробивши інформацію більш доступною, покращивши спілкування та автоматизувавши різні процеси. Інновації надють флешпекерам та фоловерам почуття безпеки та участі. Туристи беруть активну участь у поїздках, які відповідають очікуванням їх соціальної групи, використовуючи досвід подорожей для підвищення соціального статусу у своєму оточенні. У туризмі концепція товарного ланцюжка допомагає розвинути складну мережу процесів і ресурсів, що створюють туристичний досвід. Розвиток глобальної туристичної виробничої системи здатний, серед іншого, зіграти певну позитивну роль у соціалізації індивідів, особливо неповнолітніх.

Ключові слова: туризм, флешпекінг, безпека, участь, інновації, самотність, постфордизм, ланцюг, соціалізація, неповнолітні, профілактика, злочинність.

Розділ 3

Філологія

А. В. Зінченко

*кандидат філологічних наук,
викладачка кафедри германської філології
Сумський державний університет
м. Суми, Україна*

Я. М. Притика

*здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня
за спеціальністю 035 – Філологія
Сумський державний університет
м. Суми, Україна*

ВІЙСЬКОВА ЛЕКСИКА В АНГЛОМОВНИХ НОВИННИХ ТЕКСТАХ: ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АСПЕКТ

***Анотація.** У статті розглянуто особливості перекладу військової лексики, використаної в англomовних новинних текстах. Наведено характеристику військової субмови, особливості новинних текстів. Проаналізовано англomовні новинні контексти із залученими мілітарними термінами. Наведені перекладацькі рішення для виявлених термінів й проаналізовано їх доцільність в аспекті збереження еквівалентності оригінального й перекладеного текстів, а також адекватності англomовного й українomовного новинних текстів.*

***Ключові слова:** військова лексика, англomовний новинний текст, перекладацький прийом, адекватність, еквівалентність.*

Вступ. Активний розвиток військової лексики, особливо в українському медіапросторі, став результатом зовнішніх факторів, особливо суспільно-політичних обставин. З 2022 року російсько-українська повномасштабна війна стала основною темою для обговорення світовою спільнотою. Міжнародні медіа й досі приділяють перебігу воєнних дій значну увагу на шпальтах видань. Відтак, військова лексика вже не існує виключною серед військових. Нині певні її елементи увійшли до побутових словників як кожного громадянина України, так і громадян інших країн.

Сучасний новинний дискурс орієнтований на швидке висвітлення фронтних новин й військових оглядів англійською мовою для інформування світу. Утім, при відтворенні матеріалів українською мовою, залучення військової термінології і фахової лексики може скласти труднощі щонайменше через необхідність адекватного перекладу військових реалій та особливостей організації. У результаті, теоретичне питання перекладу військової лексики між англійською й українською мовами набуло нині реальної необхідності ґрунтовного вивчення, що поміщає пропоновану статтю в площину **актуальних** наукових досліджень.

Метою статті є спроба проаналізувати прийоми перекладу військової термінології в англomовних новинних текстах. **Об'єктом** наукової розвідки є військові лексеми в англomовних новинних матеріалах, **предметом** – перекладацькі прийоми їх відтворення українською мовою та збереження їх прагматики в межах новинного тексту.

Результати. Мова перебуває у постійному розвитку через низку факторів, але в першу чергу – через розвиток суспільства. Так, у мовній системі окрім літературної з'являються також інші малі спеціалізовані мовні системи, призначені для обслуговування відповідних груп населення чи професійних об'єднань. Військова мова відноситься саме до типу фахових мовних субсистем, й оперує в межах трьох функціональних стилів мови – офіційно-ділового, публіцистичного та наукового [3, с. 259-260].

Серед вітчизняних мовознавців дослідженням питань, пов'язаних із функціонуванням військової лексики, займалися В. Балабін, Д. Василенко, Т. Михайленко, Л. Мурашко, Б. Якимович та ін. Літературний огляд теоретичних джерел показав, що військова лексика є складною системою, до якої включаються номінації військового побуту й бойових завдань. Важливо наголосити, що через війну певний

пласт військової лексики щільно увійшов у лексикон пересічних мовців, асимілюючись у побутовому мовленні.

Утім, аналіз вибірки прикладів продемонстрував певну закономірність подання військово-технічної інформації: до англомовних публіцистичних текстів залучаються переважно поширені військові терміни або знайомі широкому загалу лексеми з мілітарним значення. Така особливість застосування пояснюється прагматикою новинних матеріалів (функція інформування читацької аудиторії з середньостатистичним рівнем знань про військову сферу).

Питання ефективного перекладу військової термінології вже тривалий час входить до парадигми транслятологічних досліджень. Як фахова субмова, військова лексика вимагає певного порядку перекладацьких дій для її правильного відтворення: дотримання термінологічності, роз'яснення реалій за необхідності, використання уніфікованих або стандартизованих одиниць і лексем [2, с. 78]. Новинні матеріали також мають певні вимоги до перекладацьких підходів, що, в поєднанні з військовою термінологією, може викликати додаткові труднощі в перекладача.

Матеріалом для нашого дослідження слугували новинні уривки з різних англомовних газетних видань, як-от *The Guardian*, *CNN*, *The Washington Post*. Так, в одній із статей новинного видання CNN був перелік відомого закордонного озброєння, яке значно вплинуло на відбиття російського наступу в 2022 році. Текст матеріалу містить технічні описи та військові терміни зазначених видів озброєння. Нами було проаналізовано доступні перекладацькі прийоми й запропоновано адекватний та еквівалентний україномовний переклад. Розглянемо далі виявлені контексти:

1) *“The Ukrainians needed something that could blunt that **attack** – and found it in the form of the **Javelin**, a **shoulder-fired, guided anti-tank missile that can be deployed by a single individual**”* (5) – «Українцям було потрібно щось, що могло б відбити цей наступ – і вони отримали це у вигляді **Javelin**, **керованої протитанкової ракети, що запускається з плеча і може бути застосована однією людиною**» (Переклад – Я. Притика).

Аналізуючи переклад військових термінів, застосованих у цьому уривку, зауважимо, перш за все, що назва ракети лишилася оригінальною номінацією. Хоча в українській мові вже є давно вживаний транскрибований відповідник «джавелін», ми вважаємо його розмовним варіантом, що, на нашу думку, могли знизити рівень «технологічності» інформації в україномовному варіанті. Тому, услід порадам Т. Кияка щодо перекладу субмов з терміносистемами [1], й з метою збереження прагматичної адекватності текстів було вирішено не залучати відповідник до перекладу. Подальші військові англомовні терміни були відтворені переважно із залученням структурних змін на рівні лексем та синтаксису;

2) в англомовному уривку *“The Javelin is also good at targeting the weak spot of the Russian tanks – their **horizontal surfaces** – because its **trajectory** after launch sees it **curve upwards** then fall on the target from above, according to Lockheed Martin”* (5) був наведений опис деяких технічних характеристик описаної зброї. У таких випадках варто звертати увагу на особливості перекладу термінів із суміжних областей: «*Javelin* також добре підходить для ураження слабкого місця російських танків – їхніх **горизонтальних поверхонь**, оскільки його **траєкторія** після запуску **вигинається вгору**, а потім падає на ціль зверху, як стверджують в Lockheed Martin» (Переклад – Я. Притика). Знову ж таки, в цьому уривку були виявлені загальні технічні терміни;

3) наступний уривок описував інший вид бойового спорядження – пускові ракетні установки HIMARS: *“HIMARS. The full US Army name is the **M142 High Mobility Artillery Rocket System**. It’s “a **full-spectrum, combat-proven, all-weather, 24/7, lethal and responsive, wheeled precision strike weapons system**,” the US Army says. That’s a mouthful, but to put it more plainly, **HIMARS is a 5-ton truck carrying a pod that can launch six rockets almost simultaneously, sending their explosive warheads well beyond the battlefield’s front lines, and then quickly change positions to avoid a counterstrike**”* (5). У цьому уривку маємо не просто окремі вирази, а повноцінні визначення зазначеного озброєння.

У ході перекладу ми залучали переважно прийоми еквівалентних відповідників та морфологічних заміни на лексичному рівні та структурні заміни на рівні висловлювання. Окрім того, відмітним у цьому уривку є наведення автором статті суто військового технологічно опису й спрощеного побутового, який все одно включав військові лексеми: в основному обидва визначення були зрозумілі, й не потребували додаткових уточнень у спеціалізованих словниках.

При цьому деякі частини мали перекласти за допомогою експлікації, але не через відсутність україномовного військового еквіваленту, а через необхідність досягти адекватності в плані перекладу медійного тексту: *HIMARS. Повна назва в переліку озброєння армії США – Високомобільна артилерійська*

ракетна система M142. Як пояснюють військові армії США, це «високоточна, випробувана в боях, всесезонна, цілодобова, смертоносна і швидкодіюча, мобільна система ударного озброєння повного спектру ураження цілей». Звучить складно, але щоб простіше, HIMARS – це 5-тонна вантажівка з пусковою установкою, яка може запускати шість ракет майже одночасно, відправляючи їхні снаряди далеко за лінію фронту, а потім швидко змінювати локацію, щоб уникнути зворотного удару» (переклад – Я. Притика).

Виявлені уривки в газеті *The Guardian* має окрему щоденну колонку “*Russia-Ukraine war at a glance*”, в якій висвітлює перебіг російсько-української війни, але статті в цій колонці вирізняються меншою залученістю складних військових термінів. Проаналізуємо такий уривок: “*Ukraine’s military said its troops had repelled Russian assaults in widely separated sectors of the war and were braced for a fresh attempt to capture the key frontline eastern town of Avdiivka. Russia is engaged in a slow-moving campaign in eastern areas of the 1,000 km frontline. Ukraine has registered limited progress in a counteroffensive launched in the east and south in June*” (4).

Перекладацький аналіз уривку виявив, що в цьому уривку відсутні складні випадки перекладу. Так, для відтворення можуть бути застосовані прийоми прямого відповідника з елементами структурних модифікацій (*military* – військові, *troops* – війська, *frontline* – лінія фронту, *counteroffensive* – контрнаступ). Утім, враховуючи певні співпадиння в україномовних відповідниках, у пропонованому нами перекладі уривку ми залучили прийоми логічної заміни (*troops* – війська / армія) з метою уникнення тавтології. Також, в уривку є полісемантичні лексеми, які вимагають від викладача уваги при підборі специфічного україномовного відповідника, як-от *assault* – напад/атака/штурм. Окремої перекладацької уваги потребував вираз “*sectors of the war*”, який було відтворено україномовним відповідником з морфологічною модифікацією «ділянки лінії зіткнення».

Отже, було запропоновано такий варіант перекладу: «Українські військові заявили, що їхня армія відбила російські штурми на багатьох ділянках лінії зіткнення й готові до нової спроби захопити ключове місто на сході країни – Авдіївку. Росія веде повільну кампанію на східних ділянках 1000-кілометрової лінії фронту. Україна зафіксувала обмежений прогрес у контрнаступі, розпочатому на сході та півдні в червні» (Переклад – Я. Притика).

Ще один новинний матеріал цього видання містив контексти з низкою військових номінацій: “*The defence forces of Ukraine conducted a series of successful operations on the left bank of the Dnipro River, along the Kherson front, the Ukraine Marine Corps said in a statement on social media. // ... after Russia constructed formidable minefields and other defences along the frontline. // With Russia and Ukraine struggling to make significant territorial gains, Gen Valery Zaluzhny, the commander-in-chief of Ukraine’s forces...*” (6).

Опрацювання перекладу наведених уривків зі статті продемонструвало, відсутність термінів підвищеної складності – для усіх виявлених лексем чи поєднань були підібрані україномовні еквіваленти. Тим не менш, присутні власні назви підрозділів українських військ та звань вимагали від перекладача уточнення у процесі відтворення військових реалій: «Сили оборони України провели низку успішних операцій на лівому березі Дніпра, на Херсонському фронті», – йдеться у повідомленні Морської піхоти України у соціальних мережах. // ... після того, як Росія побудувала масштабні мінні поля та інші оборонні споруди вздовж лінії фронту. // У той час як Росія та Україна воюють за значні території, генерал Валерій Залужний, Головнокомандувач Збройних сил України, заявив, що...» (Переклад – Я. Притика).

Терміни військової субмови існують на перетині з технічними субмовами, що трапляється внаслідок значного технологічного прогресу, особливо у часи активних військових дій. У матеріалах видання *The Washington Post* були виявлені уривки, які демонстрували поєднання технічних і військових терміно-систем, наприклад: “*Drones and other high-tech weapons have made Ukrainian and Russian tanks largely obsolete*” (5). Наведений уривок був також перекладений із залученням існуючих україномовних еквівалентів: «Безпілотники та інше високотехнологічне озброєння зробили українські та російські танки значною мірою застарілими» (Переклад – Я. Притика).

Висновки. Перекладацький аналіз виявлених англійських уривків із залученням військової лексики в матеріалах новинних видань дозволив зробити певні висновки щодо особливостей перекладу військової лексики в англійських новинних текстах. Публіцистичні тексти переважно містять англійську мілітарну лексику, яка вирізняється простотою розуміння для пересічного читача. Перекладацький аналіз обраних уривків продемонстрував, що переважними прийомами перекладу були підбір адекватних відповідників, пошук еквівалентів, структурні морфологічні й синтаксичні заміни. Нормальною практикою

є використання оригінальних терміноназв у текстах перекладу. При цьому важливо звіряти наявні українськомовні відповідники тих термінів, які стосуються військових звань і структурних підрозділів національних збройних сил. При цьому, перекладачеві специфічних новинних текстів із елементами військової субмови варто приділяти значну увагу збереженню адекватності тексту оригіналу й тексту перекладу при збереженні їх еквівалентності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кияк Т. Р. Фахові мови та проблеми термінознавства. *Нова філологія* : зб. наук. праць. Запоріжжя: ЗНУ, 2007. № 27. С. 203–208.
2. Ковтун О. В. Відтворення англословної військової лексики українською мовою (на матеріалі документів НАТО). *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Філологія»*. 2014. Т. 17, № 2. С. 77–85.
3. Федоренко С. В., Бернадіна А. В. Загальна характеристика фахової мови військової сфери (на матеріалі англійської мови). *Нова філологія*. 2021. № 83. С. 257–363.
4. Russia-Ukraine war at a glance: what we know on day 623. *The Guardian*. 2023. 8 November. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/nov/08/russia-ukraine-war-at-a-glance-what-we-know-on-day-623>.
5. Three weapons that changed the course of Ukraine's war with Russia. *CNN*, 2023. 25 February. URL: <https://edition.cnn.com/2023/02/25/europe/ukraine-war-three-key-weapons-intl-hnk/index.html>
6. Ukraine's counteroffensive ran into a new reality of war. *The Washington Post*. 2023. 7 December. URL: <https://www.washingtonpost.com/opinions/2023/12/07/ukraine-counteroffensive-russia-war-drones-stalemate/>
7. Ukrainian military reports 'successful operations' on Dnipro River's east bank. *The Guardian*. 2023. 17 November. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/nov/17/ukrainian-military-reports-successful-operations-on-dnipro-rivers-east-bank>

A. Zinchenko, Ya. Prytyka. Military lexis in the English news texts: translational aspect. – Article.

Summary. The article deals with the peculiarities of translating military vocabulary in English-language news texts. The article describes the military sublanguage and the peculiarities of news texts. English news contexts containing military terms are analysed. Translation solutions for the identified terms are presented, and their feasibility is analysed in terms of maintaining the equivalence of the original and translated texts and the adequacy of English and Ukrainian news texts.

Key words: military vocabulary, English news text, translation technique, adequacy, equivalence.

УДК 811.161.2'271.12

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2023/39/09>

Н. М. Карікова

доцент кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця
м. Харків, Україна

ПОГЛЯДИ ОЛЕКСИ СИНЯВСЬКОГО НА ВНОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Анотація. У статті висвітлено погляди Олексія Синявського, авторитетного мовознавця, першого нормалізатора української літературної мови 20-х – поч.30-х рр. минулого століття, на найбільш суперечливі мовні питання тієї доби.

Ключові слова: Олексія Синявський, нормалізатор, українська літературна мова 20-х – поч.30-х рр. ХХ ст., норми української літературної мови.

На поч. 90-х років минулого століття Україна отримала шанс відновити свою державність, а разом з тим відродити національну історичну пам'ять, адже за довготривале панування більшовиків на українських землях українці майже забули свої традиції і культуру, а багато хто втратив навіть свою рідну мову. Сьогодні, відстоюючи своє право на свободу і незалежність, надаючи гідну відсіч ворогові, українці врешті-решт зрозуміли, що мова – то є зброя, яка об'єднує народ, і це дійсно допомагає боротися

й перемагати. Усе більше українців, які раніше навіть не замислювалися про своє коріння, про мову свого щоденного спілкування, сьогодні намагаються дізнатися правду про історичне минуле України, про свій родовід, свідомо переходять на українську мову, якщо раніше мовою їхнього спілкування була російська, і відмовляються говорити мовою окупантів.

Як відомо, українська мова посідає одне з чільних місць у культурній спадщини нашого народу. Вивчаючи історію своєї мови, ми можемо знайти відповіді на актуальні питання сьогодення.

Цікавим для дослідження, на нашу думку, є період розвитку української літературної мови 1920-х – поч. 1930-х рр., названий деякими науковцями «добою дерусифікації». Під ту пору розпочався бурхливий розвиток української мови, яка зазвучала на повний голос в усіх сферах суспільного життя. Як писав Іван Огієнко, «з часу скинення ворожих пут невинно повставали українські школи найрізніших типів, забило життя по своїх українських урядах, канцеляріях, установах, в церкві, в театрах, в війську й т. ін.» [5, с. 284].

Одним із активних діячів того періоду був Олекса Синявський, автор ґрунтовної праці під назвою «Норми української літературної мови» (1931 р.). Показово, що ця нормативна праця дістала дуже схвальної оцінки від авторитетного мовознавця Юрія Шевельова, який свого часу написав, що «тільки через двадцять років після появи «Норм» Синявського вийшов колективний «Курс сучасної української літературної мови» під ред. Л.Булаховського, який де в чому переглянув підхід Синявського, а де в чому деталізував його, але ледве чи перевершив» [13, с. 7].

Подаємо стисло біографічну довідку про О. Синявського, одного з перших нормалізаторів української літературної мови 20-х – поч.30-х рр. минулого століття.

Олекса Синявський народився 5 жовтня 1887 р. у с. Андріївка Бердянського повіту Херсонської губернії. У 1916 році закінчив Харківський університет, де здобув лінгвістичну освіту. Упродовж дев'яти років (1920-1928 рр.) він обіймав посаду професора української мови в Харківському інституті народної освіти. У 1928 році переїхав до Києва, де знайшов роботу керівника Діалектологічної комісії Академії наук УРСР. Від 1930 р. Олекса Синявський виконував обов'язки завідувача відділу діалектології Інституту мовознавства. У 1932-1937 рр. науковець був професором української мови одночасно у двох навчальних закладах: Київському університеті й Київському педагогічному інституті.

У 1920-ті роки Олекса Синявський входив до складу постійних членів-редакторів Комісії для складання Словника живої української мови, яку очолював академік А. Кримський. Як відомо, від 1923 року Комісія почала готувати словник для публікації, у висліді чого в 1927-1928 рр. було опубліковано три томи словника (від А до Н) за редакцією С. Єфремова та А. Ніковського. У серпні 1937 р. ученого заарештували. Олексу Синявського було страчено 24 жовтня 1937 року.

Його авторству належать численні праці з української граматики, фонетики, діалектології, культури української мови та історії. О. Синявський відіграв значну роль у створенні «Українського правопису» (1928 р.). Він був редактором остаточного варіанту цієї нормативної праці.

Вивченню наукового доробку О. Синявського присвячено чимало розвідок вітчизняних мовознавців. Так, В. Калашник проаналізував оцінні характеристики Ю. Шевельовим наукової творчості й педагогічної діяльності Олекси Синявського, що надало дослідникові можливість зробити висновок про однаковість поглядів науковців на проблеми розвитку української мови, зокрема щодо формування літературних норм і правописної системи. О. Черемська зробила спробу осмислити науковий доробок О. Синявського, застосувавши антропоцентричний підхід до значення особистості в історії мови. Учена звернула увагу на процес формування мовної свідомості видатного українського мовознавця, виокремивши мовні явища, характерні для різних мовних стилів і періодів діяльності науковця як мовної особистості. А. Грищенко спробував визначити місце О. Синявського в історії українського мовознавства, дослідивши архівні документи про життєвий та науковий шлях визначного вченого.

На нашу думку, на увагу заслуговують наукові погляди О. Синявського на найбільш дражливі мовознавчі питання, які виникли в період так званої українізації (1920-ті – поч. 1930-х рр.), хоча правильно називати цей період «дерусифікацією».

Мета розвідки – з'ясувати погляди науковця на найбільш контроверсійні питання, що виникли серед мовознавців 20-х років минулого століття в період нормалізації української літературної мови.

Одним із таких питань було питання про невизначеність роду запозичених іменників, на кшталт *аналіз* і *аналіза*, *діягноз* і *діягноза*, *метод* і *метода*, *парад* і *парада*, *програма* і *програма*, *фльот* і *фльота*, *клас* – *кляс* – *кляса* та ін., що зафіксовано в тогочасних періодичних виданнях (газетах, часописах), а також у книжках, зокрема в авторській мові красного письменства.

Ось як писав про це в 1927 р. Микола Гладкий, аналізуючи мову тодішньої української преси: «Велике розходження з родом декотрих речівників, однак гору бере авторитет академічного словника й через те в «Ком», «Р. Г. П.», «П. П.»¹ маємо вже тільки п р о г р а м а (жін. роду), так само починає переважати й а н а л і з а (...), з м е т о д о ю ще неясно («К»18 – «цей метод» і «К»18 – «метода»). За акад. словником поволи набувають прав громадянства й «п а р а д а» (ж. р.) і «о р к е с т р а» (ж. р.). шкода також, що «Комуніст» (№ ...) скрізь пише к л а с (чол. роду), а не к л а с а (ж. р.) як усі інші» [2, с. 22].

Ця неусталеність відбилася й у лексикографічних працях тієї доби, що унаочнює подана нижче таблиця:

«Практичний російсько-український словник» М. Йогансена та ін. (1926 р.)	«Російсько-український словник» за ред. А. Кримського та С. Єфремова (1924-1933 рр.)	«Російсько-український словник» О. Ізюмова (1930 р.)	«Словник українсько-російський» А. Ніковського (1927 р.)
абрикос і абрикоса	абрикоса	абрикоса	абрикоса
аналіз і аналіза	аналіза	аналіза	аналіза
анекдот	анекдота	анекдота	анекдота
класа	кла(я)са і клас	кляса	класа і клас
-	метода і метод	метода	метода
флот	флота	флота	флота і флот

Позицію О. Синявського щодо дискусюваних іменників можемо відшукати в його праці «Норми української літературної мови», де ці мовні одиниці кодифіковано в жіночому роді: *адреса, анекдота, кляса, криза, фльота*. При цьому науковець зауважив, що їх використання залишається невизначеним, і тільки «в процесі самого життя літературної мови» питання про категорію роду цих лексем буде остаточно розв'язано [9, с. 47].

Контроверзійним під ту пору було й питання про способи творення ступенів порівняння якісних прикметників. Майже всі авторитетні мовознавці 20-х рр. минулого століття вважали нормативним синтетичний / простий, а не аналітичний / складений спосіб творення вищого та найвищого ступенів порівняння прикметників. Так, О. Курило у своїх «Увагах...» писала, що треба вживати форми *веселиший, ширший*, а не *більш веселий, більш широкій, найхарактерніший, найщасливіший*, а не *найбільш характерний, найбільш щасливий* [4, с. 144]. Аналогічною була й позиція М. Левицького, І. Огієнка, М. Сулими та інших тогочасних науковців. Особливо наголошувалося на беззаперечному неприйнятті мовної одиниці *самий*, на кшталт *самий кращий, самий щасливий* і подібних.

Показово, що думка О. Синявського щодо цього питання з часом еволюціонувала. Так, якщо в 1923 р. мовознавець дозволяв вживати слово *самий* при ступенюванні прикметників, що зафіксовано в його підручнику «Українська мова», то вже в 1931 році в «Нормах...» він кодифікував усталений під ту пору спосіб творення найвищого ступеня порівняння прикметників, який можна стисло сформулювати так: вищий ступінь порівняння + префікс *най-* (*найбільший, найстарший, найстаріший*). До найвищого ступеня порівняння також можна було додавати префікси *як-* і *що-* (*якнайбільший, щонайкращий*) [9, с. 69]. Отже, використання лексем *найбільш* або *самий* + звичайний прикметник було відкинуто.

Різними поглядами нормалізаторів тогочасної української літературної мови й щодо питання про вживання віддієслівних іменників на *-ння, -ття*. Більшість тодішніх мовознавців (В. Сімович, О. Курило, М. Гладкий, С. Смеречинський та ін.) зазначала, що народній мові українців не властиві віддієслівні іменники на кшталт *порозуміння, уживання, зустрічання, голодування, домогання* і т.ін., уважаючи їх

¹ Назви центральних під ту пору газет: «Комуніст» № 2218 і № 2232 (скорочено – «К» 18 і «К» 32), «Робітничая Газета Пролетар» № 180 (скорочено – «П. Г. П.» 180), «Пролетарська Правда» № 1761 і № 1766 (скорочено – «П. П.» 61 і «П. П.» 66).

запозиченими формами з російської або польської мов. Ось як писала про це О. Курило: «Ідучи за російською та польською літературною мовою, де дуже рясні дієслівні речівники на *ie*, українська літературна мова надто часто творить дієслівні речівники на *-ння, -ття* там, де з народньої виходячи мови, треба б іншого творення ужити» [4, с. 59].

О. Синявський був протилежної думки про вживання віддієслівних іменників на *-ння, -ття*. У 1922 р. він писав: «*-ння, -ття*, широко вживані наростки – для означування іменником (середн. роду) дієслівних тямок (...): питати, питаний – *питання, переконання, вірування, значіння, відродження, знаття, прокляття, життя*» [10, с. 90]. Прикметно, що в 1931 р. мовознавець не змінив своєї позиції. Підтверджуємо це цитатою з його «Норм...»: «*-я* – це дуже поширений наросток з колишнього *-є* найбільше на означення збірних тям (...): а) *зілля, клоччя, (...)*. б) *питання, переконання, значіння, відродження, прокляття, вражіння, ...* (дієслівні)» [9, с. 133].

Жваві дискусії точилися і щодо вживання активних дієприкметників теперішнього часу на *-чий*, а також пасивних дієприкметників на *-мий*. Так, М. Сулима називав активні дієприкметники на *-чий*, на кшталт «*всеохоплююче узагальнення*», «*антинародними*», пояснюючи їх широке вживання в українській мові впливом російської мови [12, с. 74-75]. Олена Курило у своїх «Увагах до сучасної української літературної мови» писала: «Українська мова не знає активних дієприкметників на *-чий, -(в)ший*, ані пасивних на *-мий* у тому творенні та в тій функції, як їх уживає сучасна українська літературна мова, як ото: – *Тварини, живучі й живші на землі. Факт, спостерігаємий ... Незадовольняючі наслідки. Чоловік, намагаючийся стати... Вражаючий випадок. Далекосягаюча спеціалізація та ін.*» [4, с. 9]. В. Сімович також заперечував уживання таких дієприкметників, нагадуючи, що «в українській мові загинули форми дієприкметників діяльного стану [*-чий, -ча, -че – -ший, -ша, -ше*]» [11, с. 15-16]. Замість них мовознавець пропонував використовувати прикметники із суфіксами *-альн(ий), -л(ий)*, як-от: *порівняльний, вирослий, запустілий* і т. ін. Більшість мовознавців двадцятих років уважала використання таких форм за незнання української мови.

Натомість П. Бузук, а разом з ним і О. Матвієнко не погоджувалися з думкою більшості. У 1925 році Бузук опублікував розвідку, де зазначив, що тогочасна українська літературна мова ще «не втратила здатності утворювати дієприкметники (...) тепер. ч. на *-чий*», і саме з мови літературної «дієприкм. цієї категорії переходять і до народньої мови, як що ця справді сама вже втратила цю здатність» [1, с. 7]. У своїй статті «Уваги до дієприкметників української мови» П. Бузук наполягав на тому, що народна мова потребує «таких слів та зворотів, як *завідуючий, працюючий люд, існуючий лад, співчуваючий радянській владі, пануючий клас*», а такі форми, як *караючий (гнів), палаючі (головешки), сплячі, голодуючий, вседосягаючого (генія), починаючих (акторів), співчуваючих (компартії), тремтячими (руками)* та ін., за словами автора праці, є «звичайна річ у мові сучасних революційних письменників» [1, с. 6-7].

Якої ж думки був щодо цього дискутованого питання О. Синявський? Відповідь на це запитання знаходимо в нормативній праці вченого від 1931 року: «Колишні дієприкметники прямого стану теперішнього часу й минулого на *-чий* і *-ший* в українській мові зникли, залишивши від себе дві парості: дієприслівники та прикметники» [9, с. 95]. Показово, що в 1922 році у своєму «Пораднику...» Синявський зафіксував факт поступового зникнення активних дієприкметників на *-чий*: «Дієприкметник теперішнього часу діяльного стану є у стані зникнення. Вживані дієслівні форми на *-чий, -че, -ча*, є, власне, вже прикметники, почасти народнього, почасти книжного походження: *гарячий, пекучий, біжучий (...)*» [10, с. 73].

Бракувало однакових поглядів мовознавців і на вненормовані питання синтаксичної царини. Як відомо, О. Синявський був репрезентантом течії поміркованих пуристів, тож він досить гостро реагував на надмірні прояви пуризму, про що дізнаємося з його розвідки «Грамматика» при навчанні української мови (1928 р.): «Можна сказати, що в нас тепер якась пошесть на синтаксичне удосконалення мови, і, здається, тільки ледачий не прописує українській мові якихось синтаксичних «правил». І не знаєш нарешті, що більше шкодить: чи надмірний пуризм (власне псевдопуризм), з його обскубанням мови, чи безпардонна синтаксична неохайність, що захаращує нашу мову чужомовним непотребом?» [6, с. 86].

При внормуванні лексичної царини української літературної мови Олекса Синявський керувався принципом, який він сформулював так: слід «насамперед використати всі язикові можливості того народу й без потреби не вносити нічого з інших мов», при цьому вчений як представник течії поміркованих пуристів визнавав, що повна заборона запозичень з інших мов означатиме «свідомо чи несвідомо обводити нарід китайським муром» [10, с. VII]. На противагу поміркованим пуристам виступали крайні пуристи, які були переконані в тому, що народна мова має «багато матеріалу до абстрагування», тож відпадає потреба «кувати нові й штучні слова» [4, с. 5; 3, с. 26].

Слід зазначити, що на початку 1930-х років О. Синявський сформулював основні критерії, на які мають спиратися мовознавці при встановленні норми: «В основі практичне мовознавство повинне стояти на тих самих підвалинах, що й мовознавство наукове, у даному разі ми повинні звернутися до «трьох китів» – до давньої мови (історія), до нової літературної мови та до народної мови» [8, с. 86].

Як писав Юрій Шевельов, О. Синявський був одним із трьох «індивідуальностей», які «особливо вирішально позначили своєю діяльністю дальший розвиток української літературної мови» (першими двома, на думку Шевельова, були Т. Шевченко й Б. Грінченко). Поєднуючи теоретичний досвід з практичним, мовознавець «вніс у проблеми нормалізації глибоке знання, науковий досвід і методу, не тільки відчуття тенденцій, а і розуміння їх» [13, с. 16].

Отже, на основі дослідженого матеріалу можемо зробити такий висновок: безумовно, Олекса Синявський мав власні погляди щодо найбільш дискутованих мовних питань тієї доби, і ці погляди ґрунтувалися на глибоких знаннях української мови, як народної (або як тоді казали, живої), так і літературної. Не завжди його позиція щодо внормування того чи того мовного явища збігалася з позицією, на якій стояла більшість тогочасних науковців, проте Олекса Синявський, керуючись основними критеріями, а також зважаючи на тодішні мовні тенденції, намагався дотримуватися принципу «мова для людини, а не навпаки» [7, с. 111].

ЛІТЕРАТУРА

1. Бузук П. Уваги до дієприкметників в українській мові. *Вісник Одеської комісії краєзнавства при УАН*. Одеса: Видання Одеської комісії краєзнавства при УАН'І, 1925. Ч. 2–3. С. 4–8.
2. Гладкий М. Лексика наших газет. *Червона преса*. 1927. № 6. С. 20–24.
3. Кримський А. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья. Москва : Тип. Вяч. Ал. Гатцук, 1907–1908.
4. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Київ : Вид. Соломії Павличко «Основи», 2004. 303 с.
5. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / упоряд., авт. передмови і коментарів М. С. Тимошик. 2-ге вид., випр. Київ : Наша культура і наука, 2004. 436 с.
6. Синявський О. «Грамматика» при навчанні української мови. *Збірник Центральних Курсів Українознавства*. Зб. І. Харків, 1928. С. 79–88.
7. Синявський О. Коротка історія «Українського правопису». *Культура українського слова*. 1931. Зб. І. С. 93 – 112.
8. Синявський О. На синтаксичні теми. *Культура українського слова*. 1931. Зб. І. С. 85–91.
9. Синявський О. Норми української літературної мови. Харків; Київ : Література й мистецтво, 1931. 368 с.
10. Синявський О. Порадник української мови. Харків; Берлін; Нью-Йорк : Космос, 1922. 150 с.
11. Сімович В. На теми мови. Прага; Берлін : Нова Україна, 1924. 45 с.
12. Сулима М. Регулятори й дисонатори української літературної мови. *Життя й революція*. 1927. № 1. С. 74–78.
13. Шевельов Ю. Покоління 20-х років в українському мовознавстві. *Слово*. 1993. Ч. 6. С. 6–7.

N. Karikova. Oleksa Sinyavskyi's views on the normalization of the Ukrainian literary language. – Article.

Summary. The article highlights the views of Oleksa Sinyavskyi, an authoritative linguist, the first normalizer of the Ukrainian literary language of the 20s – early 30s of the last century, on the most controversial linguistic issues of that time.

Key words: Oleksa Sinyavskyi, normalizer, the Ukrainian literary language of the 1920s – early 1930s, norms of the Ukrainian literary language.

Є. П. Комарницький

*аспірант за спеціальністю 035 – Філологія
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
м. Вінниця, Україна*

ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОБРАЗУ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО У РОМАНІ «ЩО ЗАПИСАНО В КНИГУ ЖИТТЯ...» МИХАЙЛА СЛАБОШПИЦЬКОГО

***Анотація.** Статтю присвячено дослідженню образу Михайла Коцюбинського в суспільно-політичному й мистецькому контекстах крізь призму роману-біографії Михайла Слабошпицького «Що записано в книгу життя: Михайло Коцюбинський та інші». У розвідці окреслено не лише нові грані митця, а й досліджено розповідь атора про сучасників Сонцепоклонника. Михайло Слабошпицький володіє неосяжною здатністю пропускати крізь власну чутливу душу чуже життя з його radoцями й болями, злетами й падіннями, сподіваннями й розчаруваннями, драмаами й катарсисами, що додає роману неабиякої художньої цінності. Множинність наративних структур спонукає до виявлення самонарації героя. Хронотопіку роману Михайла Слабошпицького «Що записано в книгу життя: Михайло Коцюбинський та інші» становлять в основному простір рідного дому, Кононівки, Чернігова й острова Капрі, формуючи крапковану, уривчасту специфіку художньої біографії. Інтертекстуальність твору представлена системою міжтекстових взаємозв'язків (паратекстуальністю, метатекстуальністю, архітекстуальністю).*

У статті розглянуто вплив ідеологічних та соціальних факторів на літературну діяльність Коцюбинського, а також його взаємодію з іншими видатними постатями епохи. Аналіз образу Михайла Коцюбинського у романі Михайла Слабошпицького дозволяє краще зрозуміти роль письменника в формуванні національної ідентичності та літературної спадщини України в кінці XIX – початку XX століття. Дослідження такого образу Михайла Коцюбинського сприяє глибшому розумінню історії української літератури та її важливості в розвитку культурної ідентичності нації. У дослідженні проаналізовано естетичні реакції читача на основні взаємодії вербальної і невербальної комунікації персонажів. Гра контекстів спрямована викликати читачькі реакції, що простежуємо крізь дисонанс двох контекстів.

***Ключові слова:** Михайло Слабошпицький, Михайло Коцюбинський, жанр, стиль, художня біографія, інтертекстуальність, хронотоп, контекст доби.*

Михайло Федотович Слабошпицький – видатний український літературний діяч, який відомий як прозаїк, критик, літературознавець та громадський діяч. Його внесок в літературний процес ХХІ століття значною мірою пов'язаний з біографіями знакових постатей науки та мистецтва. Він написав ряд творів, присвячених життю та діяльності Марії Башкирцевої, Тодося Осьмачки, Никифора Дровняка, Олекси Влизька та Петра Яцика. Його творчість є добре відомою серед широкого кола читачів і становить важливий внесок у вивчення біографій та життя вищезгаданих особистостей.

Нівелювання поняття жанру в сучасній постмодерній літературі значно впливає на поєднання родово-жанрових форм, що спричиняє трансформацію традиційних жанрів. Михайло Слабошпицький також активно експериментує в цьому напрямку, вказуючи, що жанр твору «Що записано в книгу життя: Михайло Коцюбинський та інші» – «біографія, оркестрована на дев'ять голосів». Автор вважає, що книги написані в канонічному ключі не наближають до героя, а лише віддаляють від нього, саме тому береться за руйнування усталеного письма.

Михайло Слабошпицький здобув найбільшого визнання за роман про українські поразки, часи Коцюбинського та його поплічників – «Що записано в книгу життя. Михайло Коцюбинський та інші». У книзі автор зобразив постать Сонцепоклонника багатогранною, відкривши читачеві маловідомі сторінки життя письменника. Михайло Федотович усі образи-персонажі пропускає крізь призму свого світобачення.

Автор пропонує белетризовану психологічну біографію, що ґрунтується на культурно-історичному та письменницькому тлі, однак, попри це М. Слабошпицький також вдається до естетизації інтелектуальної біографії М. Коцюбинського. Як зазначає сам автор у романі-біографії: «Він намагався подавати свого

героя як підсумок усього того, що з ним було, що йому довелося пережити. А водночас не випускає з поля зору весь соціально-історичний контекст...» [3, с. 463].

Михайло Слабошпицький уніфікував кожного представленого персонажа в романі. Історичний портрет Михайла Коцюбинського, Сергія Єфремова, Михайла Могілянського та інших описано на основі автентичних епістоляріїв, мемуарів та літературознавчих текстів. Автор намагався якомога чіткіше та виразніше зобразити українську інтелігенцію та змалювати суспільно-політичне та мистецьке життя представленої доби, щоб читач міг найбільш реально уявити настрої та прагнення суспільства початку двадцятого сторіччя.

У своїй розвідці Євген Нахлік вказував на природність та влучність вживаних Михайлом Слабошпицьким рідкісних слів, неологізмів (вишелестують, безмежаться, невсилки, поінколи, наприпочатку, неоднораз, обгараджуються, знайомиць, здалеки, нарікайли, стогначі та ін.) [2].

Головним персонажем роману є Михайло Коцюбинський. Автор намагається дослідити образ митця кризь його творчий доробок та епістолярій, що залишився до сьогодні: *«Коцюбинський – це тільки те, що він сам дозволив нам про себе знати»*. Слабошпицький зазначає: *«кожна видатна людина оточена міфами, свідомо чи несвідомо вона сама починає їх творити про себе ще за життя. А по смерті її, коли вже вона не може оборонитися від міфотворців, вони безкарно і на свою потребу за різними лекалами перекроюють усе її життя»* [3, с. 208].

Михайло Коцюбинський – справжній аристократ в українській літературі: *«...життя Коцюбинського – життя без екстремізму. Він свідомо не шукав любовних пригод. Хіба що поодинокі й не глибокі захоплення. Він завжди й повсюдно намагався не виходити за рамки. Захоплення приходили до нього несподівано, полишаючи більший чи менший слід у житті»* [3, с. 50]. Серед основних засобів творення образу Сонцепоклонника Михайло Федотович використовує відзиви й роздуми сучасників, а також пізніших біографів, художньо-умовні рефлексії і сповіді самого письменника. Автор роману намагається зруйнувати стереотипні бачення постаті Коцюбинського і не погоджується з вульгаризацією творчості, механістичним накладенням фрейдівської концепції, що порушує етику творчості й переводить читацьку увагу на інтимну, приватну сферу. Як зазначає Михайло Слабошпицький в романі: *«Люди люблять порпатися в чужій білизні, знаходячи там навіть те, чого насправді й близько не було. Можна уявити, що вимудрюють із самого факту існування Аплаксіної і моєї причетності до неї запопадливі газетні писарчуки і всякі нишпорки, які взяли на себе обов'язки бути стражами моралі. Їм аби лиш було від чого відштовхнутися, а далі нафантазують такого, що й у страшиному сні не присниться. В них легко біле стане чорним, чорне – білим»* [3, с. 293].

Сергій Єфремов, Михайло Могілянський, Євген Чикаленко, Володимир Самійленко, Володимир Леонтович, Володимир Винниченко яскраво та всебічно описує постать М. Коцюбинського, однак, незважаючи на дев'ятиголосся, можемо простежити й авторське бачення, яке виступає домінуючим у зображуваній події. М. Слабошпицький вдається до цитування та аналізу не лише архівних документів, але й листування Сонцепоклонника. Оповідач в главі «Біограф» роздумує: *«Який тоді був Михайло Коцюбинський?... образ мінорного мовчуна, який вимальовується зі спогадів сестер Недоборовських розвіюється. Хай він не був штатним веселуном, однак ніщо людське йому не було чуже»* [3, с. 52].

Душевний і духовий портрет Коцюбинського зітканий з його художньо-умовних рефлексій, а також сповідей, роздумів і характеристик, укладених у уста його сучасників та пізніших біографів. Але не тільки Коцюбинського показано очима відомих сучасників, його найближчого літературного та культурного оточення, а й українські письменники та громадські діячі постають у взаємному віддзеркаленні, а звідси – у приязних або конфліктних стосунках. Михайло Могілянський у своїх роздумах згадує яким був М. Коцюбинський в останні роки життя: *«Радів кімнаті – сонячній і тихій. Ніяково хвалився, що про нього там турбуються, мовби вдома... таке не могло не тішити його самолюбство... Михайло Михайлович був чоловіком аж надто розумним для того, щоб виставляти ці дитячі радощі напоказ»* [3, с. 39]. Володимир Винниченко на фоні своїх образ та внутрішніх переживань писав про митця: *«Коцюбинський легко давався себе любити, бо мав аж надто дипломатичний характер, що допомагало йому бути в мирі й приязні з усіма. Він умів кожному сказати комплімент, умів промовчати... таким легко живеться на світі, бо вони не мають ворогів»* [3, с. 266]. У свою чергу, окрім постаті Коцюбинського, ми можемо простежити і лінії життя інших героїв, які тісно переплітались з митцем. Так Сергій Єфремов після смерті Коцюбинського пише листа до командуючого українським військом та народного секретаря Юрка Коцюбинського де засуджує його діяльність, як таку, що суперечить всьому, що робив за життя Михайло Коцюбинський: *«Я знав і любив вашого батька. Я щиро оплакував його дочасну смерть... я, не*

вагаючись, кажу: яке щастя, що він помер, що очі його не бачили й уші не чули, як син Коцюбинського бомбардує красу землі нашої й кладе в домовину Українську державу!» [3, с. 73].

Михайло Коцюбинський посідав вагоме місце в літературному процесі ХХ сторіччя: «У листі до Могілянського він пише: «Мене переказали у Польщі, Німеччині, в Чехії. Вийшло три томи в Росії. От тільки в Україні – не густо» [3, с. 201]. Отже, базуючись на епістолярії Михайла Коцюбинського можемо стверджувати, що це був письменник вищого гатунку, знаний далеко за межами рідної країни.

Михайло Федотович досліджує різні складові життя письменника. Зосереджено увагу й на особливостях творчої спадщини митця: «Зрештою, моє життя належить тільки мені. То тільки психічно звихнені прагнуть вистрибнути на сцену всезагальної уваги і перетворюють свої дні на клоунаду для всіх. Їм радісно від того, що докруз усі про них говорять, ба навіть висміюють їх, знуцаються з них. Бо ж їм велося б вельми сумно, якби про них мовчали – мовби їх просто немає на світі» [3, с. 167].

Аналізуючи творчість Коцюбинського-митця Михайло Слабошпицький приходиться висновку, що Сонцепоклонник випередив свій час, у цьому й була його трагедія як митця: «Кожен, хто знав Коцюбинського і розумів драматизм його ситуації в сучасній йому українській літературі, добре усвідомлював: передчасно він у ній з'явився, бо тоді панували зовсім інша школа і стильова тенденція. Коцюбинський почувався в таких умовах самотнім, як самотньою була Леся Українка, як самотнів у ній Іван Франко в Галичині» [3, с. 217].

Сергій Єфремов аналізуючи постать Михайла Коцюбинського у своїх листах писав: «Мені не раз думалося: в Україні письменник – геть незрозуміла істота... Цей великий письменник ніколи не буде популярним в Україні, тому що є проблема читача... Коцюбинський виходить на свою дорогу і пише так, як в Україні не писали. Це дуже важливо для української літератури, для її майбутнього. Але – гірка дивина! – читача для Коцюбинського немає. Він іще не народився. І цей видатний письменник не стає популярним – його читають геть мало. Володарем дум він не стає ні за життя, ні по смерті. Він пише мовби в порожнечу...» [3, с. 192-193]. Михайло Могілянський у свою чергу відгукувався про Михайла Коцюбинського: «Такі як Коцюбинський здійснюються над своїм часом і над іншими часами та над нами, грішними, захмареними вершинами. А побіля підніжжя цих вершин метушаться людські істоти, які не завдають собі клопоту підвести від землі погляд догори, щоб побачити так і не побачене через їхні розумові лінощі» [3, с. 243].

Михайло Федотович через розповіді Сергія Єфремова, Євгена Чикаленка намагається показати увесь трагізм та силу духу постаті Коцюбинського. Не зважаючи на протиріччя творчості та читача Михайло Михайлович не здається, пише, хоч і «розумів своєрідність свого таланту й ситуацію, в якій був приречений існувати» [3, с. 193]. У романі читач має можливість спостерігати справжнє українське письменство, без прикрас та домальовок, якими перенасичена сучасна критика в підручниках. Важливість творчості Михайла Коцюбинського, як і літературознавчих праць Михайла Слабошпицького важко переоцінити.

Говорячи про величність творчості Михайла Михайловича, Слабошпицький вказує основну характерну рису мистецького стилю митця – естетизм: «Якщо всі наші сучасники в своїх творах майже цілковито були поглинуті соціальними питаннями й освітлювали їх здебільшого на основі своїх соціальних та почасти моральних поглядів і вподобань, то Коцюбинський не вступав у їхні сліди... Коцюбинський спирався найбільше не на соціальних і моральних моментах, а завперш на своєму почутті краси. Саме почуття краси панувало над ним, і через те людські почуття, вчинки і стосунки оцінював він насамперед не з погляду моралі чи громадських потреб, а з погляду краси» [3, с. 266].

Ще однією сторінкою із життя Сонцепоклонника є любовний трикутник. Він, як людина творча, постійно був в пошуках емоцій, тому не міг сприймати спокійне розмірене життя за належне. Саме тому, окрім дружини Віри Устимівни, в житті митця з'явилась Олександра Аплаксіна. Автор роману показує не лише ставлення до героїні із боку оточуючих того часу, але й дає власні оціночні судження кожному із любовного трикутника. «Молода дівчина офірувала йому своє кохання, здається, нічого не просячи в замін. Тільки його любові. Це потверджують нещодавно видані листи Коцюбинського до неї. Звичайно, в такому малому місті як Чернігів, де чи не всі обивателі знають одне одного й одне про одного все, інтимна історія Коцюбинського і його «чудесної дівушки» стала улюбленою темою на пару літ» [3, с. 309]. Михайло Могілянський захоплювався подружжям Коцюбинських, тепло відзиваючись про них, хоча сам частково поділяв його стосунки з Аплаксіною: «Цікаво, що Коцюбинські – це я вже знаю достеменно – завжди лишалися однодумцями... Навіть і тоді, коли в сім'ї почалося велике напруження, спричинене розкриттям інтимної таємниці Михайла Михайловича, подружжя повсюди бачили разом.... Ось що важить та обставина, в якій шлюб поєднав розумних і гордих людей, які нізащо не виставлять

себе на глум. Вони із гідністю, попідруки і з гордо піднятими головами йдуть повз розкриті для пліт кувань роти й іронічні позирки очей» [3, с. 309-310].

Аналізуючи любовний трикутник Михайло Могилянський підтримуватиме Михайла Михайловича, встаючи на бік молоді та привабливої Олександри Аплаксіної : «Коцюбинський – людина високих поривів, що прагнула краси і поезії життя – не бачив у дружині відданого і щирого друга, що живе спільним з ним думками і прагненнями. Віра Устимівна не розуміла і не здатна була розуміти чоловіка. Вона прагнула тихого життя – спокійного і буденного» [3, с. 311]. У свою чергу, Михайло Слабошпицький більше симпатизує Вірі Устимівні. Своїми успіхами митець завдячує саме їй, адже пані Віра відгородила Сонцепоклонника від усіх клопотів.

«Біографія, оркестрована на дев'ять голосів» яскраво відображає ставлення героїв до письменника, до часу в якому вони творили, до політичної ситуації навколо. Михайло Федотович окрім нового розкриття постаті Сонцепоклонника яскраво зображує й історичну добу з усіма її плюсами та мінусами, а не прикрашену задля красивої картинки. Усі герої роману розповідають не лише про взаємовідносини з Михайлом Коцюбинським, а й про себе, свій шлях як політичного чи громадянського діяча, таким чином, доповнюючи портрети своїх сучасників. Автор роману розкриває протистояння літературних діячів, зображує державотворчі та мистецькі процеси ХІХ – поч. ХХ ст, а разом з цим вибудовує новий, живий образ митця з великої літери, митця не прийнятого добою – Михайла Коцюбинського.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кузьменко В. Прозописьмо Михайла Слабошпицького у фокусі біографістики (Черниш А. Жанрово-стильові особливості роману-біографії у творчості Михайла Слабошпицького: монографія). *Слово і час*. 2016. № 3. С. 118–120.
2. Нахлік Є. Портрет письменника в багатоголоссі URL: <http://litakcent.com/2013/01/17/portret-pysmennyka-v-bahatoholossi/> (дата звернення 9 жовтня 2023)
3. Слабошпицький М. Що записано в книгу життя: Михайло Коцюбинський та інші: роман. Київ : Ярославів Вал, 2014. 496 с.
4. Черниш А. Жанрово-стильові особливості роману-біографії М. Слабошпицького «Що записано в книгу життя: Михайло Коцюбинський та інші». Філологічні трактати. 2015. Т. 7, № 1. С. 100–105.
5. Черниш А. Україноцентричність героїв Михайла Слабошпицького як основа самореалізації. *Слово і час*, 2013. № 7. С. 67–77.

Ye. Komarnytskyi/ Artistic interpretation of the image Mykhailo Kotsiubynskyi in the novel "What is written in the book of life..." by Mykhailo Slaboshpytsky. – Article.

Summary. *The article is devoted to the study of Mykhailo Kotsiubynskyi's image in the socio-political and artistic contexts through the prism of Mykhailo Slaboshpytskyi's novel-biography What is Written in the Book of Life: Mykhailo Kotsiubynskyi and Others". The study outlines not only new facets of the artist, but also explores the author's story about the Sun Worshipper's contemporaries. Mykhailo Slaboshpytsky has the immense ability to let someone else's life with its joys and pains, ups and downs, hopes and disappointments, dramas and catharses pass through his own sensitive soul, which adds great artistic value to the novel. The multiplicity of narrative structures encourages the discovery of the hero's self-narration. The chronotopic of Mykhailo Slaboshpytskyi's novel What is Written in the Book of Life: Mykhailo Kotsiubynskyi and Others" is mainly the space of his native home, Kononivka, Chernihiv, and the island of Capri, forming a dotted, fragmentary specificity of artistic biography. The intertextuality of the work is represented by a system of intertextual relationships (paratextuality, metatextuality, and architecturally).*

Mykhailo Slaboshpytskyi won the greatest recognition for his novel about Ukrainian defeats, the times of Kotsyubynskyi and his henchmen – "What is written in the book of life. Mykhailo Kotsyubynskyi and others". In the book, the author depicted the figure of the Sun worshiper as multifaceted, revealing to the reader little-known pages of the writer's life. Mykhailo Fedotovych passes all images-characters through the prism of his worldview.

The article examines the influence of ideological and social factors on Kotsiubynskyi's literary activity, as well as his interaction with other prominent figures of the era. The analysis of the image of Mykhailo Kotsiubynskyi in the novel by Mykhailo Slaboshpytskyi allows us to better understand the writer's role in shaping the national identity and literary heritage of Ukraine in the late nineteenth and early twentieth centuries. The study of this image of Mykhailo Kotsiubynskyi contributes to a deeper understanding of the history of Ukrainian literature and its importance in the development of the nation's cultural identity. The study analyzes the aesthetic reactions of the reader to the main interactions of verbal and non-verbal communication of the characters. The play of contexts aims to evoke reader reactions that can be traced through the dissonance of the two contexts.

Key words: *Mykhailo Slaboshpytsky, Mykhailo Kotsiubynsky, genre, style, artistic biography, intertextuality, chronotope, context of the era.*

О. М. Копильна

доцент кафедри теорії і практики перекладу з англійської мови
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ СТРАТЕГІЇ ВІДТВОРЕННЯ ЛІТЕРАТУРНИХ АЛЮЗІЙ

Анотація. У статті розглядається проблема перекладу літературних алюзій. Різні стратегії відтворення таких алюзій у перекладі аналізуються з позиції їх ефективності для збереження асоціативного фону та розкриття авторського задуму.

Ключові слова: алюзія, асоціативний фон, дитячі римовані віршики, літературна алюзія, перекладацька стратегія.

Алюзії відіграють важливу роль в англо-американській літературі, зокрема, у легких жанрах – детективах, гумористичних оповіданнях. Хоча автори різняться тим, які алюзії вони вживають та способами їх введення у текст, можна встановити певні загальні закономірності, що характеризують вживання алюзій у сучасній літературі. Спосіб включення алюзивних висловів у текст може бути експліцитним чи імпліцитним, тобто характеризуватися наявністю чи відсутністю певних маркерів, що допомагають виявити вислови, а також різнитися ступенем трансформованості матеріалу. Ефект алюзивних висловів створюється набуттям ними нового смислу в конкретному контексті, тобто відбувається «прирощення» смислу, семантика збагачується й ускладнюється за рахунок знайомства читача з джерелом. Так утворюється натяк на відоме читачеві в його попередньому асоціативному досвіді, а під час його декодування у свідомості читача відбувається поєднання знайомого і нового.

Нерідко джерелом літературної алюзії може бути фольклор – дитячі римовані віршики, пісні, лічилки (*Nursery Rhymes*). Це невеликі хореїчні або ямбічні вірші про якусь неймовірну подію. Англійцю та американцю відомі з раннього дитинства образи цих віршів. Значна кількість алюзій, цитат, пародій на них у сучасній англо-американській літературі свідчать про їхню популярність.

Сприйняття, коли автор і читач іншої культури опиняються ніби на одному рівні, можливе далеко не завжди, тому перекладачеві потрібно добре розуміти алюзію, її джерело, щоб не тільки повністю сприйняти зв'язок між конкретною ситуацією і цитованим джерелом, а й оцінити вибір автором саме цього джерела, щоб правильно відтворити алюзію, досягти функціональної адекватності у перекладі. Основне завдання перекладача під час відтворення поетичної алюзії за відсутності фонових знань у читача – відновити асоціативний фон або компенсувати його певним способом.

А. Крісті широко використовувала дитячі римовані віршики у своїх детективних творах, наприклад, «Five Little Pigs», «Hickory, Dickory, Dock», «A Pocket Full of Rye» та інші. Проте в детективних романах алюзія не створює підтексту, що не є обов'язковим для цього жанру. Образи *Nursery Rhymes* об'єднують сюжет, обумовлюють усі фабульні ходи, і хоча вони не завжди створюють смислове навантаження, проте створюють контраст між добрим дитячим світом таких віршиків і світом зла. Так, назва роману А. Крісті «П'ятеро поросят» [3] є алюзією на дитячий віршик-лічилку. У самому романі подається віршик і постійно повторюються його рядки (обігруються ключові слова), які характеризують героїв роману, з поміж яких є вбивця. Тому дослівний переклад є вдалою перекладацькою стратегією.

Роман А. Крісті «Ten Little Indians» видавався під різними назвами: *Ten Little Indians*, *And Then There Were None* (за останнім рядком лічилки), *Ten Little Niggers*. Назву *Ten Little Indians* мала дитяча пісенька американського композитора-пісняря Септімуса Вінера, а згодом Френк Грін запропонував британський варіант віршика – *Ten Little Niggers*. Образи віршика є важливою рушійною силою сюжету. В українському перекладі назву перекладено як «Тасмунія індійського острова» [3]. Дослівний переклад назви був би більш правильним і точним. Навіть якщо в українського читача не виникли спочатку ті ж асоціації, що і у читача оригіналу, смисл назви розкрився б незабаром – віршик подається в одній з перших глав. Крім того, в українського читача ця назва асоціюється із кінострічкою за цим романом.

У новелі О. Генрі «Мить перемоги» алюзія виступає додатковою характеристикою героя – знайомого крамаря Бена Гренджера Віллі Роббінса.

«He weighed about as much as a hundred pounds of veal in his summer suitings, and he had **a where is Mary? expression** on his features so plain that you could almost see the wool growing on him» [11, с. 130].

У тексті поєднано дві алюзії: на дитячий віршик про Мері та її ягня, яке скрізь ходило за своєю хазяйкою (*Mary had a little lamb*) і фразеологізм *to have wool growing on smb* – бути простаком, бараном. М. Тупайло досить вдало відтворив асоціативний фон, додавши пояснення у тексті:

«В літньому костюмі він важив не більше, як сто фунтів, обличчя мав таке простодушне, що кожен, **хто бачив його, мимоволі згадував дитячу пісеньку про Мері та її овечку** [1, с. 160].

Для відтворення маловідомих українському читачеві алюзій виникає потреба розкрити фонову інформацію, тобто вивести алюзії на експліцитний рівень, оскільки отримувач тексту перекладу не може, подібно носію вихідної мови, зрозуміти натяк за рахунок свого інформаційного запасу. Тому спосіб вираження змісту набуває більш явної форми, непряме висловлювання перетворюється у пряме. Така експлікація призводить до розширення висловлювання, введення у текст додаткової інформації, тобто переведення екстралінгвальної інформації, якої немає в тексті, але яка має місце на увазі і відома адресатам вихідного тексту, в «текстову» інформацію. Засобами переведення алюзії у таку форму найчастіше є коментуючий або пояснювальний переклад. Крім позатекстових приміток у перекладі нерідко використовуються внутрішньотекстові додавання – введення пояснювальних елементів безпосередньо в текст, тобто в авторську мову або мову персонажів. Вони можуть не просто уточнювати алюзію чи натякати на певний факт, ситуацію, а й експліцитно розкривати її зміст. Пояснювальний переклад є вимушеною експлікативною стратегією, що переводить екстралінгвальний контекст або його частину у вербальний контекст. Експліцитне розкриття змісту алюзії надає повідомленню іншої стилістичної тональності, змінює його структуру, але забезпечує її адекватне сприйняття в умовах іншого культурного контексту. Внутрішньотекстові пояснення допомагають зберегти асоціативний фон та функціональне навантаження алюзії, не порушують процес читання і не відволікають читача на примітки. Проте нерідко застосування цього прийому не забезпечує пояснення усіх асоціацій, оскільки відтворення алюзії може вимагати просторових коментарів.

Перекладачі можуть відтворювати фольклорні алюзії за допомогою аналогів: використовувати відомі віршики, переклади яких існують у приймаючій культурі, або аналоги з культури-реципієнта. У перекладі експресивний компонент зберігається, а культурний компонент відсутній.

When everyone had recovered George said,» **She put in her thumb and pulled out a plum**» [13, с. 179].

Героїня знайшла шпильку у копиці сіна, а її друг прокоментував це рядком з дитячого віршика: Little Jack Horner sat in the corner/ Eating a Christmas pie;/ He put in his thumb and pulled out a plum/ And said, «What a good boy am I!»

У перекладі П. Насада використовує український аналог, що передає прагматичний смисл висловлювання.

Коли всі прийшли до тями, Джордж заспівав: «**У воду впхала руку, ледь не впіймала щуку**» [5, с. 54].

Для відтворення у перекладі назви дитячої пісні «*Gran'ma's Porgie*» [10, с. 181] як «Бабусині рибки» [2, с. 167] перекладач О. Терех використав цей образ, зважаючи на те, що віршик відомий українському читачеві у такій версії. В оригіналі вжито жартівливий варіант відомої дитячої пісні, що починається словами: «*Geogie Porgie, pudding and pie*». Porgie – вид морської риби, проте краще замінити цей образ, наприклад, на бабусині пиріжки, оскільки навряд чи алюзія викличе асоціації з піснею.

Функціональний аналог посідає інше місце у відповідній системі і відрізняється низкою суттєвих характеристик, але збігається за функціональними ознаками, релевантними для конкретної ситуації. Заміна алюзії на аналог у тексті перекладу можлива за умови подібності асоціативного фону та функціонального навантаження, оскільки «маркується не джерело, а функція» [6, с. 135]. Обсяг культурної інформації аналогів відповідає вихідній культурній інформації на рівні функції/значущості. Застосування аналогів може призвести до стирання культурної інформації, нівелювання національної специфіки або передачі лише частини культурної інформації, але стратегія є вдалою, коли алюзія не несе великого функціонального навантаження і повноцінне сприйняття тексту можливе без коментаря.

*It would be hundreds of years before any emergent Amazons would ever grasp the fact that a man is vulnerable only in his pride, but delicate as **Humpty-Dumpty** once that is meddled with – though some of them paid the fact a cautious lip-service. Doctor Diver's profession of sorting the broken shells of another sort of egg had given him a dread of breakage* [9, с. 205].

Не одне століття, мабуть, спливе, перш ніж такі амазонки збагнуть – і то не тільки на словах, – що єдине справді дошкульне місце чоловіка – це його гордість, тендітна, як ячна шкаралуца. Професія доктора Драйвера, яка полягала в склеюванні потовчених душевних шкаралуц, навчила його обережно поводитися з людьми [8, с. 274].

Шалам-Балам – герой англійського дитячого віршика-загадки (з відповіддю «яйце»). Завдяки «Алісі в країні чудес» Л. Керролла обсяг конотацій для представників вихідної культури є значно більшим, у ньому присутні елементи падіння, втрати статусу. Оскільки ця алюзія має продовження в тексті, то перекладач надав перевагу відтворенню авторського задуму над збереженням елементів форми. Під час описового перекладу (експлікації), подібно перекладу аналогом, сама алюзія вилучається, але забезпечується відтворення авторської інтенції.

Особливі труднощі під час перекладу викликають алюзивні імена з дитячих віршів, пісень, які не мають українського перекладу. У такому разі перекладачі створюють імена, які розкривають зачення імені, а також нерідко подають переклад віршика або пояснення в тексті або примітках. Транскодування такого імені призвело б до змістових втрат. Наприклад, *Peter Rabbit and Wallie Woodchuck* [14, с. 95], похливі герої дитячих казок заєць і бабак, відтворюються у перекладі як *братик Кролик та братик Оносум* [7, с. 105] з поясненням у примітці.

He was wearing an old black felt hat and overalls which hung down around his can as though he were little Droopy-Drawers smiling up from the playpen [14, с. 74].

На ньому був старий чорний фетровий капелюх і заширокий у поясі комбінезон, у якому він скидався на хлопчика Тримай-Штанці з дитячої книжки [7, с. 76]. (Пухлий хлопчик з дитячих віршиків, у якого постійно спадають штанці).

У назві оповідання Селінджера «*Uncle Wiggily in Connecticut*» [12, с. 39] *Uncle Wiggily* – кульгавий кролик, герой дитячих книжок американського письменника Х.З. Геріса (1873-1962). Ім'я відтворено як *Тупташка-невдашка* [4, с. 228] чи *Пташка-тупташка* (у передмові Ю. Покальчука). Оскільки в українській культурі немає подібного образу, перекладачі обрали стратегію звукового оформлення. У перекладі передано «дитячість» назви, яка розкриває зміст твору. Головне завдання для перекладача полягає у збереженні семантичного наповнення імені. Йому треба зрозуміти спектр асоціацій, що їх викликає ім'я у носіїв мови оригіналу, виявляти винахідливість під час перекладу імені, в якому передавалася хоча б частина тих асоціацій, чи вдало компенсувати втрату, якщо вона неминуха.

Коли алюзії з *Nursery Rhymes* не несуть особливого смислового чи художнього навантаження, як, наприклад, у новелі Дж.Д. Селінджера «Вище крокви, будівничі» алюзія на колискову „*Hush-a-bye, baby*», переклад без збереження алюзії є виправданим.

...Franny was moved, **crib and all**, into the ostensibly germ-free room I shared with my eldest brother, Seymour [12, с. 54].

... мою найменшеньку сестру Френні перенесли разом з її ліжечком до буцімто вільної від мікробів кімнати, де жив я зі старшим братом, Сімором [4, с. 174].

Маловідомі алюзії вилучаються в перекладі, коли вони є локальними і не мають істотного значення для оповіді, проте утруднюють сприйняття і вимагають громіздкого коментаря. Вилучення алюзії відбувається через нерелевантність її для адресата перекладу і для смислу тексту, орієнтацію на масового читача і вимоги масової культури, що, звичайно, не припиняє існування тексту. Проте питання про зняття культурних маркерів у перекладі є досить спірним: можливо, деякі елементи потрібно зберігати, розширюючи таким чином ерудицію цільової аудиторії. Якщо вони важливі для побудови смислової структури тексту, є його «стержнем», то їх потрібно обов'язково відтворювати в перекладі.

Отже, перекладач має вибирати такі перекладацькі стратегії відтворення фольклорних алюзій, які забезпечують їхню впізнаваність реципієнтом перекладу та викликають у нього необхідні асоціації, або намагатися компенсувати втрати асоціативного фону. Перед перекладачем стоїть завдання пошуку адекватних перекладацьких стратегій з урахуванням особливостей сприйняття рецептора перекладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Генрі О. Останній листок: пер. з англ. Упорядн. М. А. Дмитренко. Київ: Молодь, 1983. 224 с.
2. Голсуорсі Дж. Сага про Форсайтів: Власник; В зашморгу; Здаємо в аренду: пер. з англ. О. Тереха. Київ: Дніпро, 1988. 847 с.
3. Крісті А. Три повісті: пер. з англ. В. Хижняка та ін. Київ: Рад. письменник, 1971. 492 с.

4. Селінджер Дж. Д. Над прірвою у житті: Повісті, оповідання: пер. з англ. О. Логвиненка, О. Тереха, О. Сенюк, Ю. Покальчука. Київ: Молодь, 1984. 272 с.
5. Спарк М. Портобелло-роуд: пер. з англ. П. Насади // Всесвіт, 1997. № 5 – 6. С. 54 – 67.
6. Тороп Пэтер. Тотальный перевод. Tartu : Tartu ülikooli kirjastus, Сор. 1995. 220 с.
7. Уоррен Р.П. Все королівське військо: пер. з англ. В. Митрофанова. Київ: Дніпро, 1986. 536 с.
8. Фіцджеральд Ф. С. Великий Гетсбі. Ніч лагідна: пер. з англ. М. Пінчевського. Харків: Фоліо, 2003. 397 с.
9. Fitzgerald F.S. Tender is the night. М: Raduga Publishers, 1983. 400 p.
10. Galsworthy J. The Forsyte Saga. Property man. Book 1. М.: Progress publishers, 1975. 304 p.
11. О. Henry. Selected stories. М.: Progress Publishers, 1977. 376 p.
12. Salinger J.D. Nine stories. Franny and Zooey. Raise high the roof beam, carpenters. М.: Progress Publishers, 1982. 438 p.
13. Spark M. The Public Image. Stories. М.: Progress Publishers, 1976. 292 p.
14. Warren R. P. All the King's men. М.: Progress publishers, 1979. 448 p.

О. Копына. Translation strategies of reproducing literary allusions. – Article.

Summary. The article deals with the problem of reproducing literary allusions in translation. Various translation strategies of reproducing these allusions are analyzed from the angle of their effectiveness in preserving their associative background and revealing the authorial conceptual purposes.

Key words: allusion, associative background, literary allusion, nursery rhymes, translation strategy.

Розділ 4

Стоматологія та фармація. Медицина та громадське здоров'я

Г. А. Білецька

доцент кафедри криміналістики

Харківський національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

м. Харків, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ БІОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ПІД ЧАС ВОЄННИХ ДІЙ

Анотація. Стаття присвячена аналізу існуючих даних про можливий біотичний вплив на людину під час воєнних дій. Проаналізовані різні існуючі сьогодні рівні біологічної небезпеки в разі використання зброї масового знищення та можливі запобіжні заходи від наслідків такого впливу на людський організм.

Ключові слова: біологічна зброя, війна, інфекційні захворювання.

Сьогодні під час військових дій на теренах нашої країни відбуваються події, які спрямовані на підірив різних сфер життєдіяльності українського населення, та безпосередньо – проти здоров'я та самого життя людини шляхом руйнування соціальної сфери, економіки, довкілля. Агресивні дії історично супроводжувалися використанням зброї масового ураження, саме якою і залишається в сучасних умовах біологічна зброя.

Вивченням проблеми впливу біологічних чинників займалися такі вчені, як О.П. Лаптев, С.О. Полієвський, В.Л. Філатова, О.Ю. Шостко, Ю.І. Кашлюк, В. Копча, А. Лапутіна, В. Гаррет, Л. Грей, та ін. Вказані науковці досліджували наступні питання: біологічні фактори як головні чинники інфекційних захворювань та небезпеки для життя; значення біологічних чинників на формування злочинної поведінки у неповнолітніх; вплив біологічних агентів на психологічне благополуччя людини, питання використання біологічної зброї тощо. Однак сьогодні під час повномасштабної війни ми маємо знати про особливості використання різних видів біотичних факторів задля знищення населення країни, існуючих запасів їжі та води.

Біотичні фактори – це впливи на живий організм, що виходять з живої природи. Абіотичні фактори є результатом впливів на живий організм компонентів неживої природи. До біотичних факторів віднесені і біологічні, що впливають як позитивно на організм людини, так і негативно. Біологічно небезпечними і шкідливими факторами є різноманітні патогенні мікроорганізми: віруси, бактерії, найпростіші та інші, а також рослини і тварини. Сьогодні налічується більше 10 тисяч видів отруйних рослин і 5 тисяч видів отруйних тварин. Хімічні, фізичні та біологічні шкідливі і небезпечні фактори можуть погіршувати умови життєдіяльності людини – опосередкована дія, а також надавати патогенний вплив на нього самого – пряма дія [1].

Несприятливими біологічними чинниками зовнішнього середовища є патогенні (хвороботворні) мікроорганізми, серед яких: бактерії (дифтерії, туберкульозу, шигельозу, чуми, черевного тифу, менінгококової інфекції тощо), віруси (грипу, віспи, кору, імунодефіциту людини, епідемічного енцефаліту, герпесу тощо), рикетсії (висипнотифозну і плямистої лихоманки), грибки (гістоплазмозу, кокцидіомікозу). Значна частина мікроорганізмів здатна виробляти токсини в процесі своєї життєдіяльності (екзотоксини), або при руйнуванні мікробної клітини (ендотоксини). Внаслідок інфікування такими збудниками розвивається інфекційне захворювання, яке може перебігати маніфестно (типові форми) або латентно (атипові форми), з гострим або хронічним перебігом.

Збудникам інфекційних хвороб притаманний цілий ряд особливостей таких як специфічність (здатність викликати певне інфекційне захворювання); здатність жити й розмножуватися в організмі людини або тварини, хоча деякі бактерії утворюють спори (збудники правця, сибірської виразки, ієрсиніозу) та роками можуть зберігатися в землі за різних температур; здатність викликати масові захворювання при різних шляхах зараження, цьому сприяє носійство збудників; здатність швидко розмножуватися (один мікроб за добу може дати 4×10^{14} збудників); значна стійкість деяких збудників до змін навколишнього середовища [2].

Залежно від поширення інфекційних захворювань серед населення виділяють епідемії, пандемії, ендемії, спорадичні захворювання. При розвитку епідемії відбувається масове поширення інфекційної

хвороби у певній місцевості, що охоплює великі групи людей (окремі держави, області, великі міста). При пандеміях відбувається найвищий ступінь поширення інфекційних хвороб, що охоплює цілі країни, групи країн, континенти. При розвитку ендемії утворюється постійний осередок існування та періодичне поширення деяких інфекційних хвороб у певній місцевості, а спорадичні захворювання – це поодинокі випадки хвороби, що періодично виникають на будь якій території [4].

Виникнення та поширення інфекційних хвороб в мирний час значною мірою залежить від кліматичних, соціально-економічних, національно-культурних, загально-гігієнічних умов життя. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), щорічно інфекційні хвороби вражають понад 1,5 млрд населення. Від грипу та інших респіраторних захворювань помирає 2,2 млн осіб на рік, а від гострих кишкових захворювань (шигеліоз, сальмонельоз, ешеріхіоз та ін.) страждає щорічно близько 500 млн людей. Останнім часом поширюється надзвичайно небезпечні захворювання – синдром набутого імунodefіциту (СНІД), вірусний гепатит С [4]. За даними тієї ж ВООЗ, близько 80% всіх інфекційних хвороб у світі пов'язано з незадовільною якістю питної води. Основний шлях потрапляння патогенної флори у воду – це скидання нечистот у водойми, в тому числі в водосховища, з житлових будівель на їх берегах, річкових суден, змиви з берегів.

Одним із завдань судової медицини є надання допомоги органам охорони здоров'я задля поліпшення якості лікувально-профілактичної роботи: зниження захворюваності, смертності, підвищення якості медичних послуг, профілактика медичних помилок, травматизму, отруєнь і т.д. У зв'язку з цим судово-медична експертиза призначається у разі поширення інфекційних захворювань внаслідок порушення наявних санітарно-гігієнічних і протиепідемічних правил і інструкцій. При надзвичайних ситуаціях може зростати захворюваність населення на інфекційні хвороби [5].

У разі ведення бойових дій, поширення збудників може статися і внаслідок використання противником біологічної зброї, що буде мати цілу низку негативних наслідків: соціальні – падіння життєвого рівня громадян; медичні: розлад роботи лікувально-діагностичних закладів в прифронтових зонах, брак медичного персоналу, масові захворювання людей з тяжкими формами захворювання та високим відсотком летальних випадків, астенизація та депресія, психічні розлади, високий рівень інфекційної захворюваності через нестачу ліків, якісної води; економічні – колапс економіки країни, захворювання і падіж продуктивних сільськогосподарських тварин, знищення врожаю культурних рослин, які є основним джерелом харчування населення, масовий голод, зростання числа біженців, розруха, дискредитація країни на світовому ринку як торгового партнера, надмірні матеріальні і фінансові витрати на проведення протиепідемічних, карантинних та інших заходів з ліквідації епідемії (пандемії), параліч транспортної системи; політичні – усунення або шантаж небажаних політичних лідерів, створення обстановки недовіри до керівництва країни, активізація діяльності політичної опозиції; демографічні – істотне скорочення чисельності населення; військові – приховане виведення з лав збройних сил військовослужбовців еventуального або реального супротивника без вступу в контакт з його збройними силами [6].

Біологічна зброя – це спеціальні боеприпаси, прилади із засобами доставки, що споряджені біологічними речовинами. Під біологічними речовинами розуміють патогенні мікроорганізми (бактерії, рикетсії, гриби, віруси); токсини, що утворюються деякими бактеріями; заражені комахи та комахи-шкідники, а також синтетичні хімічні речовини – гербіциди та дефоліанти. Біологічна зброя є засобом масового ураження і призначається для ураження людей, свійських та службових тварин, сільськогосподарських тварин і рослин. Навмисне застосування таких біологічних речовин для ураження чи знищення людей, а також сільськогосподарських тварин і рослин входить у поняття «біологічна війна». Для ураження людей в якості біологічних засобів найбільш ймовірно використання збудників чуми, сибірки, туляремії, меліойдозу, бруцельозу, висипного тифу, жовтої гарячки, натуральної віспи, венесуельського енцефаломієліту коней, токсину ботулізму і деяких інших. Властивості біологічної зброї такі, що: вона легко доступна (природні осередки особливо небезпечних інфекцій існують повсюдно); вона проста у виготовленні (практично у всіх країнах є лабораторії контролю за санітарно-епідемічною обстановкою з необхідним обладнанням; вона така, що будь-яке мікробіологічне виробництво можна переобладнати для вироблення великої кількості мікроорганізмів-збудників); вона відносно проста у зберіганні й транспортуванні.

Ознаками застосування ворогом біологічної зброї може бути поява в повітрі хмари або туману, що утворюється вслід за різними літальними апаратами противника; дуже слабкі звуки вибухів, що не притаманні даному виду зброї; наявність на ґрунті невеликих вирв від дрібних авіаційних бомб; наявність на ґрунті та поверхнях об'єктів крапель рідини (можливо маслянистої), нальоту порошкоподібних речовин [7].

В зв'язку з тим виникає біологічна небезпека, рівні якої можуть бути різними – від першого до п'ятого [8] в залежності від якості збудників та хвороб, що вони визивають, наявності вакцин та етіотропного лікування. Пандемія COVID-19 показала, що проблема боротьби з біологічною зброєю ще дуже далека від вирішення, то є проблема нашого майбутнього.

Перший рівень біологічної небезпеки ілюструється наявністю великої кількості бактерій та вірусів, включаючи сінну паличку, віруси собачого гепатиту та вітряної віспи, кишкову паличку, а також деякі клітинні культури та непатогенні бактерії. На цьому рівні запобіжні заходи проти біологічно небезпечних матеріалів є мінімальними, швидше за все, передбачають рукавички та якийсь захист обличчя.

Другий рівень біологічної небезпеки характеризується наявністю у довкіллі бактерій та вірусів, які спричиняють у людей лише легкі захворювання, що мають легкий перебіг або ними не можливо заразитися через респіраторні шляхи у лабораторних умовах, такі як гепатити А, В та С, грип А (пташиний штам), хвороба Лайма, сальмонельоз, прионні хвороби, лихоманка Денге, ВІІ-інфекція, а також повітряно-крапельні інфекції такі як епідемічний паротит, кір.

Третій рівень біологічної небезпеки демонструється наявністю бактерій та вірусів, які можуть спричинити тяжкі перебіги захворювань зі смертельними результатами, але проти таких збудників та клінічних проявів існують вакцини або різні методи лікування (імунотерапія, антибіотикотерапія, противірусна терапія та ін.). До таких хвороб цього рівня небезпеки відносять сьогодні сибірку, гарячку Західного Нілу, венесуельський енцефаломієліт, тяжкий гострий респіраторний синдром, близькосхідний коронавірусний респіраторний синдром, коронавірусну хворобу 2019, пташиний грип, що спричинений H5N1, ортохантавірусний легеневий синдром, туберкульоз, епідемічний висипний тиф, плямиста гарячка Скелястих Гір, жовту гарячку та малярію.

Четвертий рівень біологічної небезпеки фіксується, коли виділяються віруси, які спричиняють тяжкий перебіг захворювання зі смертельним результатом і проти яких немає вакцин або інших методів специфічного лікування: болівійська геморагічна гарячка, хвороба, яку спричинює вірус Марбург, гарячка Ласса, Крим-Конго різні геморагічні гарячки, хвороба, яку спричинює вірус Ніпа (тяжкі енцефаліт або респіраторні прояви). Сьогодні вірус натуральної віспи є таким агентом, з яким працюють в умовах підвищеної небезпеки, незважаючи на існування вакцини, оскільки цю хворобу було знищено на Землі шляхом щеплень, а від того загальне населення більше не піддається регулярній вакцинації.

Людам у разі підозри на ураження збудниками слід уникати будь-яких фізичних навантажень, пити велику кількість рідини (чай, молоко, сік, вода) та звернутися за медичною допомогою якщо не самому, то через місцеві органи державної влади та місцевого самоврядування.

Слід зазначити, що під час бойових дій на прифронтових територіях мисливці не проводять санітарні відстріли диких тварин, які в свою чергу, є джерелами сказу для домашніх тварин та людей. Вакцинація проти сказу кішок та собак в таких регіонах теж не проводиться. Від того страждають люди – починають хворіти, не отримуючи належної медичної допомоги та специфічного лікування.

Таким чином, військові дії ворога в Україні спричинили фізичні та психічні травми населенню України, порушили роботу соціальної та медичної сфери, призвели до масової міграції з окупованих територій та зон бойових дій населення, створили глибокі екологічні злочини, що відбиваються на здоров'ї людей та тварин. Допомога судово-медичної служби клініцистам є важливою ланкою в профілактиці поширення інфекційних хвороб, хоч і це дуже важко через масове травмування та загибель людей завантаження збільшилось не лише у закладах охорони здоров'я, де надають невідкладну медичну допомогу, але й у танатологічних та лабораторних відділеннях судово-медичних бюро України. Сьогодні населення нашої країни має бути освіченим щодо можливого використання агресором зброї масового ураження та володіти знаннями про запобіжні заходи при його застосуванні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фактори зовнішнього середовища та їх вплив на здоров'я людини. URL: https://stud.com.ua/27509/meditsina/faktori_zovnishnogo_seredovischa_vpliv_zdorovya_lyudini (дата звернення 10.12.2023).
2. Інфекційні хвороби. URL: <https://docpodol.kiev.ua/infektsijni-khvoroby> (дата звернення 10.12.2023).
3. Лекція 10. Профілактика інфекційних захворювань і харчових отруєнь. Гельмінтози. URL: https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/4697/1/Лекція_10.pdf (дата звернення 10.12.2023).
4. Біологічні чинники зовнішнього середовища та профілактика інфекційних захворювань. URL: <https://lektsii.com/1-115358.html> (дата звернення 10.12.2023).

5. Наказ МОЗ України № 6 від 17.01.1995 року «Про розвиток і вдосконалення судово-медичної служби України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0248-95#Text> (дата звернення 10.12.2023).
6. Требін, М. П. (2020). Біологічний тероризм: проникнення в сутність. «Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія, 2(45), 116–129. <https://doi.org/10.21564/2075-7190.45.200934>
7. Біологічна небезпека. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Біологічна_небезпека (дата звернення 10.12.2023).
8. Біологічна (бактеріологічна) зброя. URL: <https://iee.kpi.ua/біологічна-бактеріологічна-зброя/> (дата звернення 10.12.2023).

G. Biletska. The features of the use of biological agents during military actions. – Article.

Summary. The article is devoted to the analysis of existing data on the possible biotic impact on humans during military operations. The author analyzes the various levels of biological hazard that exist today in the event of the use of weapons of mass destruction and possible preventive measures against the consequences of such impact on the human body.

Key words: biological weapons, war, infectious diseases.

УДК 616-005.1-08: 616-008.815

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2023/39/13>

С. В. Руснак

старший викладач кафедри загально-медичних наук

Міжнародний гуманітарний університет;

науковий співробітник

ДП «Український науково-дослідний інститут медицини транспорту»

м. Одеса, Україна

А. І. Гоженко

професор кафедри загально-медичних наук

Міжнародний гуманітарний університет;

директор

ДП «Український науково-дослідний інститут медицини транспорту»

м. Одеса, Україна

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ОБГРУНТУВАННЯ МЕТОДУ ВИЗНАЧЕННЯ ВЕЛИЧИНИ КРОВОВТРАТИ В УМОВАХ БОЙОВИХ ДІЙ

Анотація. Сьогоднішня складна ситуація в Україні демонструє актуальність обраної теми дослідження. Протягом антитерористичної операції на сході України з вересня 2014 р. кровотеча різного генезу стала причиною летальності у 85 % загиблих (доповідь секретаря РНБО України). Показник летальності працівників МВС України за період з 30.11.2013 р. по 28.02.2014 р. досяг 75 % (Заруцький Я. Л., 2014). Особливо високу летальність в умовах бойових дій, локальних воєн, антитерористичних операцій «надає» травматична ампутація нижньої кінцівки (ТАНК), яка ізольовано трапляється у 6–8 % випадків.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше було вивчено гемодинамічні та гематологічні складові патогенетичного процесу під час гострої кровотечі в експериментальній класичній моделі. Показані всі особливості функціонування компенсаторних та патологічних процесів у організмі через згадані показники гомеостазу. Чітко було прослідковано факт, що при дефіциті крові у об'ємі 15 % від ОЦК різко починають переважати патологічні реакції над компенсаторними.

У роботі запропонований метод діагностики об'єму крововтрати при гострих кровотечах. Метод має кореляційний індекс за Спірменом відносно об'єму фактичної крововтрати 0,69.

Ключові слова: крововтрата, геморагічний шок, травматична ампутація нижньої кінцівки, фактор Віллебранда.

Актуальність. На сьогодні проблема кровотеч є надзвичайно актуальною не лише в Україні, але й в усьому світі. Крововиливи різного генезу та клінічних форм є основною причиною летальності пацієнтів у хірургічних та в більшості терапевтичних відділень [1, 2, 3]. Незважаючи на високі показники летальності, кровотеча, за сучасними уявленнями, є синдромальним діагнозом, а також виступає в якості ймовірного ускладнення основного клінічного діагнозу. Тому більшість науковців рідко розглядають її окремо, лише сумісно з основною нозологічною одиницею, що не дозволяє більш глибоко розкривати сутність генералізованих, зазвичай поліорганних патологічних процесів [4, 5, 6, 7, 8].

За даними S.R. Heckbert та авторів на фоні травми летальність пацієнтів на рівні 54 %. Причому близько 55,55 % пацієнтів помирають у перші дві години після госпіталізації.

Курсов С.В. та співавтори підкреслюють факт глобалізації проблеми крововтрати. Це в першу чергу спричинене високими показниками смертності в зазначених групах пацієнтів.

Щороку фіксується близько 60 000 смертей у США. На глобальному рівні цей показник виражається в 1,9 млн. випадків. Причому 1,5 млн. випадків від наведеного числа результатом є фізичні травми. Та зважаючи на вікову структуру травм, слід виокремити факт, що страждає більше працездатне населення [9, 10, 11, 12, 13, 14].

За інформацією інших джерел, у 38 % випадків домінуючою причиною смерті є гостра крововтрата при вогнепальних пораненнях. При оперативних втручаннях відсоток смертей відмічається в діапазоні 4,1–16,3 %, від загального числа померлих [15, 16].

Професором Заруцьким Я.Л. зауважено, що в мирний час показники ізольованої ТАНК сягають 41 %.

Мета роботи: 1. В експериментальних умовах змодельовати травматичну ампутацію нижньої кінцівки та встановити фактичну крововтрату і розрахункову за допомогою шокового індексу Альговера, методу Лібова та методом за Мооге..

2. Розробити та обґрунтувати новий метод визначення розміру фактичної крововтрати в експерименті.

Матеріали та методи: Дослідження було проведено на 78 щурах лінії Wistar. Тварини були взяті з віварію ОНМедУ. До проведення моделювання травматичної ампутації нижньої кінцівки тварини не були залучені в жодні експерименти.

Характеристика експериментальних груп:

– Контрольна група (n – 43) – чистопородні статевозрілі щури лінії Wistar обох статей, які вирощені на базі віварію ОНМедУ. Усі тварини відповідають вимогам проведення експериментальних досліджень. Кожна особина соматично здорова. Вік тварин в обох групах був у проміжку від 8 до 12 місяців. Середня вага тварин: контрольна група 253,2±54,1 г.

– Досліджувана група (n – 35) – чистопородні статевозрілі щури лінії Wistar обох статей, вирощених на базі віварію ОНМедУ. Усі тварини відповідають вимогам проведення експериментальних досліджень. Кожна особина соматично здорова. Вік тварин в обох групах був у проміжку від 8 до 12 місяців. Середня вага тварин: контрольна група 248,9±53,2 г.

Вік тварин в обох групах був у проміжку від 8 до 12 місяців.

В контрольній групі тварин перед початком дослідження було застосовано обезболення. Застосована загальна анестезія у вигляді тіопенталу натрію з розрахунку 40 мг/кг внутрішньочеревно.

Травматична ампутація нижньої кінцівки була змодельована за класичною моделлю, запропонованою Кіпренським А.О. (1975).

Тобто тваринам зробили одномоментний розріз нижньої кінцівки на рівні верхньої третини нижньої кінцівки. Ми маємо на увазі, що виконано розріз одномоментно шкіри, підшкірно-жирової клітковини, поверхневої фасції, м'язів та кістки. Таким чином ми повністю ампутували нижню кінцівку без залишення клаптів.

Гемодинамічні показники ми вимірювали за допомогою неінвазивних методів на хвостовій артерії. У дослідженні було використано прилад ML870/P Powerlab 8/30. Манжету накладали в основі хвоста тварини. Датчик накладався нижче задля реєстрації показників.

Гемодинамічні показники ми вимірювали на наступних етапах: після моделювання травми, після зупинки крововтрати та на момент виходу тварин з експерименту.

Розмір об'єму циркулюючої крові ми вимірювали за загальноприйнятою математичною формулою. Тобто, 7,8 % від маси тіла тварин.

Таким чином, середній розмір ОЦК в контрольній групі – 19,75±4,22 мл, досліджувана група – 19,41±4,15 мл.

З метою встановлення фактичного об'єму крововтрати в ході експерименту забирали кров з ураженої кінцівки в мірну пробірку, після чого до одержаної крові додавали 3,8 % лимоннокислого цитрату натрію у співвідношенні 1 : 4.

Далі кров центрифугували зі швидкістю 1000 об./хв протягом 5 хв. Капілярним способом відбирали плазму крові, поміщали в ємність із температурою +4°C.

Плазму крові на вміст фактора Віллебранда оцінювали методом, принцип якого базується на здатності фактора Віллебранда викликати аглютинацію тромбоцитів у присунокутності антибіотика рисуноктоцетину (рисуноктоміцину). Здатність до такої аглютинації зберігається у тромбоцитів після їх фіксації формальдегідом, коли повністю втрачається реакція на інші індуктори агрегації. Дану методику відтворювали за допомогою набору реагентів «РЕНАМ» на оптичному агрегометрі.

Результати:

Таблиця 1

**Показники крововтрати після травматичної ампутації нижньої кінцівки.
Фактична крововтрата та визначена по індексам, мл.**

Група	Контрольна група	Досліджувана група
Розрахункова крововтрата		
Фактична крововтрата	0	0
За шоківим індексом Альговера	Смертельна	Смертельна
За методом Лібова	0	0
За методом Мооге	0,2	0,2

Фактична крововтрата була відсутня як в контрольній, так і досліджуваній групі. Лише по методу Лібова було встановлено, що показники співпали. Але цей факт співставлення можливий за рахунок математичних особливостей формули та відсутності серветок у дослідженні.

Найбільші показники продемонстрував шоківий індекс за Альговером. Вже на початку дослідження він показав дані, які значно перевищили показники смертельної крововтрати при фактичній її відсутності.

За методом Мооге також дані хотілося б отримати кращі. Така ситуація пояснюється тим, що в контрольній групі при відсутності кровотечі показник сягнув 0,8 мл. Фактично такий показник і в досліджуваній групі.

Таблиця 2

**Показники крововтрати на піку кровотечі.
Фактична крововтрата та визначена по індексам, мл.**

Група	Контрольна група	Досліджувана група
Розмір Крововтрати		
Фактична крововтрата	0	3,16
За шоківим індексом Альговера	Смертельна	Смертельна
За методом Лібова	0	0,24
За методом Мооге	0,2	0,05

При порівнянні фактичної крововтрати та показниками, які розраховано за індексами, виникла неоднозначна ситуація в групах. Так фактична крововтрата на піку кровотечі співпадала один раз по формулі Лібова.

На згаданому етапі дослідження кровотеча в контрольній групі не спостерігалася. Тобто вона рівнялася – 0. Шоківий індекс Альговера взагалі показав значення на рівні смертельної стадії крововтрати. За методом Мооге була верифікована крововтрата на рівні 0,2 мл.

При аналізі досліджуваної групи жоден із методів не показав достовірний результат, який би відповідав фактичній крововтраті на піку кровотечі у тварин.

Слід зауважити, факт рівня крововтрати на 3,16 мл. Це становить 16,3 % дефіциту ОЦК. Тобто крововтрата на рівні компенсаторної стадії. При інтерпретації на геморагічний шок, в чисельному співвідношенні, також цей рівень відповідає компенсованій стадії шоку.

Так, шоківий індекс Альговера знову зафіксував крововтрату на рівні смертельної. Формула по Лібову була менше на 2,92 мл. Похибка склала – 92,4 %. По методу Мооге недооцінено було 3,11 мл, що у відсотковому співвідношенні становила 98,4 %.

Локальний гемостаз установлено на 70-й секунді. З моменту локального гемостазу до виводу тварин з експерименту кровотеча не відновлювалася, при цьому розмір крововтрати не збільшувався. Тварини проявляли високу рухову активність до 144 с, після чого у них спостерігався сопор і здатність відповідати лише на механічні подразники.

На момент виходу з експерименту (через 300 с після травми) тварини не були в агональному чи термінальному стані. Отримані дані вказують на те, що протягом експерименту у 100 % щурів був геморагічний і травматичний шок.

Установлено, що активність фактора Віллебранда становила $(170,9 \pm 16,9)$ % при достовірності результатів 99 % ($p < 0,01$), тоді як фізіологічна норма наведеного показника коливається в межах 80–120 %, що в середньому дорівнює 100 %.

Різниця між отриманими результатами та фізіологічним значенням фактора як у абсолютному, так і у відносному значенні досягає 70,9 % (рисунок. 6.2).

Якщо ж порівнювати отриманий результат за мінімальним значенням, а саме 80,0 і 154,1 %, то різниця дорівнює 74,1 % активності в абсолютних значеннях, а у відносних – +92,6 % ($p < 0,05$).

При порівнянні нижньої норми значення з середнім статистичним ці величини становлять відповідно 90,9 і +113,6 % ($p < 0,05$). Верхні межі норми фактора в плазмі крові досягали 120 %.

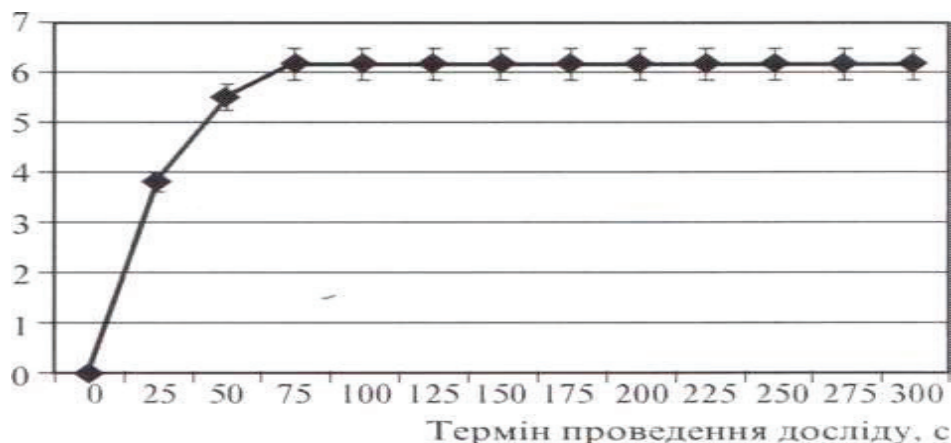

Рис. 1. Залежність фактичної крововтрати від часу та інтенсивності кровотечі за умов моделювання гострої кровотечі у щурів.

Висновки: 1. Шоковий індекс Альговера, метод по Лібову та метод Мооге достовірно не визначали початок фактичної крововтрати та величини у 15 % від дефіциту об'єму циркулюючої крові у тварин яким змодельована травматична ампутація нижньої кінцівки.. А в експериментальних умовах ці методи не верифікували смертельну стадію крововтрати.

2. Встановлено, що активність фактора Віллебранда становила $170,9 \pm 16,9$ % при достовірності результатів 99 % ($p < 0,01$), при крововтраті 15 % від дефіциту об'єму циркулюючої крові. Тоді як при смертельній стадії крововтрати показник становить $228,7 \pm 27,7$ % при достовірності результатів 99 % ($p < 0,01$). Індекс кореляції по Спірмену – 0,68.

3. Патогенетично обґрунтованим є визначення розміру гострих крововтрат за допомогою визначення активності фактора Віллебранда у плазмі крові. Активність якого є більш вірогідним показником величини крововтрати ніж усі розрахункові методи які базуються на гемодинамічних та гематологічних змінах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Sonnenberg A., Enestvedt B. K., Bakis G. Management of Suspected Choledocholithiasis: A Decision Analysis for Choosing the Optimal Imaging Modality. *Dig. Dis. Sci.* 2016;61(2). <https://doi.org/10.1007/s10620-015-3882-7>
2. Tang Z., Yang Y., Yang Z., Meng W., Li X. Early precut sphincterotomy does not increase the risk of adverse events for patients with difficult biliary access: A systematic review of randomized clinical trials with meta-analysis and trial sequential analysis. *Medicine (Baltimore)*. 2018;97(36):e12213. <https://doi.org/10.1097/MD.00000000000012213>.
3. Wandling M. W., Hungness E. S., Pavey E. S. [et al.]. Nationwide assessment of trends in choledocholithiasis management in the United States from 1998 to 2013. *JAMA Surg.* 2016;151(12). <https://doi.org/10.1001/jamasurg.2016.2059>.
4. Klaiber U., Mihaljevic A., Hackert T. Radical pancreatic cancer surgery-with arterial resection. *Transl Gastroenterol Hepatol.* 2019 Feb 3; 4: 8. doi: 10.21037/tgh.2019.01.07.
5. Jegatheeswaran S., Baltatzis M., Jamdar S., Siriwardena A.K. Superior mesenteric artery (SMA) resection during pancreatectomy for malignant disease of the pancreas: a systematic review. *HPB (Oxford)*. 2017 Jun; 19(6): 483–490. doi: 10.1016/j.hpb.2017.02.437.
6. Dunne D., Kleeff J., Yip V., Halloran C., Ghaneh P., Neoptolemos J. Arterial Resection in Pancreatic Cancer. *Pancreatic Cancer*. 2016 Jan: 1–16. doi: 10.1007/978-1-4939-6631-8_72-1.
7. Traeger L., Kiroff G. // Intrabiliary obstruction by colorectal metastases // *J Surg Case Rep*. 2018 Jan 17; 2018 (1): rjx 259. doi: 10.1093/jscr/rjx259.
8. Collection 2018 Jan. 28. Tsukamoto M., Yamashita YI., Imai K., Umezaki N., Yamao T., Kaida T., Mima K., Nakagawa S., Hashimoto D., Chikamoto A., Ishiko T., Baba H. // Long-term Favorable Outcomes of Radiofrequency Ablation for Hepatocellular Carcinoma as an Initial Treatment: A Single-center Experience Over a 10-Year Period // *Anticancer Res.* 2018 Feb; 38(2):1047-1052.
9. Розробка нового діагностичного методу гостих кровотеч в експерименті / Савицький І. В., Руснак С. В., Савицький В. І., Наговіцин О. П. *Актуальні проблеми медицини та фармакології*. 2016. С. 91–95.
10. Evans RP, Mourad MM, Pall G, Fisher SG, Bramhall SR. Pancreatitis: Preventing catastrophic haemorrhage. *World J Gastroenterol.* 2017 Aug 14; 23(30):5460- 68. doi: 10.3748/wjg.v23.i30.5460
11. Wei AL, Guo Q, Wang MJ, Hu WM, Zhang ZD. Early complications after interventions in patients with acute pancreatitis. *World J Gastroenterol.* 2016 Mar 7;22(9):2828-36. doi: 10.3748/wjg.v22.i9.2828
12. Патогенетичне обґрунтування удосконалення сучасної діагностики гострих крововтрят / Савицький І. В., Руснак С. В., Наговіцин О. П., Кузьменко І. А., М'ястківська І. В., Свірський О. О. *Експериментальна та клінічна медицина*. 2016. № 2 (71). С. 166–170.
13. DiMaio CJ. Management of complications of acute pancreatitis. *Curr Opin Gastroenterol.* 2018 Sep;34(5):336- 42. doi: 10.1097/MOG.0000000000000462.
14. Савицький І. В., Руснак С. В., Зонаріс М. В. Фактор Віллебранда як основний діагностичний критерій в оцінці ступеня тяжкості крововтрати. *Інтегративна антропологія*. 2016. № 2 (28). С. 41–45.
15. Wu X, Chen G, Wu W, Zhang T, Liao Q, Dai M, Zhao Y. Management of late hemorrhage after pancreatic surgery: treatment strategy and prognosis. *J Int Med Res.* 2020 Jun;48(6):0300060520929127. Published online 2020 Jun 5. doi: 10.1177/0300060520929127
16. Проблема встановлення розміру крововтрати при дорожньо-транспортному травматизмі / Савицький І. В., Руснак С. В., Савицький В. І., Наговіцин О. П., М'ястківська І. В., Зонаріс М. В. *Актуальні проблеми транспортної медицини*. 2016. № 4 (46). С. 76–80.

S. Rusnak, A. Hozhenko. Experimental substantiation of the method for determining the amount of blood loss under warfare

Summary. *Today's difficult situation in Ukraine demonstrates the relevance of the chosen research topic. During the anti-terrorist operation in the east of Ukraine since September 2014, bleeding of various genesis became the cause of mortality in 85% of the dead (report of the secretary of the National Security and Defense Council of Ukraine). The mortality rate of employees of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine for the period from 11/30/2013 to 02/28/2014 reached 75% (Y. L. Zarutskyi, 2014). Particularly high lethality in the conditions of hostilities, local wars, anti-terrorist operations is "provided" by traumatic amputation of the lower limb (TANK), which occurs in isolation in 6-8% of cases.*

The scientific novelty of the study is that the hemodynamic and hematological components of the pathogenetic process during acute bleeding were studied for the first time in an experimental classical model. All features of the functioning of compensatory and pathological processes in the body due to the mentioned indicators of homeostasis are shown. It was clearly observed that with a blood deficit of 15% of the BCC, pathological reactions begin to predominate over compensatory ones.

The work proposes a method of diagnosing the volume of blood loss in acute bleeding. The method has a Spearman correlation index relative to the volume of actual blood loss of 0.69.

Key words: *blood loss, hemorrhagic shock, traumatic amputation of the lower limb, Willebrand factor.*

Розділ 5

*Гуманітарні та соціальні науки.
Педагогіка та психологія.
Культура і мистецтво*

О. І. Афанасьєв

*професор кафедри філософії, історії та політології
Національний університет «Одеська політехніка»
м. Одеса, Україна*

НАРАТИВ ЯК ПОЛЕ ПОРОЗУМІННЯ МІЖ ЖИВОПИСОМ І НАУКОЮ

Анотація. *Аналізується ситуація в сучасному мистецтві метамодернізму, коли художники стають науковцями, коментуючи живописні твори. Наративи, якими насичений живопис, виявляються спроможними стати полем взаємодії живопису і науки.*

Ключові слова: *наративи, метамодерн, осциляція, метаіронія.*

Ознакою сучасності є спеціалізація знання і кліповість мислення та світорозуміння. Вона тривожить дослідників, бо втрата цілісності нагромаджує багато непорозумінь між представниками різних професій, орієнтацій, вірувань, сподівань тощо. Невипадково останнім часом висловлюються ідеї про можливу синкретичність різних засобів освоєння світу, тим більше, що колись така синкретичність існувала в тому чи іншому вигляді, наприклад у міфологічному світорозумінні. Згадані ідеї сформувалися, зокрема у концепції трансдисциплінарності [6], де відзначаються можливість і перспективи синтезу різних наукових і ненаукових підходів для вирішення комплексних наукових, технічних, екологічних проблем. Цікаво, що аналогічні ідеї постулюються і в сучасному мистецтві, зокрема у метамодернізмі [5]. Тернер у Маніфесті метамодернізму, в 7-й тезі пише про те, що художник має право шукати істину. «Так само, як наука прагне поетичної елегантності, художники могли б узяти на себе пошуки істини. Уся інформація є підставою для знання, чи то емпіричного, чи то афористичного, безвідносно до його істинності. Нам слід прийняти науково-поетичний синтез...» [7]. Звісно, такі думки у загальному вигляді є дуже привабливі, але мають багато практичних і теоретичних запитань. Домінуючим, мабуть, є питання про те, як можна поєднати різні, протилежні і суперечливі засоби розуміння світу, засоби отримання знання і їхнього вираження, скажімо у мистецтві і науці. Практично іноді це робиться, наприклад коли художники стають науковцями, що є досить поширеним явищем у сучасному культурному просторі. І то не просто мода на вчені ступені, які додають іміджевої ваги митцям у багатьох випадках. Це потреба самого сучасного мистецтва, особливо живопису, який є неймовірно різноманітним, досить складним і стилістично, і жанрово, і сюжетно, і дуже часто не зовсім або навіть зовсім незрозумілим. Живопис потребує бути пізнаним, осмисленим, зрозумілим. Адже зрозумілість є однією з важливих ознак дійсного мистецтва. Наукові пошуки митців, серед іншого, сприяють саме цьому. Поле для порозуміння часто задає наративізація мистецького об'єкту, яка має місце в його науковому описі чи поясненні. Спроможність наративу стати полем порозуміння між живописом і наукою становить мету статті.

Дослідники розрізняють наративи, переднаративи, міні-наративи, метанаративи, стратегічні наративи і їх різновиди [4], між якими більше подібності, ніж розбіжностей. Взагалі наратив це своєрідна історія, але не просто розповідь. Він складається з великої кількості різноманітних історій, які учасники діалогу розповідають один одному, хоча мають на меті щось описати, пояснити, витлумачити, пожартувати чи обуритись [2]. Все це має вигляд розгорнутих або згорнутих історій з певною і часто досить складною структурою.

Серед структурних елементів наративу визначальним є наявність кінцевої мети розповіді, яка групує всі згадані події, які таким чином отримують пояснення і складаються у цілісність, бо всі інші події просто виключаються як несуттєві. Отже у наративі здійснюється впорядкування подій у певну часову послідовність. Кожна наступна подія, як правило, є наслідком попередньої події і через неї обґрунтовується. Завдяки цьому надається сенс тій чи іншій послідовності подій і певному напрямку уявлень і самого життя. Крім того, наратив певним чином оформлений як стабільний, прогресивний або регресивний, завдяки чому розповідь набуває різноманітних ознак, наприклад оптимістичних чи песимістичних [2].

Наратив як оповідь, що підпорядковується певній меті, під яку вибудовується сюжет розповіді та відбираються факти і події, виступає непереборним елементом наших уявлень про світ. Як правило,

структура нарративу пронизує і наукові тексти, особливо гуманітарні, неявно зумовлюючи розстановку ціннісних, комунікативних і багатьох інших акцентів [2]. Часто нарративи набувають згорнутого характеру, ущільнюючись у ціннісних категоріях і розгортаючись в літературних творах, філософських і релігійних концепціях, наукових теоріях, особливо в історичних дисциплінах, в освіті, в комунікаційних проявах, а також в мистецьких творіннях.

Розгляд художнього полотна як нарративу вже мало кому здається дивним, хоча зображення, на відміну від літературного твору, де нарративи вочевидь панують, показує, а не розповідає. Проте, як правило, глядач, особливо знаючий, наприклад мистецтвознавець або інший спеціаліст, таки читає зображення саме як текст зі своїм певним задумом, метою, сюжетом та іншими атрибутами оповіді. Це прочитання художнього твору є своєрідним, бо глядач формує власне прочитання, тобто будує глядацький нарратив, який може відрізнятись від авторського. Зокрема тому самі автори художнього твору часто пишуть критичні, мистецькознавчі чи інші наукові статті про своє творіння, намагаючись більш точно передати задум, мету, засоби тощо. Більше того, і глядацький, і авторський нарративи, можуть бути розгорнуті у метанаративи і відображати загальні або навіть всезагальні світоглядні, ідеологічні та інші ідеали.

Зазвичай у сприйнятті художнього зображення є, як мінімум, два відносно невеликі нарративи, які можна назвати мінінарративами. Перший потенційно «згорнутий» у самій картині, як реалізація авторського задуму з певним змістом, смислом і метою, а нерідко навіть незалежно від автора, оскільки те, що виходить не завжди тотожному задуму, але розгортається в глядацькій (читацькій) інтерпретації. Таких інтерпретацій може бути дуже багато. Різні глядачі, різні епохи знаходять різноманітні особливості тих чи інших творів.

Другий нарратив присутній у авторському задумі і конкретному відношенні автора до свого твору, як він його розуміє та інтерпретує, або взагалі у його творчості та розгортається авторським поясненням чи аналізом біографів-критиків або мистецтвознавцями, чії тексти допомагають глядачам-читачам осмислювати живописні твори. Функцію оприлюднення другого нарративу у сучасній мистецькій ситуації часто беруть на себе самі художники. Вони захищають дисертації, стають науковцями, пишуть наукові статті про художні твори, і своїх колег і свої власні. Відомі феномени, коли деякі художники-науковці мають десятки публікацій стосовно однієї своєї картини. З точки зору відповідності науковим ідеалам і нормам є питання, чи художник-науковець краще розуміє свій твір, ніж вчений-мистецтвознавець. Адже актуальною залишається задача, сформульована ще Шлейермахером: зрозуміти твір краще самого автора.

Художні полотна завжди представляють самого автора і в певному сенсі розповідають про його особистість та індивідуальність, про його внутрішній світ, рівень інтелекту, ціннісні орієнтації, рівень майстерності, впливи вчителів чи колег тощо. Можна нарахувати досить багато і відповідних нарративів. Але їхня кількість не є нескінченною, оскільки всі вони варіюють зазначені два основних нарратива. Останні, у свою чергу, можуть бути близькими і сприйматися як один нарратив, а можуть бути дуже різними, якщо полотно набуває самостійного сенсу, незалежного від конкретного авторського задуму, і мовби «проживає» самостійне життя.

Наратив авторського задуму, як і глядацький нарратив-інтерпретація, обов'язково пов'язаний на соціально-культурні особливості даної епохи в авторському чи глядацькому розумінні і може бути розгорнутий як своєрідний метанаратив або обмежитися конкретним задумом і локальною інтерпретацією, реалізувавшись у мінінарративі, який, зокрема, проявляє себе у назві художнього твору. Саме тому практично не існує картин без назв. Навіть, коли це зрідка трапляється, то назва і смисл легко читаються в зображенні. За ними завжди вбачаються цінності певної групи чи даної епохи або загальнолюдські цінності. Скажімо, у творчості представників метамодерну, наприклад Адама Міллера легко вгадується метанаратив глобальних екологічних викликів, з якими незахищеній людині невідомо як справлятися, хіба що не помічати їх зовсім.

Тут важливо наголосити, що метамодерн якраз і передбачає відродження тих метанаративів гуманності, людяності, розумності, моральності, естетичності, які були властиві модерну і проти яких виступив постмодерн. А саме нарративність живописних творів не викликає сумніву. В цьому плані мабуть очікувано виникає метамодерн як осмислена потреба в метанаративах. Закономірно, що перші кроки робляться в мистецтві, особливо в живописі, а також в літературі, як найбільш чутливих сфер проявів людського духу, де створений образ легко можна як відчутти, так і осмислити, і загалом співпережити разом із автором та його героями. Представники метамодерну прямо заявляють про прагнення до реконструкції, до відродження дискурсу, великих оповідей [8; 9].

У людському відношенні до світу художні образи неспроможні витіснити тексти. В свою чергу, текст, в тому числі науковий, без образу не може існувати. Звісно, образи і наукові абстракції не співпадають, але це не скасовує їхнього взаємозв'язку. Образ завжди «обростає» текстом, оскільки він осмислений, а отже, «проговорений», як мінімум, внутрішньою, згорнутою мовою. Художні полотна для спостерігача нічого не означають, вони навіть нерідко не помічаються і не сприймаються, поки не наративізуються, тобто поки їм не буде надано певного сенсу, доки вони не стануть у певний контекст і дискурс, доки вони не перетворяться на події, що «розповідаються».

Наративну спрямованість мають основні поняття метамодерну, насамперед осциляція, постіронія, нова щирість. Мається на увазі, що люди XXI століття, або народжені в 90-ті роки попереднього століття, яких іноді звать метамодерністським поколінням, є щирими, хоча засвоїли іронію постмодерну, яка не передбачає щирості за визначенням, адже іронія є якраз способом приховування буквального смислу висловленого. Поєднання іронії зі щирістю, яку визначають як постіронію і метаіронію [1] за всієї суперечливості такого поєднання не є неможливою, оскільки в цьому можна углядіти розгойдування між крайнощами, елемент осциляції. Якщо відволіктися від того, що щирість може образити не менше, ніж іронія, особливо в'їдлива іронія, то можна констатувати, що на відміну від постмодерну, який у своїй деконструкції є безжалісно чесним, метамодерн своєю новою щирістю намагається не травмувати себе та інших, не нав'язувати раціональних та інших оцінок, дати людині самій розібратися у своїх «прожиттях» зображеної реальності, в тому числі шляхом осциляції [1]. Але все це потребує коментарів, роз'яснень, описів, теоретичних аргументів, тому і нагромаджується така велика кількість текстів про живописні полотна, зокрема і авторських.

Це зовсім не означає, що автор повністю оголив перед глядачем свій задум, виливши свою душу в абсолютній щирості. Найімовірніше, він постарався не особливо відкриватися або навіть запропонував варіанти своєї щирості. У цьому також полягає новизна щирості. Вона доповнюється осциляцією як постійним розгойдуванням між модерністським однозначністю і постмодерністською іронією, між серйозністю та сміхом, між ступором і активною дією, між страхом та ентузіазмом [9]. Читач чи глядач має змогу осцилювати або, якщо завгодно, мандрувати різними варіантами своєї інтерпретації, від точного, адекватного прочитання до іронічного іносказання аж до глузування над представленою іронією. Тому ні в полотнах, ні в текстах метамодерну немає абсолютного реалізму, як і абсолютної вигадки, нещадної критики чи повного схвалення.

Іронія, що супроводжує нову щирість на всьому шляху осциляції, також грає багатьма відтінками неоднозначності, тут і її відсутність, і просто алегоричний вислів, і завуальоване алегоричне висловлювання, через що не завжди зрозуміло, чи є там глузування, чи ні, і глузування над глузуванням. Однак, важливо підкреслити, що у творах метамодерну не знайти виключно однозначного сарказму, злісного глузування, цинічного висміювання. Не знайти не лише через відсутність однозначності, а й завдяки наративам гуманності та загальнолюдських цінностей [1].

З огляду на постіронію, нову щирість, осциляцію тощо метамодерністський живопис чи література є ускладнені, перенасичені зайвими, на перший погляд, деталями. В живописних полотнах Адама Міллера або Біллі Норрбі спостерігаємо надскладне, явно надлишкове поєднання фігур, композицій, смислів, міфологічних, фантастичних і реалістичних образів. Утім, провокація різноманітних інтерпретацій у відомому сенсі може вважатися гідністю мистецтва. А надмірність сюжетних побудов дає змогу реалізувати проголошувану осциляцію і вибудувати різні інтерпретації, які, в свою чергу, зумовлюють діалог, дискурс, артикуляцію і уточнення певного знання у відповідних текстах. Згадана перенасиченість збільшує наративність живописних творів. Полотна художників, що відносяться до метамодерну, особливо пронизані наративами та метанаративами. Тому про них так багато публікацій.

Художник стає на наукові професійні рейки не тільки тоді, коли досліджує свою мистецьку діяльність чи твори колег як науковець. Нерідко з'являються групи художників-дослідників, куди приєднуються і інші професіонали. Цікавою ініціативою є Колектив конкретних дат, який виник у 2015 року як художня група, що працює з різноманітними практиками комеморації. Зокрема, ККД прагне глибшого розуміння публічних святкувань, їхньої ролі як в повсякденності, так і в ідеологічних і стратегічних наративах, що явно має і науковий, і практичний сенс [3].

У якості висновку зазначимо, що сучасний живопис, особливо метамодерністського напрямку, пронизаний різноманітними наративами, які аналізуються в відповідних текстах і які стають полем взаємодії і порозуміння між живописом і наукою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасьєв О.І., Василенко І.Л. Метамодернові мандри: від іронії до метаіронії // Докса. Збірник наукових праць з філософії та філології. Вип. 2(38). Сковородіана: мандри філософування-2. Одеса: Акваторія, 2022, 132 с. С. 28–38.
2. Афанасьєв О. І. Гуманітарне знання і гуманітарні науки. Одеса: Бахва, 2013. 288 с.
3. Калита Н. Павло Хайло про того, хто такий художник-дослідник та що таке колективність. URL: <https://supportyourart.com/conversations/hajlo/>
4. Почепцов Г.Г. Від Facebook'у і гламуру до WikiLeaks: медіа комунікації. Київ: Спадщина, 2012. 464 с.
5. Фрайнахт Ханзі. Що таке метамодернізм? URL: <https://bigggidea.com/practices/hanzi-frajnaht-scho-tak>
6. Хартія трансдисциплінарності. Стаття 6. URL: <http://anoitt.ru/index4.php>
7. Turner L. Metamodernist Manifesto. 2011. URL: <https://www.livelib.ru/work/1002631584-manifest-metamodernista-lyuk-tjorner>
8. Vermeulen T., van den Akker R. Misunderstandings and clarifications. 2015. URL: <http://www.metamodernism.com/2015/06/03/misunderstandings-and-clarifications/>
9. Vermeulen T., van den Akker R. Notes on Metamodernism // Journal of Aesthetics & Culture. 2010. Vol. 2. P. 1–14.

O. Afanasiev. NARRATIVE AS A FIELD OF UNDERSTANDING BETWEEN PAINTING AND SCIENCE. – Article.

Summary. The article analyzes the situation in contemporary metamodernism art, when artists become scientists, commenting on paintings. Narratives, which are saturated with painting, are able to become a field of interaction between painting and science.

Key words: narratives, metamodernism, oscillation, meta-irony.

УДК 37

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2023/39/15>

Г. Є. Брянський

аспірант кафедри педагогіки ДЗ «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
м. Одеса, Україна

ВПЛИВ ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА НА ПЕДАГОГІЧНО-МИСТЕЦЬКУ ТВОРЧИСТЬ

Анотація. Складні питання та дослідження емоційного здоров'я педагогічних працівників, пов'язані із певним ризиком напруження внутрішніх психічних станів вчителів мистецьких предметів, що обумовлено інтенсивною творчою діяльністю, яка призводить до навантаження саме емоційного характеру. Тому проблематика емоційних станів виказує більш пильного та ретельного вивчення, особливо із урахування специфічної роботи в сфері мистецтва.

Ключові слова: витвори мистецтва, емоційна стабільність, емоції, живопис, мистецтво, педагогіка, емоційні стани, сенс творчості, творення, творчість.

Педагогічна діяльність, ще за часів античної педагогічної системи, вважається однією із найскладніших видів людської діяльності. Освічена людина зі складною внутрішньою психологічною побудовою при реалізації педагогічної функції постійно використовує особистісну емоційну систему. Спираючись на своєчасні новітні дослідження в педагогіці та особистісний досвід, ми робимо висновок, за яким головною ціллю витвору мистецтва (візуального, декоративного, графічного) є викликання певної групи емоції в людях, які будуть сприймати витвори мистецтва. Закладені митцем емоції в твори, передаються спостерігачам за рахунок: кольору, композиції, техніці прийомів, плям. Цей

процес обумовлює існування та функціонування складного емоційного діалогу між майстром і спостерігачами його витворів. Також емоції постійно присутні та задіяні в педагогічному процесі. Тому емоційні стани майбутніх учителів образотворчого мистецтва реалізують вплив на творчість: педагогічну та мистецьку.

Емоційний стан – відображає загальне, цілісне ставлення людини до навколишньої ситуації, до самого себе і пов'язаний з особистісними характеристиками індивіда [1, с. 9].

Таке положення може стати однією із причин погіршення якості емоційних станів, зробивши їх більш негативними. До цих факторів додається ще особливе психічно-емоційне напруження, яке зазнають вчителі мистецтв у складних психічних реаліях сьогодення, з урахування напруженого інформаційного поля сучасного суспільства.

Одним із методів запобігання емоційної напруги в педагогічній діяльності, ситуації, що пов'язана із певним ризиком емоційного напруження, є реалізація заміщення педагогічної діяльності педагогічною імітацією. Але при накопиченні емоційного напруження є велика вірогідність початку дидактогенії – негативний психічний стан здобувача освіти, викликаний порушенням педагогічного такту з боку вчителя (вихователя, викладача).

Емоційне напруження – надзвичайний стан, що є загрозою для психічного здоров'я особистості. Причиною емоційного напруження виступає оточуючі психічні умови, що при впливанні надають негативність своєю дією на емоційному рівні [4, с. 179].

Емоційне виснаження – явище, яке знижує робочу продуктивність. Воно виявляється через відчуття емоційної порожності, вичерпання особистісних емоційних ресурсів, виникнення байдужості до учнів, колег, праці [4, с. 179].

Дидактогенії притаманні психічні розлади (від емоційної реакції, що дає зрушення в настрої особистості до хворобливого стану), які викликані грубими словами педагога чи керівника. Психогенні порушення працездатності психічного здоров'я особистості, викликані непрофесійними діями педагогічного колективу чи його членів [6, с. 94].

Аналізуючи попередній педагогічний досвід, набутий минулими поколіннями, ми приходимо до думки, що порушення емоційних механізмів майбутніх учителів образотворчого мистецтва, має бінарну природу даної проблематики. Її першим аспектом ми вважаємо згубні наслідки, які можуть бути проявлені та покладені майбутнім учителем в основу особистісної педагогічної діяльності. Наявність негативного (порушеного зі зламаною психікою) емоційного стану може стати відбитком чи перейти до процесу віддзеркалення на педагогічну діяльність, у час коли майбутній здобувач освіти переступить до своїх професійних обов'язків у рамках педагогічної діяльності. Саме відбитки негативного емоційного стану будуть керувати вчителем образотворчого мистецтва в аудиторній (чи роботі в майстернях) або позааудиторній праці. Невірні спотворені особисті емоції перейдуть до аудиторії та відобразяться у витворах мистецтва, що є другим аспектом бінарної природи проблематики порушених емоційних станів.

Тому саме при вирішенні емоційних задач вірогідним ми вважаємо застосування емоційних прийомів, які мають різний смисловий етичний сенс, а також негативний або позитивний знак. Ефективним є використання таких емоційних прийомів: емоційне зараження; інтрига; провокація; візуальність; демонстрація; нелогічність; перескок; задумана помилка; несподіваність; театралізація; високий естетичний рівень подачі матеріалу; емоційна деталь – цитата, факт, новина; вибір емоційно цікавого матеріалу; емоційний окрас лекції [4, с. 190]. Використання такого підходу дає результати поліпшення в емоційному стані вчителя, повільно призводячи до емоційної стабільності, що є частиною більш загальної структури психічних станів.

Емоційна стабільність учителя – властивість психіки, завдяки якій вчитель здатен успішно реалізувати необхідну діяльність у складних емоційних умовах [4, с. 93].

Психічні стани розгортаються через емоції людини, в яких реалізуються ситуативне переживання задоволення, радості, страху стосовно значущості діючих на неї явищ і ситуацій задоволення чи не задоволення її актуальних проблем [5, с. 96].

Спираючись на такі явища та стани, ми приходимо до розуміння та рахуємо, що вони не є спільними із властивим настроєм особистості педагога мистецької спрямованості мислення. Саме наявність невдоволеності є ознакою творчого компоненту вчителя образотворчого мистецтва. Одним із джерел виступає внутрішній конфлікт між необхідністю в певних діях і можливостями та бажаннями особистості вчителя. Ми наголошуємо на необхідності сформуванню вміння емоційної концентрації на процесах,

що пов'язані із зацікавленістю особистісного характеру. Саме для уникнення зображеної нами раніше, негативної бінарної моделі дуалістичної проблеми та наслідків порушених емоційних стані майбутніх учителів творчих предметів.

Для цього ми пропонуємо використання моделі, за якою потрібно напрацьовувати розрізняльну функцію вчителя мистецтв. За умови її реалізації, вчитель буде в змозі розділяти робочі емоції, що відносяться до педагогічних процесів, і особистісно-внутрішні. Такі емоції є відбитками емоційно-психічної енергії, що пов'язана з особистісною діяльністю: пізнавальна, творча, керувальна, мистецька (не пов'язана із особистісною професійною діяльністю). Така модель підкреслює наявність вміння реалізувати різноманітність емоційних вражень, які є основою емоцій та почуттів, що важливо для вчителів мистецтва та спроможність виділяти естетично яскраві враження [4, с. 183].

Розглядаючи емоційну структуру та вивчаючи наслідки емоційних станів, ми розуміємо, що вони займають важливе місце, відтворюючи функцію зв'язку, внутрішніх розміркувань, спрямованих на розв'язання поставлених особистісних творчих задач у мистецтві та педагогіці. Наша особистісна позиція розглядає положення, що розгортається як поняття соціальної природи людини, яка не постає головною для вчителя мистецьких дисциплін. На наш погляд, це обумовлено тим, що внутрішній духовний світ має більш високе значення, ніж зовнішній соціальний. Із цим пов'язано поняття «самодостатньої особистості».

Особистість – результат складної взаємодії шести систем: гомеостатичної, пробуджуючої, емоційної, перцептивної, когнітивної та моторної [3, с. 26].

Творчість – діяльність людини, що спрямована на створення якісно нових, невідомих раніше духовних або матеріальних цінностей (нові твори мистецтва, наукові відкриття). Необхідними компонентами творчості є: фантазія, уява, психічний зміст якої міститься в створенні образу кінцевого продукту, результату творчості [6, с. 406].

Також ми розуміємо важливість висвітлення позиції щодо питань організації чи пошуку точного сенсу творчої діяльності у педагогічній та мистецькій діяльності. Вчителі образотворчого мистецтва в деяких випадках при постійному набутті спадщини культури звертаються до прийому, за яким вони перетворюються в учня. Особливість полягає в тому, що вчитель одночасно є як учнем, так і майстром [5, с. 88].

Ми рахуємо, що якісні зміни емоційних станів майбутніх учителів мистецтв в часовому відрізку, відбуваються через суть самої природи мистецької діяльності. Витвори мистецтва, в незалежності від задачі (роботи здобувачів вищої освіти за навчальною програмою, живописні (графічні, декоративні) твори для персональної виставки), несуть поставлені художником-митцем складні соціальні, життєві, філософські питання, тощо.

Емоційна інформація закодована в творах, найчастіше присутня в різних елементах витвору. Найпростіші закодовані емоції, що сприймають навіть не підготовлені спостерігачі на виставках, семестрових оглядах учнівських робіт, є групи кольорів: теплі, холодні. Але складними носіями емоцій може бути навіть статична композиція.

Статична композиція – спрямовані до центру основні напрямки лінії, побудова за формою кола, квадрата прямокутника, з урахуванням симетрії [2, с. 9].

Тому одним із головних постають відповіді на глобальні питання. Ці питання пов'язані із загально-філософськими питаннями сенсу життя. Саме із такими питаннями до вчителя образотворчого мистецтва звертаються здобувачі освіти. Вчитель образотворчого мистецтва повинен вміти розкривати такі сенси, одночасно спрямовувати аудиторію до подальшої творчої діяльності через сформовану мотиваційну систему, що буде спонукати до сенсотворчості. Саме це є головною функцією творіння, педагогічної діяльності, що необхідно характеризувати як сенсотворчість.

Тому ми рахуємо, що вивчення, дослідження вчителем образотворчого мистецтва складних філософських проблем, що також закладаються в особистісні живописні твори, впливають на якісні зміни емоційних станів.

Чітка система розміркувань для вчителів мистецького спрямування, що відображує сенс як творчого процесу, так і творчості, сенсу педагогічної діяльності та використання творчості в неї пов'язано із необхідністю в наявності екстеріоризації. Це зумовлено реалізацією екстеріоризації одночасно в двох видах діяльності: художньо-творчої (творіння як процес та результат, а також як готовий витвір мистецтва) та педагогічно-творчої (створення педагогічних ідей та втілення їх у життя). В перспективі учні перетворюються на спеціалістів, реалізуючи художню освіту. Потім серед них з'являються професійні художники, які реалізують вивчені ідеї у витвори мистецтва.

Екстеріоризація – процес переходу дії від внутрішньої, згорнутої форми, до розгорнутої зовнішньої дії. Екстеріоризація є винесення на зовні результатів здійснюваних у внутрішньому плані, розумових дій втілення їх у матеріальному продукті [5, с. 93].

В новітніх соціально напружених реаліях, ми виявляємо, що життєва мудрість зазнавала нової якості, як вищий ціннісний пласт звичайної свідомості. Щоб відрізнити життєву мудрість вчителя мистецтв, яка є елементом сенсотворчості, від більш філософської, необхідним виявляється використання діалектичного, дихотомічного мислення.

Дихотомічне мислення, проявлене в педагогічній ситуації, може бути представлено тоді, коли вчитель образотворчого мистецтва пояснює, перевіряє завдання із композиції. Повторне використання варіативності помножує кількість варіантів, що можуть бути цікавими вчителю, із боку принципово іншого, відмінного від його погляду. [4, с. 285].

Дихотомічне (варіативне) мислення, яке застосовується вчителем образотворчого мистецтва в освітньому процесі, розгортає множинну варіативність груп вірогідних подій під час раніше змодельованої ситуації. Використання варіативного мислення в педагогічно-творчому процесі дає змогу усвідомити, що кожний метод є частиною дихотомічної пари, що виявляється через існування альтернативної рівноможливості. Вчитель знаходить і реалізує педагогічний маневр, використовує задум іншими шляхами. Саме завдяки таким ситуаціям вчитель набуває властивостей імпровізатора. При цьому протиріччя, що закладені в фундаменті педагогічної діяльності, викладенні як проблеми: бутійно-антропологічні, соціальні, педагогічні тощо.

Отже, розглядаючи вплив емоційних станів вчителів образотворчого мистецтва на педагогічно-мистецьку творчість, ми бачимо багатокомпонентність джерел, що впливають на емоційний стан. Основою цього є природний дуалізм джерел якісних емоційних змін, суто мистецько-творчого та педагогічно-творчого характеру. Складність соціально-оточуючих факторів є додатковим джерелом емоційного навантаження для майбутніх учителів образотворчого мистецтва. Особливо для діячів мистецтв, які несуть та переживають загальнолюдські, філософсько-гуманістичні ідеї, емоції, цілі. Тому забезпечення їх емоційної стабільності, та здоров'я постає надважливою проблемою та задачею, бо вчителям мистецтва необхідно нести та розповсюджувати гуманістичні, патріотичні, національні, етнічні, культурні ідеї, шляхом грамотних емоцій, закладених у творах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буняк Н.А. Загальна психологія: лекції (частина II). Тернопіль: ТНТУ ім. І. Пулюя, 2017. 104 с.
2. Композиція для підготовки слухачів підготовчого відділення Львівської національної академії мистецтв: Робоча навчальна програма навчальної дисципліни. Львів, 2017.
3. Саржевський С. Н. Психологія та патологія емоцій, волі, уваги : навчально-методичний посібник для студентів 4 курсу медичних факультетів зі спеціальностей «Лікувальна справа» та «Педіатрія». Запоріжжя, 2017. 72 с.
4. Сергеев І.С. Основи педагогічної діяльності: учбовий посібник. Київ, 2004. 316 с.
5. Синявський В.В. Психологічний словник. За ред. Побірченко Н.А. Київ: Науковий світ, 2007. 27 с.
6. Шапран О. І. Сучасний психолого-педагогічний словник. Переяслав-Хмельницький, 2016. 473 с.

G. Bryanskiy. The influence of the future fine arts teacher`s emotional state on pedagogical and artistic creativity. – Article.

Summary. Complex issues and studies of the emotional health of teachers are associated with a certain risk of stressing the internal mental states of art teachers, which is due to intensive creative activity, which leads to a load of emotional nature. Therefore, the problem of emotional states requires a more careful and thorough study, especially in view of the specific work in the field of art.

Key words: works of art, emotional stability, emotions, painting, art, pedagogy, emotional states, the meaning of creativity, creation, creativity.

С. В. Козак

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської мови

Національний університет «Одеська морська академія»
м. Одеса Україна

ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДІЛОВОГО СПІЛКУВАННЯ ДЛЯ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ В ВУЗАХ

Анотація. Англійська мова ділового спілкування є одним з основних напрямків підготовки спеціалістів у вишах як мовних так і немовних спеціальностей. У статті розглянуто різні методи та засоби вивчення ділової англійської мови; пропонуються пріоритети під час вивчення ділової англійської мови як в усній формі так і в письмовій (ділова кореспонденція). Проаналізовані тематичні плани автентичних підручників англійської мови ділового спілкування.

Ключові слова: ділова англійська мова, ділова кореспонденція, пріоритетність, концептуалізація, категоризація, комунікація, презентація, реєстри.

В останні десятиліття англійська мова ділового спілкування стала одним з основних напрямків підготовки студентів, як лінгвістичних так і немовних спеціальностей. Виникнення потреби фахівців, які вміють спілкуватися на ділові теми з представниками, призвело до розробки теоретичних основ цього розвитку.

Результат роботи фахівців в даній області полягало у створенні цілісного уявлення про межі англійської мови, його функціональних різновидів та розробка покрокової методики його викладання.

Згідно з визначенням, розробленим представниками однієї зі шкіл, під англійською мовою ділового спілкування слід розуміти єдність тих, хто відрізняється своєю функціональною спрямованістю різновидів (реєстри) усної та писемної мови яка використовується в ділових цілях [4, с. 232]. В цілому можна сказати, що англійська мова ділового спілкування – це набір певних лексичних одиниць, які використовують у спілкуванні з діловими намірами.

Умовно в навчальних цілях англійська мова ділового спілкування може бути представлена у вигляді двох сфер, що перетинаються, перша з яких охоплює словниковий запас англійської мови ділового спілкування, а другий – реєстри англійської мови ділового спілкування.

Лексика англійської мови ділового спілкування складається з кількох пластів: слова загальної мови (General English words), загальна ділова англійська лексика ділового спілкування (General Business English Vocabulary) загальноприйнятою термінологією ділового спілкування (General Business English terminology) та спеціалізована термінологія різних галузей (Specialized terminology).

Загальноживаними словами, наприклад, come, go, warn, give, say, take тощо, є найчастіші лексичні одиниці які можна використовувати в самих різних функціональних різновидах мови.

Загальна лексика – acquire, purchase, assist, terminate, etc.- сприяє створенню офіційно-ділового стилю.

Загально прийнята англійська термінологія бізнесу включає терміни які позначають ключові поняття ділового миру наприклад: agent, company, executive, manager, export, import, etc. Загальноживаними термінами є «взаємній понятійний код» (shared code). [2, с. 102], який «об'єднує різні і дуже різні сфери підприємницької діяльності, які є особистими один від одного» [2, с. 98]. Оволодіння загальноприйнятою бізнес-термінологією – є ключовим моментом у подоланні проблеми розуміння студентами ділового світу. З цієї причини при створенні професійного концептуально-орієнтованої методології, а саме цей пласт англійської лексики ділового спілкування повинен бути залученим як прихильник.

Як неодноразово підкреслювалося різними фахівцями, спілкування іноземною мовою – складний і багатогранний процес. Освоєння варіанту вимови, освоєння словникового запасу основи побудови словосполучень, речень і висловлювань недостатні для ефективного усного спілкування.

По відношенню до ділового спілкування та пов'язаних з ними методологічних питань, слід підкреслити, що спілкування вимагає від тих, хто вивчає ділову англійську, більше, ніж мовленнєві навички

в узагальненому теоретичному сенсі – говоріння, письмо, читання та аудіювання, а також певна та функціонально значущі навички, які затребувані в діловому спілкуванні. Business English skills, що в англійській методичній літературі включає в себе наступні функції (або реєстри) мови:

– **Socializing** (розмовна техніка) – поширені засоби вербального спілкування, спрямоване на розвиток і зміцнення взаємних відношень ділового середовища ;

– **Telephoning** (телефонний зв'язок з діловими партнерами);

– **Business correspondence** (ділове листування) сукупність поширених зразків письмової комунікації в діловому світі;

– **Business documents and contracts** (ділові папери та контракти) – підготовка ділових паперів, які підтверджують у письмовій формі, факт чи право на що-небудь;

– **Business meetings** (ділова зустріч)– заздалегідь сплановані зустрічі двох або більше підприємців, на яких обговорюють питання, пов'язані з бізнесом.

– **Presentations** (презентації)– виступ співробітника компанії в зв'язку з презентацією нового продукту або послуги аудиторії фахівців в певній сфері або потенційним інвесторам;

– **Negotiating** (техніка ведення переговорів)– процес пошуку двома і більше сторонами з різними підходами, потребами та очікуваннями розуміння з питання, що цікавить всіх учасників;

– **The business media** (засоби масової інформації) – газети та журнали, що пропонують інформацію про діловий світ, розвиток та нові тенденції у світі бізнесу.

Ці реєстри нерозривно пов'язані між собою в реальному житті, у разі ділового спілкування. Діловій зустрічі передують телефонна розмова, довідкове та ділове листування; презентація будь-якого товару або послуги, що може призвести до заключення договору або обговорення перспектив спільного виробництва тощо.

Послідовне вивчення природи функціональних різновидів англійської мови ділового спілкування визначилося найбільш типовою властивістю та компоненти кожного з них. Наприклад, для ділового листування важливо дотримуватись прийнятих форматів оформлення ділових листів, знання і використання стійкої лексики фразеологічні звороти і кінцеві синтагматичні компоненти (наприклад: I would be very interested in.../ Could you let me know if.../Our company policy prevents me from...),а також можливість слідувати обраному стилю листа , як офіційно так і неформально.

Телефонний зв'язок, в свою чергу, має досить обмежену перелік типових комунікативних ситуацій (наприклад: Getting through,Introducing yourself,Taking messages,etc.) і характеризується широким спектром вживання фразових дієслів (pick up,call back,hold on,put through,etc.) і високочастотні відтворювані вирази (Sorry to keep you.I'm afraid the line is engaged./Could you put me through to...?/ Can I have extension ...?) в стійких моделях мовленнєвого виробництва.

Розуміння меж англійської мови ділового спілкування, його особливостей та відмінності від інших видів «англійської мови спеціального призначення (English for Specific Purposes) [2, с. 2] дозволяє перейти до освоєння покрокової методики викладання ділової англійської мови, яка базується на декількох важливих принципах. Перш за все, методика викладання англійської мови бізнес цілей не повинна бути орієнтовною на мовну систему в цілому. Також не можна починати з вузькоспеціалізованих областей і слід обов'язково враховувати рівень підготовки та характер покладених на них завдань. Іншими словами, підхід повинен бути професійно орієнтованим (learner-oriented approach) [1, с.20].

Також запропонована методика повинна мати функціональну спрямованість, зосередитися на розумінні ділового світу і оволодіння основами нормативного мовленнєвого вживання, прийнятого в бізнесі.

Саме тому, розробляючи методологію функціонального спрямування, дуже важлива роль відводиться комунікативному підходу.[4,с.232].

Новою метою системи навчання в цьому випадку є формування, а також зміцнення навички студентів у формуванні ідіоматичної мови.

Нарешті, викладання англійської мови для ділового спілкування, а також будь-якого іншого предмета, повинні бути побудовані з урахуванням принципу «від загального до особливого», що має на увазі планомірний рух від загальної до ділової англійської мови, від усного спілкування до письмової мови, від загальних способів вираження думки до більш спеціалізованих, від більш однорідного матеріалу до більш стилізованого.

Дотримання цих принципів вимагає особливого підходу до організації учбового матеріалу.

По-перше, запропонована програма складається з трьох великих блоків. Оскільки вона призначена для студентів вищих закладів, передбачається, що учні вже знайомі з вимовою норми англійської мови,

мають певний словниковий запас, знають і вміють користуватися базовим граматичним конструкціями, а також здатні виробляти усні та письмові висловлювання відповідно до шкільної програми.

При цьому перший етап досить короткий і складається з повторення вже вивченого матеріалу і доведення всіх учнів до певного загального рівня знань, після чого можна переходити до другого етапу, а саме до вивчення власне англійської мови ділового спілкування. На цьому етапі відбувається етап первинного входження до світу бізнесу.

На третьому етапі, який умовно позначить як просунутий етап, студенти мають бути спрямовані на вивчення спеціалізованої термінології відповідно до їх спеціалізації.

Другим важливим моментом в організації навчального матеріалу є застосування методологічної тріади, що складається з трьох концепцій: концептуалізація, категоризація та пріоритезація, які допомагають забезпечити системний підхід до освоєння ключової бізнес-термінології.

Основним завданням навчального процесу на етапі концептуалізації полягає в тому, щоб пояснити концепції, які лежать в основі ділового світу, щоб вирішити проблему розуміння.

Основний рух здійснюється від терміна до пояснення його значення (або значень). Наприклад: **chairman** – an officer in a company, who presents at a annual meeting of the company and at meetings of the board of directors. [5.с.482]. Однак терміни запам'ятовуються, засвоюються і закріплюються в свідомості тих, хто вивчає англійську мову ділового спілкування, не за алфавітом, але за асоціацією один з одним. Іншими словами, засвоєння загальних бізнес-термінами не обмежується концептуалізацією (поняття-термін; термін-визначення), а пропонує побудову найбільш типових відносин і взаємозв'язків між ними, які передбачають систематизацію ключових бізнес-термінів за тематичними показниками. Іншими словами, категоризація означає впорядкування.

Сенс третього компонента цієї тріади полягає в необхідності систематичного та послідовного визначення найвищого пріоритету концептуальні відносини в термінах розуміння і адекватного сприйняття ділового світу аудиторією студентів.

З цією метою були досліджені тематичні плани таких авторитетних автентичних підручників англійської мови для ділового спілкування, як **New Insights into Business** (G.Tullis, T.Trappe), **The Business** (K.Richardson, M.Kavanagh, J.Sydes, P.Emerson), **Intelligent Business** (Ch.Jonson).

Оскільки, за винятком першого навчального посібника, всі інші є багаторівневими виданнями, то за основу було взято рівень **Pre-Intermediate**. Цей вибір ґрунтується на наступних факторах:

Рівень Elementary – це не так вже й багато для вивчення ділового світу, а лише для засвоєння основи загальної англійської мови: вводяться і закріплюються слова повсякденного спілкування, розробляються найпростіші граматичні форми і конструкції, навички аудіювання та говоріння на такі теми, як сім'я, хобі, порядок денний, їжа, покупки, подорожі і т.д. Тільки на наступному рівні, на рівні **Pre-Intermediate**, студенти поступово знайомляться з реаліями світу бізнесу.

Порівняємо структуру підручників.

New Insights into Business є більш академічним і охоплює всі важливі сфери ділового світу, починаючи з структури компанії та зайнятості. Така «універсальність», швидше за все, пов'язана з тим, що підручник, по-перше не є багаторівневим, а по-друге, призначений для студентів чиє володіння англійською мовою на рівні **Intermediate**. **The Business**-підручник включає в себе найменшу кількість тематичних розділів, які, тим не менш, виявляють спільне з іншими порівнянними виданнями. Інші три підручники більш-менш збігаються з темами, що вивчаються. Учні знайомляться з темами з повсякденного життя (наприклад: Entertaining, Stress, Training Travel), а також з більш спеціалізованими, такими як Marketing, Selling, Company Structure, the Organization.

Це підводить нас до наступного етапу розробки методології концепцій. Метою якого є усунення проблем розуміння світу бізнесу серед студентів шляхом впровадження та закріплення загальноприйнятих термінів англійської мови ділового спілкування з всебічним поясненням їх значення і правил вживання в мовленні.

На цьому етапі ми маємо застосувати принцип пріоритезації та реагувати на такі запитання: З яких тем варто починати знайомство зі світом бізнесу.

Таким чином, на етапі первинного знайомства студентів зі світом бізнесу в англійськомовних країнах у навчальному плані актуальними є такі теми:

Структура компанії

Вербовка

Діяльність та продаж компанії

Результати діяльності компанії

Продукт

Банк

Фондовий ринок

Створення бізнесу

Для кожного тематичного розділу має бути визначено перелік англійських термінів ділового спілкування. У той же час, як це вже було пояснено, рух йде від концепції до з'ясування її значення.

У цьому випадку український аналог наводиться з необхідним зауваженням щодо збігу або часткової невідповідності значущості. Наприклад: термін **CEO** (Chief Executive Officer) має супроводжуватися коментарем викладача щодо специфіки його перекладу на українську мову. Йдеться про що дослівний переклад терміна – «головний виконавчий директор». На практиці такої позиції не існує. Однак, досліджуючи визначення цього терміну: CEO (головний виконавчий директор) топ-менеджер в компанії, хто несе найбільшу відповідальність і приймає найважливіші рішення, Зробимо висновок, що це, швидше за все, аналог українського розуміння «Генеральний директор».

Надалі необхідно розробити систему завдань, спрямованих на закріплення ключових понять певного тематичного розділу і активізувати цей словниковий запас у мовленні.

У той же час можна стверджувати, що підхід, заснований на поєднанні концептуалізації, категоризації, та пріоритезації, дозволяє організувати засвоєння ключової бізнес-термінології, як процес планомірного і свідомого розширення списку найбільш частих і найпопулярніших понять і термінів.

Об'єктивно наявна інформація підтверджує наступне: у сучасній практиці ділового спілкування найбільшого значення набули регистри, які відповідають вимогам сучасного ділового світу, такі як економічність, мобільність, гнучкість, зручність і простота у використанні.

У цьому сенсі найбільшою популярністю користуються телефонні спілкування в ділових цілях, з одного боку, з іншого боку, кореспонденція, як електронна пошта (**e-mail**). Така пріоритезація реєстрів, може стати несподіванкою для людей, які не мають відношення до світу бізнесу, і навряд чи здивує учасників бізнесу, зустріч та переговори.

Очним зустрічам представників різних компаній (**face-to-face**) передують частіше і неминуче переговори по телефону та за допомогою електронної пошти. Наприклад: уточнюється предмет обговорення на майбутній зустрічі, відбувається обмін думками, додаткова інформація, місце і час зустрічі двох(і більше) сторін. Ефективність взаємодії сторін по телефону є корисним при подальших контактах, як усно, так і письмово.

Продовжуючи застосовувати принцип пріоритезації, доцільно виділити ще один блок (або комбінацію) реєстрів: ділове листування (**Business correspondence**) в традиційному розумінні – листи, факси і службові записки, меморандуми, які не втратили свого значення і в діловому світі, і техніка ведення бесіди (**Socializing**).

Ділове листування спирається на письмову форму мови, тоді як спілкування – це розмовна мова. Ділове листування, як правило, вимагає офіційного ділового стилю (виняток становить листування всередині компанії через **memo**, що дозволяє відхилитися від офіційного стилю і певною мірою вітає використання простих слів і конструкцій). Техніка ведення бесіди не обмежується якимось одним стилем і, в залежності від тону бесіди використовують кілька стилістичних різновидів (нейтральний стиль, офіційно-діловий стиль, розмовний стиль).

Після телефонного зв'язку, електронного обміну інформацією, може з'явитися ділова переписка і перші особисті контакти як необхідність більш тривалих зустрічей, переговорів і презентацій, які об'єднуються у двох блоках функціональних різновидів мови.

Перший блок – етап першого входження у світ бізнесу: **Telephoning, E-mail English, Business correspondence, Socializing, Presentations.**

Другий блок – етап просунутий: **Presentations, Business Meetings, Negotiations, Business documents and contracts, The business media.**

В даній статті дається лише загальний підхід до організації матеріалу за програмою англійська мова ділового спілкування немовних вищих, яка потребує подальшої деталізації. Проте запропонована методика викладання англійської мови ділового спілкування забезпечує студентів надійною системою методів і прийомів, використання яких забезпечує сукупність практичних завдань які мають вирішувати студенти; що в свою чергу допоможе одночасно вирішити дві головні проблеми: розуміння світу бізнесу і проблему навчання ефективного спілкування у будь якій комунікативній ситуації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Козак С.В. Формування іншомовної комунікативної компетентності у майбутніх фахівців морського флоту: Дис; Одеса, 2001. 271 с.
2. Козак С.В. English for Specific Purposes.// Матеріали науково-технічної конференції: Експлуатація та Ремонт. НУ "ОМА": Одеса, 2018. С. 57–60.
3. Назарова Т.Б. Business English: A Course of Lectures and Practical Assignments. AST/Astrel, 2004. 272 p.
4. Козак С.В. Комунікативний підхід в сучасних технологіях навчання іноземній мові у вищій школі. //Матеріали міжнародної науково-практичної конференції "Морська освіта: Вчора.Сьогодні,Завтра.". НУ "ОМА": Одеса, 2004. С. 223–232.
5. Cambridge Business English Dictionary. – Cambridge University Press., 2003, 1096 p.

S. Kozak. Teaching English for business communications at a non linguistic universities. – Article.

Summary. English for business communication is without a doubt one of the main areas of training specialists in universities, both linguistic and non-linguistic specialities. This article examines various methods and techniques for teaching business English. It suggests priorities in learning business English both orally and writing (business correspondence) forms. Thematic plans of authentic textbooks of English language of business communication are analyzed.

Key words: business English, business correspondence, priority, conceptualization, categorization, communication, presentation, registers.

УДК 070

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2023/39/17>

Ю. В. Літинська

викладач кафедри телерепортерської майстерності
Харківська державна академія культури
м. Харків, Україна

МОТИВАЦІЯ ЯК ОСНОВНИЙ ФАКТОР УСПІШНОГО ТВОРЧОГО КОЛЕКТИВУ

Анотація. Розглянуто поняття, роль та значення мотивації у творчих колективах аудіовізуальних засобів масової інформації. Проаналізовано різні мотиваційні теорії. Визначено найбільш ефективні формати роботи творчих колективів з урахуванням особистісних особливостей кожного члена команди. Підкреслено роль керівника медійних колективів у формуванні здорового творчого мікроклімату.

Ключові слова: мотивація, аудіовізуальні засоби масової інформації, творчий колектив, тренінг, тимбілдинг.

За успішними медійними проєктами не завжди стоять міцні та згуртовані колективи. Здорова, творча і разом з тим конкурентна атмосфера в колективах – складна задача в першу чергу для керівників продакшин студій.

Поширене визначення мотивації звучить так – це особливий стан людини, який спонукає до дії. Вона є стимулом для виконання будь-якої роботи або для вирішення поставлених завдань. У свою чергу, мотивація співробітників – це дієвий інструмент для успішної реалізації творчих проєктів. Кожну людину мотивують різні фактори і менеджеру чи керівнику творчого колективу необхідно розуміти які саме важелі впливу він може задіяти на того чи іншого члена команди.

Сьогодні існує багато способів зібрати інформацію про наявних або майбутніх працівників, починаючи від резюме, співбесід тощо. У великих компаніях цим займаються рекрутери або співробітники відділів кадрів, подекуди – психологи. Але всі вони зазвичай не здатні з першого погляду виміряти мотивацію. Чи вона справжня, чи людина насправді добре підготувалась до співбесіди і тому переконливо виглядає на фоні інших.

Вивченню природи й механізмів мотивації присвячено чимало наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних авторів. Так, теорія результативної валентності Дж. Аткинсона стверджує, що успіх,

реалізація здібностей, мотивація діяльності залежать від прагнення індивіда досягнути успіху чи уникнути негативної оцінки. У теорії мотивації Е.Мейо особливого значення набувають нематеріальні стимули і мотиви, зокрема заохочення співробітника до дій з боку інших людей.

Американський психолог А. Маслоу розглядав проблеми мотивації крізь призму ієрархії потреб людини, виокремлюючи:

- фізіологічні потреби;
- потребу в безпеці;
- соціальні потреби;
- потребу поваги, визнання;
- потребу в самоактуалізації.

Мотивація також є основою особистісного зростання людини.

Виокремлюють три найсильніші мотивації творчої людини: гроші, слава і влада. Найчастіше в журналістику йдуть за славою, рідше – за грошима і ще рідше – за владою.

Сьогодні, при вступі до вишів абітурієнти складають мотиваційні листи. Для людей, які здобувають першу освіту – це скоріше за все один з документів, який вони формально мають подати. Пошук справжньої мотивації почнеться для них після того, як вони вийдуть з університету у пошуках роботи. Для тих, хто отримує другу і подальшу освіту – мотивація значно більша, виражена, обміркована. Це свідомий вибір. Адже така людина розуміє, що буде витратити на здобуття нової кваліфікації не лише свій час, але й гроші, зароблені в іншій сфері. Саме ця категорія здобувачів найбільш вмотивована і зацікавлена не лише у результаті навчання, але й у самому процесі.

До медійних структур часто приходять люди різних професій, часом ніяк не пов'язаних з журналістикою чи виступами перед аудиторією. Але вони є експертами у своїх галузях, їх запрошують для фахового висвітлення певних подій і інколи ці люди залишаються на телестудіях вже після закінчення проєктів. Саме вони найчастіше стають здобувачами другої освіти на аудіовізуальних факультетах.

Не є новиною, що більшість молодих фахівців, які приходять в творчо-виробничі колективи, перш за все прагнуть самовираження та популярності. У перші роки роботи – це і є основний стимул і мотивація їхньої діяльності. Проте, поряд з ними завжди є більш досвідчені журналісти, режисери, які мають досвід і зробили своє ім'я в професії. Саме ця категорія співробітників мотивується вже іншими причинами, перш за все розміром гонорару. Далі, заробивши певний капітал, ставши впізнаваною особою окремі представники професії стають так званими «лідерами думок» і вже здатні не лише оприлюднювати чиїсь позиції, але й формулювати та озвучувати власні. Таким чином можна спостерігати повний мотиваційний цикл в професії. Знайти правильну мотивацію – це успіх. Надзвичайне значення мають здібності керівника, який здатний розуміти мотиваційні чинники кожного члена колективу і створювати сталі робочі групи під кожен проєкт, аби в них панувала дружня, здорова атмосфера, прагнення творити і давати хороші результати.

У кожного творчого співробітника рано чи пізно виникає бажання створити власний проєкт, за своїм сценарієм, і з собою у головній ролі, але дуже часто такі проєкти не на часі в продакшинах, які вже мають свій затверджений план. До того ж і людина, яка несподівано вирішила відокремитись, якісно виконує свої функції на іншому проєкті. І знову тут все залежатиме від переконливості керівника, від його вміння перемотивації співробітника. Хоча не поодинокі випадки, що співробітники йдуть зі студій в пошуках кращого життя, вважаючи, що їх недооцінили.

Або трапляється ситуація, що людина несподівано виявляє бажання працювати у кадрі, але на думку редактора, у певної особи поки не вистачає досвіду для роботи у кадрі і виникає ситуація, яка може закінчитись конфліктом чи звільненням. І талант керівника як раз в тому, аби мотивувати людину відтермінувати свої гарячі амбіції, захопити чимось іншим і при цьому не образити, не стати причиною звільнення чи професійної апатії.

Успіх будь-якого колективу, в тому числі і відеопродакшинів невід'ємно пов'язаний з якістьми співробітників. Перед керівниками зазвичай стоїть складне завдання – вибрати правильних кандидатів на ролі – тих, хто має особливі навички і чий здібності та мотиви найкраще відповідають культурі, структурі та системам телевізійного продакшину.

Ідеальним можна назвати варіант за яким увесь колектив формується з самого початку, всіх співробітників запрошують одночасно, під певні, чітко означені функції. Таким чином, на старті, всі виявляються в рівних умовах. В усіх інших випадках ситуація буде складнішою для претендентів на робочі місця. Наприклад, людину беруть на заміну когось, або колектив не справляється і беруть працівника на

допомогу іншим. В такому разі креативній особистості буде складно сподіватись на реалізацію власних творчих задумів.

Як показує практика, в якому б колективі людина не опинилась слід бути готовою до того, що її «не дуже чекали». Причин може бути багато, наприклад, у когось новачок відбере місце у кадрі; можливість знімати сюжети у певному жанрі; новий співробітник неодмінно перетягне на себе частину аудиторії; йому знадобиться певний ресурс (режисер-оператор-монтажер-візажист-продюсер), а це значить, що у когось на порядок цих можливостей стане менше.

На початку роботи новачка постійно будуть перевіряти, навіть несвідомо, але нові колеги будуть напрацьовувати власну думку про нього, «тестувати» у різних ситуаціях, в тому числі і на витривалість. Люди, будуть шукати його слабкі і сильні сторони. Часто це відбувається інстинктивно. Довгий час новачка будуть порівнювати з іншими конкурсантами, з колегами-попередниками тощо.

Слід розуміти, що творчий колектив може як зробити з людини зірку, так і повністю звести нанівець всі її зусилля. Невміло виставлене світло під час ефіру – і вона матиме поганий вигляд у кадрі, а нефотогенічність – це вирок для телеведучого. Зіпсована відеозйомка до якого написаний геніальний текст і проведене глибоке розслідування – теж здатна нівелювати всі зусилля. Можна сказати, що професійне життя редактора, журналіста – це свідоме маневрування між колегами інших спеціальностей.

В цій професії, як ні в якій іншій надзвичайно велика взаємозалежність і конкуренція. А тому не лише керівникам творчих колективів, але й самим співробітникам треба чітко усвідомлювати свої найкращі сторони, переваги і вміло ними користуватись.

Сьогодні успішні творчі колективи звертаються до тренінгових технологій. Цілі можуть бути різні: згуртувати колектив, прокачати певні навички, подбати про особистісне зростання кожного співробітника. На ринку тренінгових послуг пропонується велика кількість різноманітних програм. Інколи тренінгові заняття формуються окремо під конкретний колектив для реалізації чітко означених завдань. Як пише В.М.Федорчук у посібнику «Тренінг особистісного зростання», значущість тренінгу і в тому, що він виступає як сумісна творчість учасників і ведучого задля розкриття і засвоєння незадіяного досі життєвого, творчого і духовного потенціалу.

Тренінг, за визначенням, означає вправи, запланований, регульований і контрольований процес зміни відношення, знання чи поведінкових навичок людей з метою ефективнішого використання набутих знань в одному виді діяльності або в певній галузі.

Як пише В.М.Федорчук, якщо звернутися до історії, то більшість авторів вважають, що перші групові форми роботи запропонували К. Левін, К. Роджерс та інші ще у 40-х роках ХХ століття, а також Національна лабораторія тренінгу в м. Бетеле (США) і одержали назву Т-групи. Ці перші тренінгові групи одержали назву «групи тренінгу базових умінь». До основних завдань Т-групи входило навчання учасників законам міжособистісного спілкування, умінню керувати і приймати правильні рішення у важких ситуаціях.

К. Рудестам стверджує, що створення Т-груп (тренінгових груп) започаткувало дослідження К. Левіна в галузі групової динаміки, які стали класичними.

Успішна робота учнів К. Левіна в майстерні міжгрупових стосунків призвела до заснування в 1950 р. в США Національної лабораторії тренінгу для вивчення різних форм і методів групової роботи.

У Т-групах навчали управлінський персонал, менеджерів, політичних лідерів ефективній міжособистісній взаємодії, умінню керувати, розв'язувати конфлікти в організаціях, зміцнювати групову згуртованість.

В Україні до тренінгів звернулись на початку ХХ століття. Сьогодні ця галузь активно розвивається, адже дуже затребувана в різних сферах життєдіяльності. Великі гравці медіабізнесу щороку закладають до кошторисів видатки на фіксовану кількість різноманітних тренінгів для співробітників своїх корпорацій. В деяких організаціях серед переліку умов вступу на роботу вказують обов'язкове проходження певних тренінгових програм, зокрема тренінгу особистісного розвитку та управління часом.

Європейський досвід сприяв поширенню такого варіанту поза офісного спілкування, як тимбілдинг. Творчі колективи з іноземним відсотком інвестицій мають обов'язково організовувати та забезпечувати участь кожного члена команди в різних видах тимбілдингів.

Тимбілдинг – це спеціальні заходи корпоративного відпочинку, які спрямовані на згуртування колективу. Широко використовується в останні роки в сфері бізнесу, комунікаційного та корпоративного менеджменту, ЗМІ. Саме слово походить від англійських слів «team» (команда) і «building» (побудова, утворення), тобто українською мовою перекладається як «командоутворення».

Тимбілдинг – це комплекс вправ, який в легкій ігровій формі дозволяє пізнати вже знайомих колег з іншого боку, згуртувати колектив і відпочити від робочих буднів.

Правильно організований тимбілінг може допомогти:

- Згуртувати колектив;
- Напрацювати почуття єдності, взаємодопомоги, взаєморозуміння;
- Розвитку здорової конкуренції;
- Спонукати до співпраці;
- Відновити мотивацію;
- Зміцнити авторитет керівництва чи окремих співробітників на неофіційному рівні;
- Створити комфортну атмосферу в робочому колективі.

Всі перелічені методики вирішують головне завдання керівника – підвищити продуктивність команди, створюючи здоровий мікроклімат в колективі.

Таким чином можна підсумувати, що сприятлива творча атмосфера є найбільшим досягненням керівника. Для того щоб її створити, потрібно підтримувати ініціативні і творчі спрямування співробітників; спільно виконувати поставлені задачі і стежити за тим, щоб творчі особистості, працюючи в групі, не втрачали своєї індивідуальності.

Творча атмосфера – це, насамперед, доброзичливе оточення, що забезпечує відчуття причетності до командної дії. В творчому середовищі, апріорі, не можливо уникнути оціночних суджень ні з боку колег, ні з боку аудиторії. Задача керівника, в такому випадку, вказувати на недоліки в роботі таким чином аби це не зачіпало честі і гідності людини і носило б характер скоріше рекомендацій, порад і нових експериментальних спроб.

Мотивація – це рушійна сила як окремого індивіда так і всього колектива. Мотивацію слід постійно підтримувати, в тому числі і штучним шляхом, за допомогою різних психологічних методик, зокрема, тренінгів, тимбілдингів та індивідуального спілкування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Федорчук В. М. Тренінг особистісного зростання. [текст] : навч. посіб. / В. М. Федорчук – К. : «Центр учбової літератури», 2014. – 250 с.
2. Данюк В. Мотивування як чинник активізації трудової поведінки / В. Данюк // Україна: аспекти праці. – 2008. – № 4. – С. 32–36. 2.
3. Стахів О. Оцінка мотиваційного потенціалу персоналу підприємства в контексті реалізації вимог міжнародного стандарту управління якістю ISO 9001 / О. Стахів // Економіка та держава. – 2007. – № 7. – С. 79–81.

Yu. Litynska. Motivation is the main factor of a successful creative team. – Article.

Summary. The concept, role and meaning of motivation in creative collectives of audiovisual mass media are considered. Different motivational theories are analyzed. The most effective formats of the work of creative teams have been determined, taking into account the personal characteristics of each team member. The role of the head of media collectives in the formation of a healthy creative microclimate is defined and emphasized.

Key words: motivation, audiovisual mass media, creative team, training, team building.

І. В. Мартинова

*здобувачка вищої освіти ступеня доктора філософії
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
м. Івано-Франківськ, Україна*

СОЦІОКУЛЬТУРНА ФУНКЦІЯ ВИКОНАВСТВА ВІЙСЬКОВИХ ОРКЕСТРІВ У ДЕРЖАВОТВОРЧОМУ РУСІ ГАЛИЧИНИ ПЕРЕТИНУ XIX–XX СТОЛІТЬ

Анотація. Стаття присвячена особливостям виконавської діяльності військових оркестрів в контексті галицького державотворчого руху зламу XIX–XX сторіч. Привернена увага до ролі церкви в цьому процесі.

Ключові слова: військовий оркестр, виконавський репертуар, соціокультурний напрям діяльності, державотворча ментальність.

Історична ситуація зламу XIX–XX сторіч у Східній Галичині перекинула арку пасіонарності у історико-культурну ситуацію сучасної України і висуває на одне з чільних місць численні питання, пов'язані з функціями і діями армії. Серед останніх, чималу вагомість посідають питання взаємодії армії та мирного населення. У парадигматиці цих питань існують значні, не опрацьовані галузі, об'єктивно зумовлені відомими політичними подіями останнього століття в Україні.

Серед інших на чільне місце висувається питання духовно-мистецького становлення української державності як наслідок взаємодії та взаємовпливів армії та цивільних соціоструктур. Якщо зарубіжна наукова думка, присвячена цій проблемі, налічує величезну кількість позицій, то в Україні проблема взаємодій та взаємовпливів армійських структур та церкви протягом останнього століття пропонує безмежну ниву для наукових розвідок. (Зауважимо лише, що, протягом останнього століття, функція церкви щодо армії в Україні була підмінена діяльністю інституції замполітів).

Культурологічне осмислення поліфонічності взаємодій духовенства та військових оркестрів, вплив цих взаємодій на функціонування не лише численних армійських підрозділів, але й цивільних спільнот, було і залишається перспективним об'єктом уваги дослідників. Потреба об'єктивної реконструкції історико-культурного поступу в Україні, легалізація, досі не висвітлених достатнім чином, культурних явищ, які вивершували національні та державотворчі ідеї в Україні, аналіз ролі взаємовпливу армійських структур та духовенства як культурологічний феномен складають мету цієї статті.

Джерелами розвідки стали публікації останнього тридцятиліття, збірка концертних афіш і світлин, які зберігаються у Центральному державному історичному архіві Львова (ЦДАЛ), та у приватних колекціях (збірнях).

Внесок духовенства у загальний просвітницький рух XIX–XX сторіч у Східній Галичині в історичному ракурсі розглядається у працях доктора музикознавства Л. Кияновської [5]. Однак, ракурс нашої статті присвячено питанню етико-художнього перетину, взаємодії просвітницьких діянь духовенства з культуртрегерством (у сучасному позитивному сенсі) військових оркестрів – зовні протилежних форм соціокультурної діяльності, які насправді, глибинно, обопільно, поза географічними обмеженнями структурують ментально-позитивний стан людини, створюють комунікативний комфорт, забезпечують безболісність соціальних метаморфоз.

Особливу функцію військові оркестри виконують у армійських службі та побуті. Протягом століть вони відігравали дисциплінарно-організаційну роль у забезпеченні державних урочистостей, дозвілля і моральної стабільності військовослужбовців. Військові оркестри створювали позитивний образ армії не лише як фактора безпеки, але й позиціонувались як носії норм соціоетичної та художньої культур. До того ж, в Східній Галичині концертно-виконавська діяльність оркестрів активізувала комунікативні процеси цивільного населення.

Толерантне ставлення до національно строкатого населення Галичини виробилось за часів Австро-Угорського панування і втілювалося у численних проявах соціокультурного побутування. Б. Кіндратюк

відзначає, що за часів Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) «...характерною ознакою суспільно-політичного й мистецького життя <...> був спалах масового публічного музикування українців. Водночас вільне використання етносами свого мистецтва вможливило проголошення рівних прав націй без різниці мови, віри, роду, стану чи статі. Окремі риси музики, зокрема церковної, значною мірою виражаються місцем проживання населення(більшість тоді побутовала в селах і займалася сільським господарством)» [6, с. 4–11].

Така політика реалізовувалась у багатьох напрямках суспільного та мистецького життя. Відбилася вона і на діяльності військових оркестрів. Мішаний національний склад виконавців зумовив багатонаціональний вибір репертуару.

З часом, у період визвольних змагань було створено оркестри українських січових стрільців (симфонічний та духовий). Січовий стрілець, композитор і організатор музичного життя М. Гайворонський писав: «У ЗУНР функціонували українські військові духові (трубні) оркестри. Їхня гра супроводжувала стрільців на місця вишколу, вона лунала на вічах, зустрічах поважних гостей, на похоронах» [1, с. 12–14]. Концертна діяльність таких оркестрів відіграла винятково важливу роль у поширенні національних ідей. З розпадом Австро-Угорської імперії та встановленням влади республіки Польщі саме вони стали визначальним чинником творчої співпраці музикантів в українських музично-мистецьких проектах.

Галичину у складі імперії вирізняв лояльний підхід до укладання програм, тому репертуар оркестру не був канонізований і часто оновлювався. Це по-перше, а по-друге, така лояльність давала можливість поступового просування творів українських авторів. І тут використовувалась тактика, зумовлена різницею між традиціями європейської військової музики та українською військовою музикою. Вона полягала в тому, що акустичний простір військової музики Західної Європи переважно вповнювався авторськими творами класичної музики (марші або фрагменти опер). Зумовлений особливостями національної психіки, в Галичині сегмент військової музики, значною мірою заповнювався інтонаційністю українського фольклору. Звичайно, чимало творів з'явилося і завдяки авторам. Однак, більш розповсюдженою була практика накладання патріотичних текстів на мелодії відомих українських пісень, або ж мелодії пісень підлягали модифікації маршовими ритмами та відповідним інструментуванням. З метою просування українського начала за часів Польської республіки, застосовувався ще й такий прийом – для того, щоб обійти утиски цензури і отримати дозвіл на друкування нот, українські тексти до маршів друкувались латинськими буквами, або польські тексти накладалися на мелодії українських пісень [10].

Оскільки тогочасні військові оркестри за складом були наближені до симфонічних, це давало можливість залучати їх не тільки до державних офіційних, але й до розважальних акцій. За умов відсутності чи браку стабільних філармонійних або театральних оркестрів в містах та на периферії, це принципово розширювало обрії та якість мистецьких проектів. Так, наприклад, з військовими оркестрами піхотних та кавалерійських полків Галичини плідно співпрацювали польські («Лютня», «Ехо») та українські музичні товариства («Боян», «Бандурист») [7]. У виконанні кантат та ораторій, в програмах збірних концертів-академій, де виконувалися твори світової і української музики, в театральних виставах, ювілейних концертах завжди брали участь військові музиканти

Концертна діяльність військових оркестрів, значною мірою, була корельована і надихалась загально-просвітницьким рухом галицького духовенства, оскільки на тлі загального освітнього рівня маргінального населення Галичини саме духовенство виокремлювалося відносно вищим рівнем освіченості, розбиралося у питаннях ідеології, історії, політики, культури та мистецтва. Єпископи та священники спонсорували діяльність численних молодіжно-освітніх організацій, об'єднаних ідеями національного.

За умов бездержавності, іноземного панування та змагань за незалежність, сформувалася специфіка культурної та мистецької співпраці військових оркестрів з українськими діячами культури. Чільною ідеєю такої співпраці у означений час було пропагування та розповсюдження українського репертуару – музичних та літературних творів українських авторів серед якнайширших верств населення.

Священики разом з галицькою інтелігенцією очолювали цей патріотичний рух, вели послідовну пропаганду ідеї українського мистецтва. Вони розповсюджували популярні знання про українських митців – композиторів, письменників та художників, брали участь у різноманітних культурних акціях, до яких долучались учасники численних молодіжних організацій, хорів («Боян», «Сокіл», «Просвіта» та ін.) та військові музиканти. Для підтримання солістів «первинною функцією <...> концертів було активізувати національно-маніфестаційну й культурно-просвітницьку діяльність галицьких українців: саме завдяки цим вечорам у багатьох містах і містечках Галичини пробудилося українське культурне життя» [7, с. 411].

Галицькі діячі церкви стояли біля витоків організації структурованої системи дитячої освіти, яка під патронатом церкви віддавна існувала у більшості країн Західної Європи. Духовенство послідовно працювало над створенням загальноосвітніх шкіл та навчальних закладів середнього рівня освіти. Введення у навчальний процес літературно-художніх творів українських авторів залучало українську спільноту у простір національної фонетики та інтонації.

Серед розмаїття форм діяльності галицького духовенства особливо належить відзначити шляхетність запровадження безкоштовної освіти в семінаріях, адже цей акт незабаром сприяв появі в наших землях цілої плеяди отців-композиторів, вокально-хорові твори яких і сьогодні є репертуарними [4, с. 203–213]. Історична справедливість вимагає долучити до легалізованих сьогодні відомих імен отців-композиторів, таких як Михайло Вербицький, Сидір Воробкевич, Віктор Матюк, Іван Лаврівський, Генрік Топольницький, Порфи́рій Бажанський, ще й наступні, маловідомі дотепер не популяризовані імена, такі як Микола Сенишин, Микола Кіндій, Андрій Шуневич, Мирон Крутяк, Зіновій Білевич, Яків Любинецький, Олександр Батох. Їх твори вже тоді поступово залучалися до виконавських програм військових оркестрів. У такий спосіб, виповнювся культурно-акустичний контекст майбутньої української держави.

Розуміння священниками підвалин психіки толерувало контакти зі соціально контрастними, національно строкатими верствами галицького населення. В цілому ж, постать тогочасних представників духовенства позиціонувалась як взірць християнської етики. Щире служіння Богу і людям, не озираючись на їх соціальний статус та матеріальні статки, соціальна компетенція, здатність до широкій емпатії, вміння вислухати та тримати таємницю сповіді, повага до будь-якої професії та професійного зростання, трактування функції освіти як засобу виховання почуття самодостатності, культ працьовитості та духовного самовдосконалення, розуміння мистецтва як засобу формування соціально відповідної моделі гуманістичного суспільства, скромність та невибагливість у побуті – ці властивості викликали довіру і повагу у галицької спільноти. Вони сприяли, заохочували, практично, усі верстви населення до наслідування, до морально-етичного та загальнокультурного самовдосконалення.

До того ж, значна кількість хорових творів галицького духовенства незабаром стала акустичним матеріалом для інструментальних перекладень для військового духового оркестру. Не раз ці перекладення здійснювалися капеланами, тобто священниками, приписаними для служіння у військових підрозділах. Твори отців-композиторів поповнювали репертуар не тільки церковних, але й військових та цивільних виконавських колективів.

Неможливо переоцінити роль безкоштовного навчання у семінаріях, яке передбачало початкову музичну освіту, готувало музикантів – майбутніх учасників цивільних гуртків. Семінарія, по суті торувала їм життєвий шлях, адже згодом ці музиканти ставали складовою загальноармійського контингенту, а з часом, і контингенту військових оркестрів.

Освітня діяльність духовенства, такий чином, формувала у прошарках малозабезпеченого населення інтелектуальний потенціал, а оволодіння ним та основами соціальної етики сприяло просуванню соціальними та кар'єрними щаблями. Це було можливістю, особливо за часів Польської республіки, вибратися з лабет малозабезпеченості та найнижчого соціального рівня. «Тихою працею» (за висловом митрополита Андрея Шептицького) стимулювався процес поповнення галицької інтелігенції новими освіченими представниками з периферійних верств українського населення.

Ще у першій половині XIX століття відбулося залучення військових оркестрів до виконання літургійних творів у церквах (в костелах Західної Європи практика залучення духових оркестрів до виконання літургійних творів за відсутності органу почалося ще у добу XIII–XIV століть).

Так участю оркестру полку піхоти графа Мадзукеллі таку практику розпочав єпископ перемишльський Іван Снігурський. Документальним підтвердженням тісного зв'язку діяльності галицьких священників з виконавською діяльністю військових оркестрів є значна кількість афіш спільних концертів, де майже на кожній, серед організаторів та учасників концерту, присутня духовна особа. Літургії та концерти в супроводі оркестру гарнізонної капели піхотного полку барона Мар'яші відбувалися у церві св. Юра у Львові під патронатом єпископа львівського Михайла Левицького.

Видатний діяч й організатор української музичної культури в Галичині Анатоль Вахнянин у своїх мемуарах згадує виконання двох кантат власного авторства у супроводі військових оркестрів. Вагомий внесок священники Східної Галичини зробили у поширення інституцій меценатства, скерованого на розвиток художньої культури. Друковані джерела наводять приклади широкого профілю освітянських намагань галицького духовенства. Зокрема, журнал «Локальна Україна» презентує низку світлин, значна частина яких знаходиться у приватних збірках. На переважній більшості фото на почесному місці сидять

священники в оточенні музичних колективів, як цивільних, так і військових [2]. Наведено далеко не повний список афіш, які репрезентують співпрацю священників, цивільних та військових творчих колективів. Афіші 1898 року свідчать про співпрацю українського Драматичного товариства ім. І. Котляревського з оркестром 80-го піхотного полку у збірному концерті до ювілею Івана Котляревського в театрі графа Скарбка, де за його участі виконано оперу «Наталка Полтавка» М. Лисенка, кантату о. Й. Кишакевича на текст Т. Шевченка «На вічну пам'ять Котляревському», «Вечорниці» П. Ніщинського (спільно зі зведеним хором «Боянів») та Симфонію g-moll о. М. Вербицького.

Наскільки складним був процес підготовки подібних програм і якою цінністю була творча взаємодія цивільних мистців із військовими свідчать спогади С. Людкевича про підготовку урочистостей до 25-річчя творчої діяльності І. Франка у Львові: «Закінчивши “Вічного Революціонера” (у формі клявіру), помітив я з острахом, що не зважаючи на те, що в моїй уяві оркестровий супровід зарисовувався доволі ярко і бундючно, моє знання оркестральних інструментів і їх практичного вжитку було тоді коли не рівне зерві, то все таки рішуче замале, щоб зладити бездоганно оркестровку. Та я вдався за радою товаришів до диригента військової оркестри, що допоміг мені у не одному при складанні оркестрової партитури. Він теж допоміг нам заангажувати 30 музикантів із військової оркестри, хоч їм було заборонено виступати. День-два до концерту з'їхались співаки та почались останні проби. З оркестрою вдалось зробити лиш одну пробу в казармі 80-го полку в час не присутності капельмайстра. Тому, що мені ще трудно було диригувати і хором і оркестрою, я договорився із диригентом оркестри, що диригуватиму лише хором, а він оркестрою» (Збережено авторський правопис) [8].

В академії (урочистостях) до 40-річчя «Просвіти» оркестр 15-го піхотного полку під керівництвом М. Волошина – диригента «Бояна» і майбутнього сотника і диригента українських січових стрільців, взяв участь у виконанні кантати М. Лисенка «Б'ють пороги». У знаменній події «Шевченківському здвигу» українських сокільських організацій 1914 року зведеним хором «Боянів» за участю оркестру 30-го піхотного полку під орудою військового капельмейстера Лео Якубічка виконано частини з кантати-симфонії «Кавказ» та «Заповіт» С. Людкевича, кантати «Шевченкові» о. Йосипа Кишакевича на слова Лесі Українки і «Святковий привіт» Е. Гріга.

Цікавими були форми співпраці військових оркестрів у театральній сфері. Як відомо, українські театральні вистави традиційно мають значну музичну складову. Музичний супровід до драматичних вистав українських театральних труп зі співами і танцями забезпечували невеликі (7–12 виконавців) інструментальні ансамблі. Однак, під час виконання опер в антрактах нерідко виконувалися інструментальні інтермедії різних жанрів і, відповідно, різної часової тривалості. Тож участь повноцінного оркестру у таких імпрезах була вкрай необхідною. Документальним підтвердженням різних форм співучасті у величезній кількості мистецьких акцій є, збережені у міських та приватних архівах, афіші. Так, наприклад: на першу театральну виставу «Маруся» І. Котляревського, організовану «Руською бесідою» в 1864 році було запрошено військовий оркестр 37-го полку піхоти та його диригента Карла Ляйбольда. Концерт в антракті між діями включав «Симфонію» о. М. Вербицького, увертюру до опери «Галька» С. Монюшка, «Концертну увертюру» Г. Тітля, «Коломийку» (без вказаного авторства) та арію Дж. Верді з опери «Атілла», «Адам і Єва» Б. Янковського. В антракті між двома виставами – оперетою «Адам і Єва» Б. Янковського і комедією «Москаль-чарівник» І. Котляревського виконувалися увертюра Л. ван Бетовена, «З руських пісень» та «Французська полька» К. Ляйбольда та твір Дж. Верді на еффоніумі. Показово, що у супроводі військового оркестру в цьому театрі було виконано понад сімдесят драматичних творів та інструментальних програм між діями чи виставами. У 1902 році силами цього ж товариства у Великій залі робітничого товариства «Gwiazda» було поставлено «Наталку Полтавку». В афіші зазначалося що «оркестра 15 п.[іхотного]. п[олку]. крім акомпаняменту до співу відіграє увертюру і два антракти до «Наталки» укладу М. Лисенка» [9, с. 76].

Збереглися афіші, де вказано, що у 1900 році в приміщенні Міського казино ставили п'єсу Івана Тобілевича (Карпенко-Карого) «Розумний і дурень», а в антракті розважальну інструментальну програму виконував оркестр 80-го піхотного полку. Також, у 1901 році оркестр 80-го піхотного полку супроводив музикою вистави Українсько-руського драматичного товариства ім. І. Котляревського комедій «Соколики» та «Аргонавти» Григорія Цеглинського. У 1904 році силами українських музикантів і «Львівського Бояна» було виконано оперу С. Гулака-Артемівського «Запорожець за Дунаєм» за участю військового оркестру 30-го полку піхоти під управлінням Францішека Конопасека. 1902 року відбувся концерт за участю видатного оперного співака Модеста Менцинського, який був зі священничого роду. Від батька він отримав основи нотної грамоти, а потім навчався у Львівській духовній семінарії. А на ювілейній

академії, присвяченій І. Котляревському у 1902 році в програмі за участю М. Менцинського оркестру 80-го піхотного полку виконував увертюру до опери Йозефа Річарда Розкошного «Святоянські потоки» і супроводив співака в арії Фіделію з одноіменної опери Л. ван Бетовена. В 1912 році збірна програма концерту М. Менцинського за участю оркестру 10-го піхотного полку під управлінням чеського диригента П. Червенки включала вокальні композиції Річарда Вагнера з оркестровим супроводом, хорів мініатюри Якоба Акселя Йозефсона, ораторію Ф. Мендельсона-Бартольді «Христос» і його ж авторства увертюру до опери «Рюї Блаз». Про високий рівень виконавської техніки військових оркестрів свідчить і те, що 1918 року у власному приміщенні Музичного Товариства ім. М. Лисенка в програмі Софії Дністрянської два фортепіанні концерти прозвучали за участі оркестру 23-го полку піхоти під управлінням Олександра Сега, а в сезоні 1918–1919 рр. за участю військового оркестру відбулися два виступи видатного піаніста Егона Петрі [3, 30].

Художні заходи військових оркестрів мали значний резонанс серед цивільного населення та інспірували численні різнопланові імпрези. Під знаком музики, відбувалася екстраполяція професійно-етичних норм військового колективу у цивільне середовище.

Вищесказане доводить, що навіть в умовах бездержавності, військові оркестри були вагомим чинником суспільно-культурного життя українців і формування національної ментальності державницького типу. Високий професійний рівень, широка палітра концертних програм тих часів значно збагатили виконавські традиції військових оркестрів. Вони дотепер є художнім орієнтиром для мистецьких інновацій у практиці сучасних військових оркестрів.

Отже, освітньо-творчі та виконавські взаємозв'язки, різноманітні соціо-культурні акції, співпраця галицького духовенства і військових оркестрів становили магістральну функцію у художньо-культурному та політичному поступі на шляху до становлення державотворчої ментальності та інтеграції Східної Галичини до європейського соціокультурного процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гайворонський М. Перша оркестра У.С.С. Червона калина. Літературний збірник «Українських Січових стрільців» на 1935 р. Львів, 1935. С. 12–14.
2. Галицькі музики. Локальна історія. Мультимедійна онлайн-платформа про минуле та сучасне України URL: <https://localhistory.org.ua/stari-foto/galitski-muziki/> (дата звернення: .10.12.2023).
3. Горбаль Я. М. Соціальні функції музикування військових оркестрів Галичини першої половини ХХ століття. *Історія становлення та перспективи розвитку духової музики в контексті національної культури України та зарубіжжя*: зб. наук. праць. Вип. 11. / упорядник С. Д. Цюлюпа. Рівне: Волинські обереги, 2019. С. 27–33.
4. Карась Г. Хорова культура українців міста Станиславова з кінця ХІХ до 1939 року. *Stanisławów i ziemia Stanisławowska w dobie przemian społecznych oraz narodowościowych ХІХ i pierwszej połowy ХХ wieku : Po stronie pamięci dialogu* / red. nauk. P. Nawrylyszyn, M. Kardas, A. Ostanek; з пол. пер. Н. Ткачик. Warszawa ; Stanislawow, 2017. Т.2:Gospodarka, kultura, religia. С. 203–213.
5. Кияновська Л. Галицька музична культура ХІХ–ХХ століття навчальний посібник. Чернівці : Книги-ХХІ, 2007. 424 с.
6. Кіндратюк Б. Розвій церковної музики в Західно-Українській Народній Республіці (1918–1923). *Актуальні питання гуманітарних наук*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 47. Том 2. С. 4–11.
7. Кобрин Н. Традиції львівської музичної Шевченкіяни: Шевченківські концерти за участю «Львівського Бояна» / Н. В. Кобрин // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. –2015.–Вип. 25.–С. 411–437.
8. Людкевич С. Перший Франківський концерт (Спомини). *Львівські вісті*. 1942. № 118. 31.05. С. 3
9. Nidecka E. Działalność ukraińskich chorow we lwowie z perspektywy polskiej prasy. *Молодь і ринок*. 2011. №. 9 (80). С. 74–77.
10. Савченко І. Українські нотні видання 1917–1923 років у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: Науковий каталог ; НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; наук. ред. Л. Івченко. Київ, 2007. 384 с.

I. Martynova. Sociocultural function of military orchestras in the state-formation movement of Galicia at the turn of the XIX–XX centuries. – Article.

Summary. The article explores the peculiarities of the performance activities of military bands within the context of the Galician state-formation movement during the transition from the 19th to the 20th century. Special attention is given to the role of the church in this process.

Key words: military orchestra, performing repertoire, socio-cultural direction of activity, nation-building mentality.

V. V. Mikaelian

*Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages
National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya
Vinnytsia, Ukraine*

V. Simonova

*Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages
National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya
Vinnytsia, Ukraine*

CHALLENGES AND OPPORTUNITIES IN TEACHING PROFESSIONAL ENGLISH TO MEDICAL STUDENTS: A COMPREHENSIVE APPROACH IN THE ERA OF DISTANCE LEARNING

Summary. *Given the urgent need to master foreign languages, in particular English, the importance of their study is growing. However, mastering any language is associated with difficulties that arise at various stages of this process. Also, due to the large number of methods and techniques of learning foreign languages, inherent difficulties may arise. In addition to this range of problems, we will also consider questions that arise during the study of professional English by students of medical higher education institutions. Despite the similarity with problems of the general level, the specificity of the material and the scope of its application play a big role at the profile level. The transition to a distance learning format, caused first by the pandemic, and now by the war, also provoked psychological as well as long-term organizational problems.*

Key words: *medical institutions of higher education, teaching English, grammatical structure, conversational practice, professional language.*

In today's conditions, higher education pedagogy is at the stage of rethinking conceptual approaches to training a new generation of specialists. The desire for progress in the educational process led to the emergence of new and improvement of existing pedagogical technologies, the further development of which is connected with the implementation of the modern concept of higher medical education. The organization of professionally oriented activities of students should contribute to the development of clinical thinking skills in the future doctor, that is, to be able to identify the main logical connections of those categories and processes that are necessary for the successful implementation of professional activities.

Analysis of recent research and publications. The formation of language competence of students during foreign language learning at universities is devoted to the research of many authors, and the following issues as: the selection and content of educational material during foreign language learning were studied and highlighted (I.L. Beam, M.L. Weisburd, N.D. Galskova); psychological and pedagogical conditions of learning a foreign language and the development of language activity (O.L. Berdychevskyi, B.V. Belyaev, P.Ya. Halperin); formation of foreign language professional competence and development of methodical approaches, foreign language learning technologies (V.F. Aitov, D.V. Tolpa, O.M. Leontiev, A.O. Verbytskyi, E.I. Passov, G.A. Kytayhorodska)

Presenting main material. Since the beginning of distance learning, the issue of language learning has become more relevant than ever. It is worth starting with the fact that the language requires constant improvement. It is necessary to work hard with lexical and grammatical components, audio materials, and constant conversational practice is of great importance as well. Even though many opportunities have opened up, the problem of understanding and perceiving the language does not disappear.

The first two problems (grammar and lexical minimum) are faced by approximately 85% of those who study English. No special conditions are required to learn grammar, often a good enough textbook and the availability of teacher's advice, as well as the necessary amount of time for mastering. In the case of vocabulary and its practical use, a much greater number of problems arise. This topic is especially relevant for doctors, because

specialized vocabulary is the key to professional growth. Unfortunately, the frequency of using learned words during learning is not that high. Without the need and opportunity for constant use of specialized terminology, part of the words that were once studied, unfortunately, are forgotten. And at the moment when they are needed again, they will have to be studied again.

In our opinion, the best method of replenishing and consolidating the lexical base is reading literature, in our case specialized scientific articles or textbooks, manuals, etc. published in English.

The next problem that can occur when communicating in a foreign language, for example, during a discussion with colleagues, participation in foreign educational platforms or simply discussing general topics, is the problem of comprehension. We should admit, it is quite difficult to communicate with native speakers without the appropriate level of training, especially if such a need arises infrequently. These problems arise due to differences in the pace of speech, emphasis, and overall clarity of what is being said. However, this skill is very necessary, because in emergency situations (quite normal in medical practice), attention should be paid to the problem, and not to trying to understand what fellow speakers said.

During distance learning in higher education institutions, there is almost no time left for listening and speaking practice (due to lack of time, correction of students' mistakes and recommendations). And also, taking into account the unstable power grid and the presence of threats of missile strikes, which sometimes leads to an unplanned end of the lesson.

As in the case of vocabulary, the most effective method to improve language comprehension is constant contact with it. It does not necessarily have to be meetings with people in real time. They may well be replaced by previously recorded meetings, podcasts, webinars, etc. In addition, just like reading, it helps to expand the vocabulary. To learn a foreign language, there are many different methods that help solve the listed problems. A part only needs the desire of the student, but the other part can be quite expensive. However, for each of the methods, as a rule, it is possible to find a full or partial replacement.

Returning to the study of the grammatical component of the language, the necessary actions are quite simple. It is enough just to pay attention to grammar tasks. However, the simple performance of the tasks may seem quite boring to the pupil/student, although this method is quite effective. Applications for language learning (including grammatical structure) are gaining popularity these days. By combining training and game form, for example, in the form of receiving conditional points, gaining a place in the rating of the success of performing a particular task, the program encourages people to perform new and new tasks every day. And unlike the learning method familiar to everyone from school, people motivate themselves to complete a task for various reasons (either the desire to see themselves on the first place in the rating, or the desire to see the number of days during which they successfully completed the task, etc.). It is this combination of classical learning methods and incentive systems, however small, that leads to success. However, with this method, the pace may not be very high, because some people need to get the necessary minimum in a short time, for example, to pass for a certificate. An equally popular method will help here – additional classes in specialized institutions or at home, in a group or 390 individual form. Whatever the advantages of the applications, the teacher's recommendations will have a much greater effect. Even considering the impossibility of participating in such classes face-to-face, due to the war and the epidemic, there is still the possibility of distance learning.

During the last century, the case method has firmly taken root in the educational process of most of the world's leading universities as one of the main methods of training specialists in various fields. Understanding that most professional sources are published in English, and including from 2018-2019. The inclusion of a subtest in English as part of the licensing integrated exams "Step 1" in order to ensure proper control of the level of competence of students in professional English, as well as to promote its study during the mastery of fundamental disciplines, forces us to reconsider the approaches to teaching the discipline in medical higher education institutions of Ukraine [2].

The case method allows taking into account the students' professional training, interests, developed style of thinking and behavior, which makes it possible to widely use it for teaching a foreign language in a professional direction. One of the main tasks of a teacher who uses the case method is to involve students in analysis, discussion and problem solving. For this, it is very important to fulfill two conditions: the case material must be of professional interest to the students and provide for the possibility of the student's personal contribution to his education and to the education of his "team". Interesting material and the possibility of applying professional knowledge motivates to participate in the discussion. The desire to solve the problem prompts students not just to read the case, but to carefully study it, master the facts and details.

During such study, new vocabulary, idioms, and new syntactic structures are mastered, which are repeatedly found in the text. In addition, the need to speak in front of group members and justify their opinion in a foreign language forces students to carefully prepare and logically structure their statements. Professional knowledge and confidence in the ability to positively solve the problem facing the group is an additional incentive for mastering communicative skills in a foreign language. Testing one's communicative abilities during the discussion gives each participant the opportunity to identify their weaknesses and stimulates the desire to work on improving knowledge of a foreign language [1].

Therefore, the use of the case method allows students to understand real situations of professional activity, actualize a certain set of knowledge that must be mastered when solving a certain problem and increases the level of mastering of English medical terminology, improves the skills of professional reading and analysis of information in English (comprehensive language training of future doctors). However, it is not universal and is effective only in combination with other methods of teaching English in a professional direction.

Despite the general idea, individual and group classes have their differences, which result in certain pros and cons. One of the first, previously mentioned criteria that people pay attention to is learning speed. In this aspect, individual classes are superior to group classes. All the teacher's attention is focused directly on the student, as a result of which both the student's time and the teacher's time are saved, which makes it possible to study more material in the same period of time compared to group classes. However, in the individual format of classes, the implementation of an equally necessary skill – conversational practice – is not so successful.

In our opinion, the best development of conversational practice still occurs in a group of people gathered at approximately the same level. This is especially evident in groups of teenagers or young people. Having common interests, topics for discussion and the desire to learn a foreign language, a combination of goals is possible, the learning process will be much more interesting for students. In addition, it is possible to integrate game forms of learning in collective groups, which is especially effective when teaching children foreign languages. Also, it is quite possible to implement it in the conditions of medical educational institutions. Where, having the opportunity to simulate various clinical situations, you can analyze them, while simultaneously practicing from the specialized direction of a foreign language.

Unfortunately, in the conditions of usual groups according to which higher education students are divided, it is not always possible to implement such a method due to the significant difference in the levels of students (those who studied in specialized schools and those who did not). And regardless of the emphasis on students with different levels, one or the other will either lag behind even more, not keeping up with the learning pace of others, or, on the contrary, not fully realize their potential, as a result of too quickly mastering the program offered to students with a lower level. These differences in levels are mitigated with the help of individual tasks selected for each level, which is not always possible. While students with a higher level will discuss the topic more confidently and quickly, students with a lower one will not have enough time for parallel discussion and learning of the material heard from other students. In this situation, it can be assumed that organized self-education in a group can solve the situation. For example, higher-level students will focus on explaining unclear material when discussing material with lower-level students. However, this method is mainly extra-auditory, and therefore risks becoming optional and may be completely displaced and therefore unrealistic in implementation.

Summarizing the above-mentioned main aspects of learning foreign languages in various forms of education, the following conclusions can be drawn:

1) Learning a language is a persistent and long-term process that requires a responsible attitude from both students and teachers. In addition, it requires constant repetition and consolidation to avoid forgetting the material covered.

2) Any language skills can be improved, and there is a wide choice of opportunities and methods, taking into account the available time, abilities, budget and interests of the student.

3) Despite the circumstances that arose due to the coronavirus pandemic, and later with the war, the distance learning format really took a step forward.

Thanks to the many resources created, it has become even more useful and informative. However, given the problems with the power grid, as well as possible threats to life due to the missile hazard, even this method may not always be effective.

BIBLIOGRAPHY

1. Вакуленко О. Л. Формування та розвиток стратегій дистанційного навчання іноземних мов в умовах модернізації освітньої системи України. Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Наукові записки РДГУ. 2017. № 16(59). С. 74-77.

2. Гуревич Р. С. Інформаційно-комунікаційні технології у професійній підготовці майбутніх фахівців. Львів: Видавничий дім "СПОЛОМ", 2012. 502 с.
3. Дерев'янченко Н. В. Особливості організації навчального процесу під час дистанційного навчання на кафедрі латинської мови та медичної термінології ХНМУ. Актуальні питання лінгвістики, професійної лінгводидактики, психології і педагогіки вищої школи: збірник статей V Міжнар. наук.-практ. конф. м. Полтава, 19-20 листопада 2020 р. Полтава, 2020. 130-133 с.
4. Копиця, Є.П. Термінологічна функція терміна у професійному середовищі. Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції. Гуманітарна складова у світлі сучасних освітніх парадигм. с.44-49 .
5. Павельєва А. К. Використання "Futurelearn" для максимізації балу з розмовного тесту ielts. Актуальні проблеми лінгвістики, дидактики професійної мови, психології і педагогіки вищої школи: збірник статей V Міжнародної науково-практичної конференції, м. Полтава, 19-20 листопада 2020 року. С. 317-320.
6. Yin R. Applications of Case Study Research (3rd edition). Los Angeles: SAGE Publications, Inc., 2011. 264 p.

В. Мікаєлян, І. Сімонова. Виклики та можливості викладання професійної англійської мови студентам-медикам: комплексний підхід в епоху дистанційного навчання. – Стаття.

Анотація. Враховуючи нагальну потребу в оволодінні іноземними мовами, зокрема англійською, актуальність їх вивчення зростає. Однак оволодіння будь-якою мовою пов'язане з труднощами, які виникають на різних етапах цього процесу. Також через велику кількість методів і прийомів вивчення іноземних мов можуть виникнути невід'ємні труднощі. Крім цього кола проблем, ми також розглянемо питання, які виникають під час вивчення професійної англійської мови студентами медичних вищих навчальних закладів. Незважаючи на схожість із задачами загального рівня, на профільному рівні велику роль відіграє специфіка матеріалу та сфера його застосування. Перехід на дистанційний формат навчання, викликаний спочатку пандемією, а тепер війною, також спровокував психологічні та довготривалі організаційні проблеми.

Ключові слова: медичні заклади вищої освіти, викладання англійської мови, граматична будова, розмовна практика, професійна мова.

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2023/39/20>

Я. С. Руденко

*аспірантка навчально-наукової лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру
Національний університет цивільного захисту України
м. Харків, Україна*

ІНТУЇТИВНІ ДІЇ СТУДЕНТІВ ЩОДО СТАБІЛІЗАЦІЇ СВОГО ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ В ПЕРШІ 10-14 ДНІВ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Анотація. В статті розглянуті важливі питання впливу негативних психічних станів та реакцій людського організму на стресові кризові обставини. Показано, як змінювались емоції, емоційні стани студентів, які проживають в містах в яких відбуваються воєнні дії впродовж 14 днів з початку війни. Що вони робили для нормалізації свого психологічного здоров'я. Також торкнулись питання важливості міждисциплінарних відносин у викладанні та навчанні, в теперішній кризовій екстремальній ситуації. На прикладі викладання програми з навчального предмету «Основи здоров'я», показані міждисциплінарні зв'язки та важливість такого викладання.

Ключові слова: міждисциплінарне викладання, кризова ситуація, негативні психічні стани, домедична психологічна допомога, перша психологічна допомога, врівноваження емоційного стану, негативні емоції, психологічне здоров'я.

Зараз, коли йде війна зі злом, і злом є країна агресор, яка вирішила несподівано напасти на людей вважавших її близьким другом, навчання та викладання у закладах вищої та середньої освіти, можна вважати соціальним подвигом. Навчання – це запорука майбутнього життя суспільства, це розвиток країни, а учні – це скарб, який потрібно приумножувати та оберігати. В таких важких сучасних умовах

життєдіяльності, у яких опинилось наше суспільство, навчатись, складати іспити, отримувати знання та стати компетентною особою не просто, але дуже почесно. Зараз науковці направляють всі свої зусилля на те, щоб скорегувати програму навчання для учнів та студентів. Щоб був менший тиск з психоемоційного боку і програма максимально легко засвоювалась освітянами.

Зараз міждисциплінарні способи викладання набирають обертів, рівень знань учнів і компетентність викладачів за рахунок міждисциплінарності, розширеної системи знань, стає на рівень вище. Знання та методи з різних дисциплін використовуються для комплексного універсального навчання. Для того щоб освітяни могли надавати відповіді на складні питання використовуються знання і підходи з різних дисциплін. Знання з одного навчального предмета можуть бути застосовані в різних областях життєдіяльності. [7, 8]

Особливу увагу сьогодні слід приділити знанням, які поєднують психологію, педагогіку і першу невідкладну допомогу (психологічну допомогу).

Чому саме психологія? Психологія та психологи не сприймалися довгий час нашим суспільством, як важливе явище, яке потребує уваги та вивчення. В країні з комуністичним минулим, в розумі середньорозвиненої людини, психолог дорівнювався до психіатра. Прийом у психіатра міг скінчитись виключенням із соціального розвитку, примусовим «лікуванням» на невизначений термін.

Сьогодні наша країна продовжує свій шлях у напрямку психологічного, соціального та культурного розвитку. До багатьох дійшло розуміння доцільності вирішення своїх питань за допомогою фахівців психологів. Психологія є невід'ємною частиною розвитку здорової людини. Багато науковців психологів-педагогів написали свої наукові роботи за для майбутнього, для розвитку здорової особистості. Не знаючи минулого не збудуєш майбутнього. Сучасні праці психологів та педагогів мають основу, фундамент заснований давніми минулими науковцями, які стали надійною опорою для сучасного навчання та розвитку навчальної психології.

В розвитку Української психологічної та педагогічної науки брали участь такі видатні психологи-педагоги: Костюк Григорій Сирович, Ланге Микола Миколайович, Лубенець Тимофій Григорович, Макаренко Антон Семенович, Резнік Яків Борисович, Скворода Григорій Савич, Чепіга (Зеленкевич) Яків Феофанович та інші видатні філософи науковці. [1]

Психологи та педагоги зараз є тими людьми, які стоять на захисті розвитку та здоров'я підростаючого покоління. Психологічне здоров'я дитини є важливою умовою розвитку здорової особистості. Вміння своєчасно надати першу психологічну допомогу та орієнтуватись в психічних станах, в екстремальних умовах існування, дає можливість не упустити важливий момент і допомогти залишитись людині здоровою. [2]

З початком повномасштабної війни проти України, науковцями країни приділено багато уваги та досліджень направлених на вивчення і аналіз психологічних станів людини.

У літку цього року було розроблене і втілене дослідження психологічних станів людини, що знаходиться в кризових умовах існування – «Психічні стани мешканців міста на околицях якого відбуваються воєнні дії». В опитувальнику приймали участь люди віком від 17 до 76 років. Респондентам надавалися питання відкритого та закритого типу. У межах цієї наукової статті проаналізовано деякі вибіркові питання, а саме: «Що Ви відчували на початку війни (почуття, стан)?», «Що Ви відчували через 10 – 14 днів після початку війни (почуття, стан)?», «Які були перші Ваші дії, коли ви зрозуміли, що почалась війна?», «Що Ви робили(-те), щоб нормалізувати свій психічний, фізичний стан?».

В цій статті наведені результати відповідей досліджуваних віком від 17 до 21 року. Це результати досліджуваних студентів, які проживають(-ли) на околицях міста де відбуваються чи відбувались воєнні дії.

Чому саме студенти? В цій статті піднімаються питання психологічного здоров'я освітян та міждисциплінарності у навчанні та викладанні. Респонденти віком від 17 до 21 років, вже отримали повну середню освіту і можуть належним чином втілювати та застосовувати свої знання на практиці. Шкільна програма складена таким чином, що не має зайвих предметів, які не направлені на розвиток дитини. Одним з найважливіших напрямків у розвитку та освіті особистості є соціалізація людини, емпатія, вміння допомогти собі та тим хто поруч, не завдавши шкоди собі та іншим. Важливим на сьогодні стає питання психологічного та фізичного здоров'я учнів. [3]

Об'єднавши знання психологів, педагогів, медиків, працівників соціальних служб та знавців військової справи, ми отримуємо цікавий та важливий навчальний продукт у вигляді шкільних предметів: «Основи здоров'я», «Основи медичних знань», «Захист Вітчизни». [4,5]

Стає резонним питання: «Чи дійсно так потрібні ці навчальні предмети у шкільному навчанні саме у цей час?». Із дослідження, висновки якого наведені нижче, можна побачити, які емоції переживає студентська молодь і як вони справлялися, що робили щоб нормалізувати свій психоемоційний стан. [2]

У таблицях 1 і 2 наведені психічні стани студентів на момент початку війни та після 10-14 днів, після початку повномасштабного вторгнення, та порівняльна характеристика емоційних станів респондентів.

Таблиця 1

Загальний емоційний стан студентів в перший день війни

№	Що Ви відчули на початку війни (почуття, стан)?	%
1	Страх	43,47
2	Нерозуміння	26,04
3	Безвихідь/ розпач	13,02
4	Біль	13,02
5	Злість	8,68
6	Розгубленість	8,68
7	Паніка	8,68
8	Ніяких	8,68
9	Неприйняття/ заперечення	8,68
10	Байдужість/ беземоційність	8,68
11	Гордість	4,34
12	Турбота	4,34
13	Розчарування	4,34
14	Втраченість	4,34
15	Огида	4,34
16	Тривога	4,34
17	Погані	4,34
18	Ненависть	4,34

В таблицях 1 і 2 показано, як трансформувались, змінювались емоції, емоційні стани студентів впродовж 14 днів. В більшості випадків це були негативні емоції, деякі з них спрацювали, як психологічний захист організму, це емоції страху та емоції «спокою». Емоції страху спрямовують людину до самозахисту, втечі від небезпеки. До емоційного «спокою», в цьому випадку, відносяться емоції: спокою, зібраності, зосередженості, холоднокривності, перегорання, подавленості, нерозуміння, розчарування, огиди, неприйняття, апатії, пригніченості, слабкості, загубленості, втраченості, байдужості, беземоційності, заперечення, розгубленості, розпачу тощо.

Таблиця 2

Загальний емоційний стан студентів на 10-14 день війни

№	Що Ви відчували через 10 – 14 днів після початку війни (почуття, стан)?	%
1	Страх	26,04
2	Тривога	26,04
3	Загубленість	8,68
4	Роздратованість	8,68
5	Слабкість	8,68
6	Без почуттів	8,68
7	Злість/ лють	8,68
8	Депресія	4,34
9	Паніка	4,34
10	Біль	4,34
11	Стрес	4,34
12	Ненависть	4,34
13	Погані	4,34
14	Пригніченість	4,34
15	Апатія	4,34
16	Неприйняття	4,34

17	Огида	4,34
18	Розчарування	4,34
19	Нерозуміння	4,34
20	Безсоння	4,34
21	Подавленість	4,34
22	Передчуття	4,34
23	Перегорання	4,34
24	Холоднокровність	4,34
25	Спокій	4,34
26	Зібраність	4,34
27	Зосередженість	4,34

Злість/лють, ненависть, страх, паніка, неприйняття, огида, розчарування, нерозуміння та просто погане самопочуття – це емоційні стани людини, які не змінювались впродовж 14 днів після початку війни, коли людина перебувала постійно в екстремальній кризовій ситуації. Схема прояву відчуттів основних негативних емоцій наведена на рисунку 1.

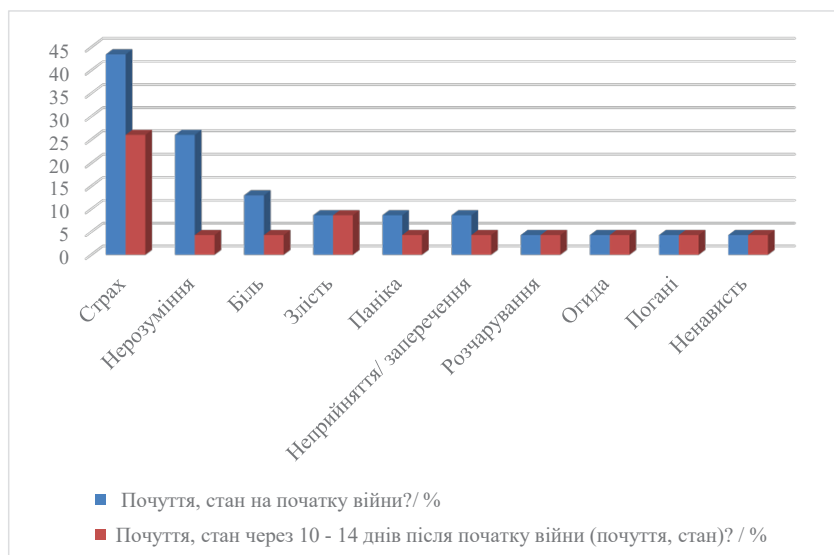

Рис. 1. Зміни емоційного стану студентів в перші 10-14 днів війни.

Для того щоб негативні емоції не переростали в негативні емоційні стани потрібні знання про психологічний захист організму, про те, як працює нервова система людини. Для цього потрібно систематично робити вправи направлені на психологічний та фізіологічний захист організму. Щоб застосовувати вміння та знання вчасно, система знань, алгоритм дій повинні закарбовуватись в пам'яті.

В таблиці 3 описані дії респондентів в день, коли вони дізнались, що почалась війна та дії, які вони робили для нормалізації свого психологічного і фізичного здоров'я.

Таблиця 3

Характеристика дій студентів для стабілізації свого емоційного стану в перші 10-14 днів війни

Які були перші Ваші дії, коли ви зрозуміли, що почалась війна?	Що Ви робили(-те), щоб нормалізувати свій психічний, фізичний стан?
Почав вивчати історію	Звикав
Не пам'ятаю чесно кажучи	Ходила к психологу
Зберігала відносний спокій, підтримувала інших	Споживаю багато інформації на ютубі, спілкуюся в чатах, харчуюсь, займаюся спортом
Першим чином я разом із батьками зібрали найнеобхідніше і переїхали до бабусі у особистий будинок бо там є підвал	Намагаюсь не думати про те що зараз відбувається в нашій країні, і відволікаюсь як можна сильніше
Змінила своє місце розташування	Намалась абстрагуватися, аде виходило не завжди

Зібрати речі та готувати підвал	Малюю, слухаю музику, ділюсь переживаннями з оточуючими
Я підписалась на пабліки з новинами і намагалася постійно бути на зв'язку з родичами та друзями	Я вважаю, що мій психічний і фізичний стан зараз в нормі
Чекала новини та збирала тривожну валізку	Дивилася фільми, щоб відволіктись
Дізналася чи всі мої близькі в безпеці і почала збиратися щоб виїхати з міста	Підтримую зв'язок з близькими
Сіла читати новини	Продовжую ходити на тренування, та намагаюся нормально харчуватися
Пошук інформації в соціальних мережах та повідомлення друзям та близьким	Зверталася до психотерапевта та психіатра. Переїхала в іншу країну (на деякий час)
Збирав речі	Спілкувався с людьми
Трішки запанікував і втратив контроль над собою	Читав мантру, дивився романтичні аніме та спокійні серіали, гуляв та насолоджувався природою
На початку взагалі не було жодних сил та бажання будь-що робити, єдине це щохвилиний перегляд новин в усіх телеграм каналах	Проводжу час з людьми, які покращують психічний стан (підіймають настрій, відволікають), почала займатися спортом, зайнялася своїм здоров'ям
Доглядала бабусю, що не могла ходити	Особливо нічого
Складання тривожної валізи	Зайнявся спортом
Подзвонила подрузі дізнатися про її місце перебування	Підтримую гарне спілкування з родиною, друзями, навчаюся, будую плани на майбутнє, тобто роблю все те, що робила до цього часу.
Приїхала до подруги в інший район міста	Більше спорту та донати
Зберігала спокій	
Чекати (бо Арестович брехати не буде)	Заспокоював себе в думках
Дізналась чи правда це, розбудила брата та сказала «брате, війна почалась.»	Читала комікси
Слідкувала за новинами	Поки нічого, немає можливості
Я була зайнята. Цілодобовий зв'язок із батьками та друзями.	Читала книжки українською мовою, розширювала власний словниковий запас

Аналізую поведінку вікової групи від 17 до 21 року, її можна розділити на дві категорії та зробити такі висновки: **перша категорія** на початку війни шукала інформацію щодо ситуації в якій опинилась, щоб бути в курсі подій; **друга** – шукала можливість фізичного захисту від небезпеки, переїхати або сховались в укриття. У подальшому підсвідомість спрацювала, як самозахист, направив людину відволікатись від дійсності: читати книжки або комікси, слухати музику, займатись спортом чи прогулюватись, малювати та спілкуватись із людьми на різні теми, медитувати. Деякі почали відвідувати психолога. Життя продовжувалось, люди звикали до дійсності.

Для того, щоб вчасно надати потрібну психологічну допомогу собі та тим хто поряд, розробляються навчальні програми та курси направлені на захист психологічного здоров'я людини. Всі знання, які учень отримує в середніх та вищих закладах, він може та повинен застосовувати у житті. Програма побудована на основі поєднання міждисциплінарних елементів знань та практичної діяльності щодо збереження і захисту життя та зміцнення здоров'я людини. [3, 4, 5]

Результативним навчання називається тоді, коли учні набули здоров'язбережувальних компетенцій, а саме: життєвих навичок направлених на вміння приймати рішення, розв'язувати проблеми, творчо та критично мислити, спілкуватись, почувати себе гідно, протистояти негативному психологічному впливу, долати емоції стресу, а також співчувати та відчувати себе громадянином, усвідомлювати відповідальність за життя, здоров'я, безпеку та добробут свій та оточуючих.

Запорукою формування здорової особистості учня є взаєморозуміння, взаємоповага, толерантність та творче співробітництво всіх учасників навчального процесу. Заняття потрібно проводити із використанням методів, що ґрунтуються на активній участі всіх учасників освітнього процесу, роботі в групі, мозкових штурмах, рольових іграх, дискусіях, аналізі ситуацій, моделюванні та розв'язанні задач тощо.

До занять повинні залучатись професіонали з різних галузей наук, які можуть провести та показати, як працюють їх набуті вміння та знання в сучасних умовах життєдіяльності. Для того, щоб учні могли на практиці зрозуміти, як, де, при яких обставинах і яка потрібна допомога. Особлива увага повинна приділятися позитивній мотивації учнів на вибір здорового способу життя, активних щоденних поступальних діях за правилами й вимогами збереження життя й зміцнення здоров'я.

У світі щодня фіксуються багато подій під час яких відчувається порушення нормальних умов життя і діяльності людей (через аварії, катастрофи, стихії, епідемії, збройні конфлікти тощо). Вони призводять до загибелі людей і до значних матеріальних витрат.

Надзвичайні ситуації, які виникають на території України в мирний та воєнний час, негативно впливають на життєдіяльність населення. Для ефективної ліквідації всіх наслідків катастроф, необхідно знати умови їх виникнення та характер походження. [3,5]

Володіючи знаннями з екстреної психологічної допомоги в екстремальних та кризових ситуаціях людина не втрачає час, вона надає першу невідкладну допомогу, виявляється спроможною протидіяти лихові.

Уміння надавати домедичну допомогу є принциповим та першочерговим питанням для збереження життя постраждалих, та себе у першу чергу. Особливо важливо пам'ятати про психологічні реакції, які є незмінними супутниками будь-якої екстремальної ситуації і, нерідко, погіршують загальний стан постраждалого, зменшуючи його шанси на виживання. Саме вони зумовлюють потребу в наданні екстреної психологічної допомоги. [6]

Пропонується залучати до практичного викладання навчальних предметів з «Основ здоров'я» та «Захисту Вітчизни» науковців, практичних та кризових психологів, працівників медичної служби, військовослужбовців, які мають бойовий досвід та хист у викладанні. Це сприятиме більш поглибленому вивченню предмета, зацікавленості у навчанні, та допоможе легшому засвоєнню корисного та важливого матеріалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Видатні педагоги України та світу. URL: <http://dnpb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliografichni-resursy/vydatni-pedahohy/>. (дата звернення 02.12.2023).
2. Ларін І. Непрофільні предмети в університеті: Навіщо вони? URL: <http://i.nure.ua/student/1785-neprofilni-predmeti-v-universiteti-navishcho-voni>. (дата звернення 03.12.2023).
3. Захист України: підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Профільний рівень / М.М. Фука, І.М. Герасимів, Ю.Ю. Свідерський, К.О. Пашко, Н.Ю. Свідерська. URL: <https://shkola.in.ua/3024-zakhyst-ukrainy-10-klas-fuka-prof.html>. (дата звернення 05.12.2023).
4. Основи здоров'я: критерії оцінювання. 6-11 класи. URL: <https://osvita.ua/school/estimation/2394/> (дата звернення 05.12.2023).
5. Основи здоров'я. URL: <https://imzo.gov.ua/osvita/zagalno-serednya-osvita-2/navchalni-prohramy-5-9-klasy-naskrizni-zmistovi-liniji/osnovy-zdorov-ya-naskrizni-zmistovi-liniji/> (дата звернення 03.12.2023).
6. Екстрена медична допомога військовослужбовцям на догоспітальному етапі в умовах збройних конфліктів: Навчальний посібник / Бадюк М.І., Ковида Д.В., Микита О.О., Козачок В.Ю., Серета І.К., Швець А.В. // За редакцією професора Бадюка М.І. – К.:СПД. Чалчинська Н.В. – 2018. – 212с.
7. Про стан виконання Плану заходів з реалізації Концепції розвитку Національної академії наук України на 2021–2025 роки, Постанова від 22.02.2023 р. №94. URL: <https://files.nas.gov.ua/PublicMessages/Documents/0/2023/03/230222%20%E2%84%96%2094.pdf>. (дата звернення 01.12.2023).
8. Міждисциплінарні дослідження. URL: <https://statti.in.ua/shho-take-mizhdisciplinari-naukovi-doslidzhennya-publikaciya-rezultativ-mizhdisciplinarnogo-doslidzhennya/>. (дата звернення 01.12.2023).

Ya. Rudenko. Intuitive actions of students regarding the stabilization of their emotional state in the first 10-14 days of the war in Ukraine. – Article

Summary. The article deals with important issues of the impact of negative mental states and reactions of the human body to stressful crisis situations. It is shown how the emotions and emotional states of students living in cities where hostilities are taking place changed during the 14 days since the beginning of the war. What did they do to normalize their psychological health. The issue of the importance of interdisciplinary relations in teaching and learning, in the current crisis and extreme situation, was also touched upon. The example of teaching the program from the educational subject «Basics of Health» shows interdisciplinary connections and the importance of such teaching.

Key words: interdisciplinary training, crisis situation, negative mental states, pre-medical psychological aid, first psychological aid, balancing the emotional state, negative emotions, psychological health.

Т. Г. Цуркан

доцент кафедри соціального адміністрування
та гуманітарних комунікацій Чернівецький
інститут Міжнародного гуманітарного університету
м. Чернівці, Україна

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ВОЛЬОВОЇ ТА МОТИВАЦІЙНОЇ СКЛАДОВИХ У СТРУКТУРІ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА-ЮРИСТА

Анотація. *Вольові прояви мають важливе значення на кожному життєвому етапі людини: чи то вона учень, студент чи високваліфікований фахівець. Поряд із вольовою сферою не менш значущою проблемою стає питання про мотиваційну складову в структурі особистості студента. Вивчення мотиваційної сфери студента викликає величезний інтерес, оскільки у зв'язку із щорічним зростанням кількості бажаючих здобути освіту з'являється необхідність вивчення факторів та умов, що впливають на навчальну мотивацію, необхідність вивчення механізмів впливу для підвищення ефективності навчальної діяльності.*

Ключові слова: *воля, мотивація, студент-юрист, самосвідомість, студентський вік.*

Професійна діяльність майбутнього юриста передбачає щоденні контакти з людьми: кожен слідчий, адвокат, прокурор чи суддя спілкується із колегами, свідками, підслідними. Для виконання різноманітних службових завдань, особливо в екстремальних умовах, юристу-практику часто потрібний високий рівень мотивованості, цілеспрямованість, ініціативність, наполегливість, завзятість, витримка, самовладання, сміливість та стійкість. Мотивованість та вольові якості необхідно розвивати зі студентського віку, адже саме воля та мотивація допомагає студенту, а надалі фахівцю досягти поставленої мети – у цьому полягає актуальність нашого дослідження.

Видатні вчені Європи XVII-XIX ст. Р. Декарт, Д. Локк, Ф. Гегель, Л. Фейєрбах досліджували проблеми походження самосвідомості.

У низці наукових джерел засвідчений підвищений інтерес фахівців до психологічних аспектів професійної діяльності юристів. Вивчення психологічних особливостей професійної діяльності юриста здійснювалось ученими В. Андросюком, В. Барко, Ю. Бойко, В. Васильєвим, Л. Казміренко, В. Медведєвим, О. Тімченко, С. Яковенко та ін.

При цьому, недостатньо на сьогоднішній день вивчено проблему волі у навчальній діяльності. Проблемою дослідження є нерозробленість питань взаємозв'язку вольової та мотиваційної складових у структурі особистості майбутнього юриста та подальше створення методів для розвитку цих характеристик.

Мета статті: виявити взаємозв'язок вольової та мотиваційної складових у структурі особистості студента-юриста.

Ще з давніх-давен уми вчених були зайняті проблемою волі, вольовим регулюванням поведінки та діяльності, що викликало суперечки та дискусії між ними. В античній філософії це поняття розкрито в міркуваннях учня Платона, давньогрецького філософа Арістотеля. На його думку, поняття «воля» було введено для пояснення формування дії, заснованої не на бажаннях людини, а на раціональній основі щодо її реалізації. Арістотель у своїх працях згадував, що воля виникала в раціональній частині душі через злиття розумного рішення, що має спонукальну силу, з прагненням [4].

Р. Декарт, французький філософ, математик і фізіолог, на відміну Арістотеля, визначає волю як уміння душі утворювати бажання і визначати мотивацію до будь-якого дії людини, без урахування рефлексорного принципу. Основну функцію волі Декарт розкриває, як боротьбу з пристрастями до створення спонукання до обраних дій, з використанням розуму [4].

Учений І. Кант у своїх працях визначав «загальну волю» як єдність бажань індивідів, тобто воля належить усьому народу, а не певній особі. Кант пояснює, що спільна воля є не просто сукупністю волевиявлень індивідів, а новим якісним станом, що походить із зв'язку даних бажань. Досягати мети можливо не за прояву ініціативи окремо взятих людей, а лише за єднання громадян в організації [3].

Деякі філософи проблеми волі зводили до проблеми вільного вибору дії. Так, за Дж. Локком, у вольових актах поведінка людини не має вільний характер, вона підпорядкована необхідності. Говорячи про свободу Локк зазначає, що вона полягає «саме в тому, що ми можемо діяти чи не діяти згідно з нашим вибором чи бажанням» [2].

Цікавий підхід до розуміння проблеми волі у німецькій філософії був у А. Шопенгауера. Воля визначається як загальна здатність людини до активності, яка притаманна всім людям. Волю та дію Шопенгауер зводив до єдиного цілого, вважаючи, що ці два стани не об'єднані зв'язком причинності, а надаються нам двома відмінними способами. Дія тіла, на його думку, не що інше як націлений на об'єкт акт волі [2].

В. Франкл зазначає, що на людину протягом усього життя впливають якісь фізичні причини, але «людяність людської поведінки» визначається суб'єктивними підставами. Саме вони стають детермінацією вибору дії людини. Але, на думку Франкла, свобода вибору не завжди є довільною, це «свобода для», а не «свобода від». Грунтуючись на цьому, В. Франкл вивів таку формулу: «свобода, незважаючи на детермінізм». Автор пише, що людина цілком вільно може займати позицію щодо внутрішніх та зовнішніх умов, але не може бути вільною від цих умов. Саме від людини залежить, чи оволодіє вона зовнішніми та внутрішніми умовами, або ж вони володітимуть нею, тобто ці умови не визначають поведінку та дії людини повністю. Крім того, автор робить акцент на зв'язку волі з пошуком сенсу життя, яка є однією з її функцій [4].

Таким чином, у зарубіжній філософії та психології уявлення про волю досить різноманітні.

Проблема наукового вивчення витоків людської активності та їх детермінованості хвилювало ще з давніх-давен великих мислителів – Демокрита, Геракліта, Платона, Сократа, Аристотеля, Лукреція. Демокрит вважав, що потреба є головною рушійною силою, за допомогою якої включаються в роботу емоційні переживання, розумові здібності людини стають більш розвиненими, освоюється здатність працювати. Філософ вважав, що у разі відсутності потреб людина не змогла б соціалізуватися. Геракліт, вивчаючи спонукальні сили, потреби та потяги, зазначає, що потреби залежать від умов життя. Геракліт виявляє зв'язок між розумом і спонукальними силами, тобто стримане задоволення бажань сприятливо впливає на вдосконалення та розвиток інтелектуальних здібностей людини. У Сократа головним було те, яке місце займають прагнення, потреби та бажання людини у його житті. Погоджуючись з Гераклітом, Сократ говорить про те, що людина не в змозі пригнічувати свої прагнення, потреби та бажання, але вона повинна намагатися задовольняти їх у мінімальній кількості, лише найнеобхідніші. Давньогрецький філософ Аристотель вважав, що прагнення людини взаємопов'язані з метою, вони формуються почуттями задоволення чи невдоволення та потребами, тобто мають або позитивне, або негативне значення. Тобто будь-який вольовий та емоційний прояв, що характеризує людину, має під собою природну основу. На думку Лукреція, вольові прояви походять від потреби, прагнень та бажань [3].

Вперше термін «мотивація» був ужитий німецьким філософом А. Шопенгауером у статті «Чотири принципи достатньої причини», де йдеться про закони мотивації, що детермінують дії людини. Дія відбувається під контролем внутрішньої мотивації за участю вольових проявів, коли рушійною силою є сам зміст діяльності, а не зовнішні обставини. Вчинені людиною дії обумовлюються моральними цінностями, тобто залежить від думок, бажань, обрання мотивів виконання будь-якої дії [1].

Поняття «мотивація» закріпилася в психології як узагальнюючий багато психічних явищ і процесів термін. Х. Хекхаузен зазначає, що суть мотивації полягає в тому, що людина співвідносить свої дії з власними очікуваннями на результат, спрямовує свою поведінку у необхідному руслі. Мотивація розуміється як спонукування до певної дії, що викликається мотивом. Автор вважає, що мотивація має регулятивний характер, тобто спрямовує дію задля досягнення конкретних цілей шляхом вибору між потенційно можливими діями.

Як пише у своїх працях А. Маслоу, у процесі життєдіяльності людина мотивує себе потребами, починаючи фізіологічними та закінчуючи естетичними. Це говорить про те, що, задовольнивши потребу нижнього рівня, людина переключається на потребу вищого рівня, при цьому задоволені потреби можуть викликати байдужість, або негативні емоції, аж до огиди [52]. На думку А. Маслоу, людина, задовольняючи потреби, завжди прагне комфорту і балансу: «Мотив виявляється у стані фізіологічного розбалансування потреби... Реакція мотивованої поведінки полягає у діях для усунення розбалансування» [2].

Учений Г. Мюррей вперше заговорив про мотивацію досягнення, і дав таке визначення: «...справлятися з чимось важким. Справлятися з фізичними об'єктами, людьми чи ідеями, маніпулювати ними чи організувати їх. Робити це настільки швидко та незалежно, наскільки це можливо. Подолати перешкоди та досягати високого рівня. Перевершувати самого себе. Змагатися з іншими та перевершувати їх. Збільшувати свою самоповагу завдяки успішному застосуванню своїх здібностей» [4].

Ще у XVIII столітті філософи говорили про зв'язок мотиваційної складової особистості з вольовою, про детермінованість волі мотивами та спонуканнями, які викликають різні дії та вчинки. Так, наприклад, Т. Гоббс, англійський філософ, проблему вольової поведінки зводить до уявлень про довільне і мимовільне регулювання поведінки. Гоббс стверджує, що випадках, коли виникають різні почуття і прагнення чогось, виникає необхідність зробити вибір тієї чи іншої дії. Така необхідність вибору, що виникає в процесі роздумів та обдумувань, що породжує безпосередньо дію, за Т. Гоббсом було названо волею. Воля обумовлена спонуканнями та мотивами, що визначаються потребами та знаннями про можливі способи задоволення цих потреб [4].

Взаємозв'язок волі та мотивації обговорювали з давніх-давен і ще обговорюватимуть у майбутньому. Адже, вивчаючи волю, неминуче стикаємося з питаннями мотивації, а вивчаючи причини активності людини, доводиться мати справу з вольовими проявами.

Вивчення вольової сфери студентів навчальної діяльності викликає інтерес тим, що період студентства стає вирішальним чинником у реалізації юнака як особистості. Будучи студентом, особистість витримує величезні навантаження – студент в інтенсивній формі освоює професійні навички та здібності, починає займатися науковою діяльністю. Для успішного виконання намічених завдань важливим є вміння швидко долати труднощі, вміння володіти собою, наполегливість, організованість, завзятість, рішучість.

Студента опановує бажання стати самостійним та відокремитися, до цього він докладає багато зусиль, студент стає соціально активним, внаслідок чого зміцнюються характер та темперамент. Внаслідок цього, у студентському віці сама особливість діяльності впливає на рівень сформованості та розвитку вольової сфери, саме включення до нелегкої навчальної структури є серйозним випробуванням для волі.

У цей період юнаки проходять найголовніший етап формування особистості – процес індивідуалізації (цілісний розвиток особистості за К. Юнгом) та соціалізації (освоєння людиною соціальних норм, цінностей, установок, зразків поведінки тощо). Крім того, студентський вік передбачає не тільки розвиток людини як цілісної соціальної особистості, а й як творчої та фізично розвиненої. У період студентства особистість бере активну участь у творчих конкурсах та заходах, спортивних змаганнях.

Студентський вік один із найважливіших етапів розвитку, оскільки в цей період людина дозріває як особистість, у неї формується самосвідомість, зміцнюються характерологічні якості, відбувається становлення моральних та етичних норм – особистість приймає функції зрілої людини. Особливостями цього віку слід уважати: активний прояв соціальної діяльності, прагнення автономності та незалежності, досить високий рівень освіченості та інтелектуальності, високий рівень навчальної мотивації.

Проблема психологічних досліджень студентського віку різноманітна та багатоаспектна. Але на сьогоднішні недостатньо досліджень, присвячених вивченню вольової сфери студента, не вивчено проблему становлення вольової сфери особистості студента, факторів та умов, що впливають на формування волі.

Розвиток вольової регуляції у студентському віці тісно пов'язаний із цілісним розвитком усієї особистості, зокрема з мотиваційною сферою.

На нашу думку, крім пізнавальних та професійних мотивів, важливе значення для ефективної навчальної діяльності мають мотиви самореалізації, мотиви творчої реалізації, мотиви особистого престижу. Потреба реалізації себе як особистості, реалізації планів і цілей, досягнення успіху, можливість розвиватися у професійному та творчому плані, що надає освітня установа, зміцнюють та примножують мотиви самореалізації. В даному випадку студент виявляє оригінальність та унікальність у способах дії та в кінцевому результаті навчальної діяльності. Крім того, у цей період створюються сприятливі умови для збільшення мотивів особистого престижу – з'являється можливість проявляти себе як активний студент, виявляти лідерські якості, прагнути стати найкращим серед однокурсників.

У юнака, який вступив до освітнього закладу, насамперед виникає потреба реалізувати себе як студент, тобто головним є мотив самоствердження. Студент виявляє свою активність, створює дружні зв'язки, налагоджує контакт із викладачами. На другому місці – пізнавальний мотив, який полягає у самостійному отриманні знань, спрямованості на засвоєння способів та прийомів здобування знань, способів регулювання та раціонального устрою своєї навчальної діяльності. На третьому місці в ієрархії мотивів студента розташувалися професійно-практичні мотиви. Їх суть у тому, що студенти мають орієнтованість на вивчення та пізнання різних сторін своєї майбутньої професійної діяльності.

Таким чином, навчальна мотивація є сукупністю складних і взаємодоповнюючих мотивів, таких як пізнавальний, професійний, прагматичний, мотив особистого престижу, мотив самоствердження, мотив творчої реалізації. Мотиваційні прояви студента можуть мати характер зовнішніх мотивів (у ситуації конкуренції народжується мотивація) та внутрішніх мотивів (істинні бажання та прагнення студента).

У емпіричному дослідженні взаємозв'язку вольової та мотиваційної складових у структурі особистості студентів-юристів брали участь 40 студентів-юристів Чернівецького інституту Міжнародного гуманітарного університету, гендерна ознака не враховувалася.

У дослідженні використовуються такі методики: Тест-опитувальник «Дослідження вольової саморегуляції» А.В. Звіркової та Є.В. Ейдмана та «Методика діагностики особистості на мотивацію до успіху» Т. Елерса.

Отримано наступні дані: 97,5% студентів-юристів за показником «рівень сили волі» мають середні значення, тобто більшість досліджуваних мають середню силу волі, у різних ситуаціях діють по-різному, іноді виявляючи поступливість і податливість, а іноді – наполегливість і завзятість; 87,5% досліджуваних за показником «загальна шкала вольової саморегуляції» мають середні значення, що свідчить про те, що більшість студентів-юристів мають середньо виражену волю, вчинки здебільшого реалістичні та зважені, загалом непогано рефлексують особисті мотиви та реалізують наміри; 85% студентів-юристів за показником «наполегливість» мають також середні значення, що говорить про те, що більшість респондентів прагнуть до виконання наміченої мети, але не завжди це у них це виходить, для них характерне прагнення підпорядкувати свою поведінку, водночас, не втрачаючи гнучкості поведінки; 65% студентів-юристів за показником «мотивація до успіху» мають також середні значення, що говорить про те, що більшість можна охарактеризувати як таких, що не віддають перевагу ризикованості, найчастіше їм властиві впевненість у собі та у своїх силах, ініціативність, активність, відповідальність та наполегливість, завзятість у досягненні мети, цілеспрямованість; 100% досліджуваних за показником «професійні мотиви» мають високі значення, що свідчить про те, що навчальна мотивація всіх студентів-юристів має сильну спрямованість на професійну поведінку загалом, студенти орієнтовані на різні сторони майбутньої професійної діяльності, на досягнення успіхів у майбутній професії, вони готові реалізуватися як професіонали у цій спеціалізації.

За результатами проведених методик, можна зробити висновок, що у 89% студентів-юристів вольова сфера має середні та вищі за середнє значення. Тобто більшості студентів характерний досить високий рівень прояву вольової сфери, тобто вміння бути спокійним і володіти своєю поведінкою, що передбачає готовність до будь-якої нової події та несподіванки. Їх можна охарактеризувати як досить впевнених в собі особистостей, що мають стійкість прагнень, розважливість, розвинену рефлексію особистих мотивів, почуття обов'язку перед іншими, здатність правильно розподіляти сили та вміння контролювати свої дії. Студенти-юристи прагнуть доводити до кінця всі починання, відрізняються працездатністю, діяльністю, прагненням до виконання наміченого, завзятістю, повагою соціальних норм, високим контролем емоцій та ситуацій, виключенням спонтанності у діях.

Мотиваційна сфера у 81% студентів-юристів має середні та вищі за середнє значення. Досліджувані спрямовані на досягнення, відмовляючись від ризикованості, у них існує потреба у досягненні успіху, впевненість у собі та у своїх силах, ініціативність, цілеспрямованість, активність, відповідальність та наполегливість, завзятість у досягненні мети. Студенти-юристи мають спрямованість навчальної мотивації на професійну поведінку в цілому, орієнтованість на різні сторони майбутньої професійної діяльності, на досягнення успіхів у майбутній професії, готовність реалізуватися як професіонали.

Мотиваційна складова сфери особистості студента-юриста має взаємозв'язок із вольовою, яка проявляється в тому, що чим вище рівні показників вольових проявів, тим вище значення мотиваційних показників. Ця залежність полягає в тому, що студент-юрист, який володіє високим рівнем сили волі, самовладання, наполегливості, так само володіє високою мотивацією до успіху, високими рівнями професійних, навчально-пізнавальних мотивів, мотивів престижу та творчої реалізації. Так і навпаки, студент-юрист, який володіє досить низьким рівнем мотивації до успіху, до професійної діяльності, має низький рівень сили волі, наполегливості та самовладання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандурка О.М. Юридична психологія: підручник Харків: Майдан, 2018. 684 с.
2. Гарькавець С.О. Юридична психологія : словник-довідник. Северодонецьк : СХУ ім. В. Даля, 2021. 152 с.
3. Москаленко А.П. Професійна мотивація працівників органів внутрішніх справ: вивчення та корекція : науково-практичний посібник. Харків : Ун-т внутр. справ, 1999. 98 с.
4. Мухіна, В. С. Вікова психологія: феноменологія розвитку, дитинство, отрочество: Підручник для студ. вузів. – 3-е изд., Стереотип. / В. С. Мухіна. – М. : Видавничий центр «Академія», 1998. – 456 с.

T. Tsurkan. Relationship of willing and motivation components in the personality structure of a lawyer student. – Article.

Summary. Volitional manifestations are important at every stage of a person's life: whether he is a student, a student or a highly qualified specialist. Along with the volitional sphere, the question of the motivational component in the structure of the student's personality becomes an equally significant problem. The study of the student's motivational sphere is of great interest, because in connection with the annual increase in the number of those wishing to get an education, there is a need to study the factors and conditions that affect educational motivation, the need to study the mechanisms of influence to increase the effectiveness of educational activities.

Key words: will, motivation, law student, self-awareness, student's age.

УДК 316.36

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2023/39/22>

І. А. Ясточкіна

*викладач кафедри соціальної освіти та соціальної роботи
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
м. Київ, Україна*

ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКИХ СІМЕЙ В ПЕРІОД ВІЙНИ

Анотація. Розглянуто вплив війни на життєдіяльність українських сімей, кризові явища, тенденції у сучасних сім'ях. Виокремлено типи родин, які потребують допомоги та підтримки. Проаналізовано проблеми сімей, які загострилися у період війни.

Ключові слова: проблема, війна, сім'я, батьки, подружжя, діти.

Події останніх років випробовують на міцність інститут української родини. Багато сімей роз'єднані через міграцію жінок і дітей у пошуку безпечних місць за кордоном; частина родин в силу певних обставин залишається на окупованих територіях, або є внутрішньо переміщеними.

В Україні налічується 4,9 млн. внутрішньо переміщених осіб, 3,6 млн. з них стали переселенцями після 24 лютого 2022 року [2]. Станом на кінець жовтня 2023 р. у країнах ЄС отримали статус тимчасового захисту 4,24 млн. людей з України згідно з інформацією Євростату [10].

Дослідженню сімейних стосунків, вивченню проблем сім'ї присвятили свої роботи вітчизняні науковці: Г. Бевз, О. Бондарчук, С. Васьківська, О. Вишневецький, П. Горностай, М. Корольчук, З. Кияниця, З. Кісарчук, В. Костів, Н. Пов'якель, В. Постовий, О. Протас, О. Столярчук, І. Трубавіна та інші.

На особливу увагу заслугове детальний та ґрунтовний розгляд питання функціонування сімей в період війни. Українські родини стикаються з чисельними проблемами, що негативно впливають на їхню життєдіяльність. Можна констатувати, що війна чинить екстремально негативний вплив на усіх членів родини: на старші та молодші покоління.

Війна – багатозначний термін. Це – «соціально-політичне явище, крайня форма розв'язання соціально-політичних, ідеологічних, економічних, територіальних, етнонаціональних, релігійних чи інших суперечностей між державами, народами, націями, урядами, спільнотами або воєнізованими групами, що відбувається за допомогою організованої збройної боротьби» [4].

Проблема – з однієї сторони «задача, що потребує вивчення, дослідження і має істотний теоретичний або практичний інтерес»; а з іншої – «форма знання, змістом якої є те, що не пізнане людиною, але потребує пізнання» [11].

Серед найпоширеніших тенденцій у сучасній сім'ї, загострених в період війни, визначають:

– послаблення матеріальної і психологічної (захисної) функції сім'ї;

– порушення механізму адаптації родини до кризових явищ у суспільстві (війна, вимушена міграція).

В умовах війни постає проблема феномену дистантної родини, коли її члени тривалий час перебувають на відстані один від одного [15, с. 551];

– трансформація сімейних ролей;

- ускладнення дитячо-батьківських взаємовідносин;
- нестабільність, невизначеність життєвих родинних планів в умовах війни;
- вплив патогенних чинників на психічне здоров'я членів сім'ї [15, с. 555].

Українські жінки, які виїхали з дітьми за кордон, змушені брати на себе подвійну роль – бути і матір'ю, і виконувати роль батька для своїх дітей. Вони самостійно несуть відповідальність за виховання дітей, долаючи всі негаразди та сподіваючись забезпечити їм гарне майбутнє [5].

Внаслідок війни виникла ситуація так званого «зсуву бідності», тобто окремі категорії відносно благополучних сімей раптово опинилися за межею бідності, а ті групи, які вже перебували за межею бідності до війни, опинилися за межею крайньої бідності, тобто на межі виживання. Війна внесла зміни також до складу найбільш вразливих категорій населення, за межу бідності потрапили домогосподарства, які постраждали від руйнування житла та інфраструктури, від раптового вимушеного переміщення, від втрати джерел доходів, майна, заощаджень тощо [6].

Відповідно до досліджень дитячого фонду ООН ЮНІСЕФ економічна криза, через яку величезна кількість сімей повідомили про значну втрату доходів, а також енергетична криза, спричинена війною, мають руйнівний вплив на добробут дітей і сімей. Так, опитування ЮНІСЕФ засвідчило, що 80% респондентів зауважили погіршення свого економічного становища. Аналіз ЮНІСЕФ показує, що відсоток дітей, які живуть у бідності, майже подвоївся (з 43% до 82%). Особливо гострою є ситуація для мільйонів переміщених осіб в Україні [3, 16].

Вразливим внаслідок війни є: сім'ї, які найбільш гостро відчували наслідки війни (які лишилися членів родини, житла, майна, доступу до базових послуг); сім'ї з дітьми, які перебувають на деокупованих територіях, прифронтових територіях, територіях, що постійно зазнають обстрілів тощо; сім'ї з дітьми, які найбільш страждають від відсутності базових комунальних послуг (електроенергії, водопостачання, теплопостачання тощо); сім'ї з дітьми, які є внутрішньо переміщеними [6].

Традиційно вразливими лишаються: сім'ї з дітьми з інвалідністю; багатодітні сім'ї; самотні батьки з дітьми; сім'ї з дітьми до трьох років [6].

Війна суттєво змінила роль жінки у сім'ї. Gradus Research провели дослідження серед трьох цільових груп – жінок-ВПО, дружин військовослужбовців та жінок, які перебували у тимчасовій міграції за кордоном і вже повернулися, з метою з'ясувати, як саме війна вплинула на їхнє сімейне життя [7].

Війна, безперечно, змінила та розширила функціонал усіх без винятку жінок і збільшила навантаження на них. Зокрема, простежується зростання обов'язків у сферах фінансів, виховання дітей, планування [7]. «Незважаючи на очевидні складнощі й виклики, які війна ставить перед українськими жінками та їх родинами, цей період 2022-2023 років більше половини респонденток схильні вважати часом, що змусив українські родини стати більш злагодженими та підтримувати один одного. Опитані також констатували, що під час війни відчували великий внесок своїх партнерів у родинні стосунки, і навіть фізична розділеність сімей не стає цьому на заваді» [7].

За результатами даного дослідження найщасливішими виявилися жінки, які повернулись з-за кордону, 87% з них зауважили, що відчують задоволеність своїми стосунками. Серед дружин військовослужбовців цей показник знаходиться на рівні 81%, а серед жінок-ВПО – 72% [7].

В опитуванні «Проблеми українських дітей під час війни: II хвиля», проведеному Соціологічною групою «Рейтинг» на замовлення проекту «Дій для дітей України» (Ukraine Children's Action Project), виявлено, що за винятком певних обмежень, діти та сім'ї в Україні залишаються стійкими, незважаючи на тривалу війну, що «супроводжується запеклими боями на Сході та Півдні країни, а також ударами ракет та дронів по всій території країни вже більш ніж 20 місяців». Вибіркова сукупність: 2000 респондентів – матері дітей віком 3-17 років. Метод опитування: телефонні інтерв'ю з використанням комп'ютера [12].

- 62% матерів повідомили про погіршення економічної ситуації своїх сімей, лише 27% матерів вважали, що їхні фінансові можливості покращаться протягом наступного року [12].

- 54% опитаних матерів вважали, що можливість українських батьків вирішувати питання, пов'язані з вихованням та розвитком дітей, погіршилася порівняно з часами до повномасштабного російського вторгнення в Україну. 25% вважали, що нічого не змінилось. Лише 15% відзначили покращення. Ті, чиє фінансове становище зараз є найгіршим, найчастіше говорили про погіршення [12].

- 38% матерів вказали, що їм потрібна фінансова допомога, 14% потребують допомоги в забезпеченні необхідними продуктами харчування, а 13% потребують непродовольчої допомоги (одяг, предмети гігієни, ковдри і т.д) [12].

- 27% сімей з високим доходом відзначили погіршення фінансової ситуації, серед родин з середнім доходом таких – 53%, малозабезпечених – 78%, бідних – 90% [12].

Всеукраїнське опитування Інституту Соціології НАН України, яке провела Соціологічна група Рейтинг по всій Україні (крім окупованих територій Криму та Донбасу) 6-10 жовтня 2023 року, було спрямоване на визначення стресових станів населення України в контексті війни. Вибірка, яка була залучена для фінального аналізу, включала 2767 респондентів і репрезентувала жителів України у віці від 18 до 69 років [14]. Результати даного опитування дають змогу виокремити наступні тенденції:

- через широкомасштабне вторгнення російської федерації в Україну кількість тих, хто отримав досвід перебування в зоні бойових дій зріс з 18% до 44% [14];

- рейтинг стресорів (від найважчих до найлегших): травматичний досвід як важкі спогади, стресори соціальної взаємодії (конфлікти, недостатня підтримка, дискримінація) та особистих вчинків, погіршення умов життя, проблеми зі здоров'ям, загроза для життя, обумовлена війною [14];

- найсильнішими серед індивідуальних психологічних ресурсів є загальна активність (трудова та соціальна), а також оптимізм. Значно гірша ситуація з емоційальною стійкістю та відчуттям контролю над ситуацією [14];

- близько 69% опитаних продемонстрували нормальний рівень психологічного дистресу, 21% – підвищений, 10% – високий [14].

- за поширеністю окремі стресові стани розподілилися наступним чином (від найменш поширених до найбільш поширених): ворожість як імпульсивність і агресія, депресія як пригніченість і тужливість, соматизація як тілесний дискомфорт, міжособистісна чутливість як низька самооцінка та вразливість, тривожність як напруженість, страх і погані передчуття, виснаження як занепад фізичних та психічних можливостей, параноїдальні ідеї як підозрілість, недовіра та звинувачування інших [14].

- основними наслідками психологічних стресових станів в умовах війни є ціннісна депривація в таких сферах як дозвілля, фізичне здоров'я та багатство. Натомість, трьома ціннісними стовпами, на яких зараз тримається індивідуальна життєдіяльність українців є міжособистісні стосунки, моральність та знання [14].

Повномасштабне вторгнення РФ спричинило хвилю як масових шлюбів, так і масових розлучень подружжя, роз'єднання сімей, відчуження дітей. Фактичне припинення шлюбно-сімейних стосунків не завжди оперативно документується відповідним рішенням [13].

В Україні протягом першого півріччя 2023 року кількість зареєстрованих шлюбів порівняно з відповідним періодом минулого року скоротилася на 17%. Натомість розлучень побільшало на третину. У серпні 2023 року зафіксовано найвищий показник розлучень. Кількість одружень спадає з вересня 2022 року. У I півріччі 2023 року, зареєстровано 86 028 шлюбів. Розірвано 10 139, у т.ч. за рішенням суду – 640 [8].

Під час війни така проблема, як домашнє насильство, має тенденцію до загострення. Під впливом психотравмуючих подій, нестабільних умов існування накопичена агресія спрямовується на більш слабких та беззахисних членів родини: жінок, дітей, людей похилого віку, тварин [15, с. 554].

Цьогоріч до Національної поліції України надійшло понад 216 тис. заяв та повідомлень про факти вчинення домашнього насильства, у тому числі 7 тис. – від дітей. Також цього року підтвердилися факти вчинення домашнього насильства щодо 9,5 тис. дітей [9]. За 9 місяців 2023 року зареєстровано понад 5 тис. кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством. Постраждали понад 4800 осіб, переважна більшість з яких – жінки та діти. І ці цифри зростають [1].

Таким чином, можемо зробити висновок, що війна змінила практично всі аспекти життя українців – ринок праці, інфраструктуру населених пунктів, систему охорони здоров'я, сферу освіти, перетворивши деякі з розвинених міст України на безлюдні та зруйновані території. Кількість жертв серед цивільного населення зростає. Мільйони людей страждають від обстрілів та наслідків руйнування інфраструктури, проживають у постійному стресі та невизначеності [6]. Війна принесла руйнування не лише країні в цілому, але й сім'ям, загострила раніше накопичені проблеми сімей, спричинила територіальну віддаленість між подружжям, дітьми, загострила фінансові проблеми, психоемоційні стани та взаємовідносини у родині. В період війни сім'я лишається ціннісним стовпом, є джерелом підтримки та надії на майбутнє.

ЛІТЕРАТУРА

1. В Україні за дев'ять місяців порушили понад 5000 справ про домашнє насильство. *Укрінформ*: веб-сайт. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3778177-v-ukraini-za-devat-misaciv-porusili-ponad-5000-sprav-pro-domasne-nasilstvo-kostin.html> (дата звернення: 10. 12. 2023).
2. В Україні налічується 4,9 млн внутрішньо переміщених осіб. *Укрінформ* : веб-сайт. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3785762-v-ukraini-nalicutsa-49-miljona-vnutrisnih-pereselenciv-veresuk.html> (дата звернення: 10. 12. 2023).
3. Війна в Україні штовхає ціле покоління дітей до краю прірви – ЮНІСЕФ. *ЮНІСЕФ* : веб-сайт. URL : <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/war-ukraine-pushes-generation-children-brink-warns-unicef> (дата звернення: 10. 12. 2023).
4. Денисов В. Н. Війна // Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/> Війна (дата звернення: 11.12.2023).
5. День сім'ї в Україні: як війна та розлука вплинула на українські родини? *ГС «Візіт Юкрейн»* : веб-сайт. URL : <https://visitukraine.today/uk/blog/2208/den-semi-v-ukraine-kak-voina-i-razluka-povliyala-na-ukrainskie-semi> (дата звернення: 10. 12. 2023).
6. Дитяча бідність: вплив війни на стан домогосподарств з дітьми / упоряд. Л. Черенько, В. Саріогло. Квітень, 2023. *ЮНІСЕФ* : веб-сайт. URL : <https://www.unicef.org/ukraine/reports/child-poverty-report-april-2023> (дата звернення: 10. 12. 2023).
7. Зміни в ролях: як війна вплинула на сімейне життя українських жінок. *Gradus Research Company* : веб-сайт. URL : <https://gradus.app/uk/open-reports/changes-roles-how-war-has-affected-family-life-ukrainian-women/> (дата звернення: 10. 12. 2023).
8. На другий рік повномасштабної війни шлюбів в Україні поменшало. *Опендатабот*: веб-сайт. URL : <https://opendatabot.ua/analytics/marriages-divorces-half-2023> (дата звернення: 10. 12. 2023).
9. Питання щодо захисту дітей від домашнього насильства особливо актуальне під час війни. *Судова влада України* : веб-сайт. URL : <https://court.gov.ua/press/news/1496677/> (дата звернення: 09. 12. 2023).
10. Понад 4,2 млн осіб під тимчасовим захистом. *Eurostat* : веб-сайт. URL : <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/w/ddn-20231208-2> (дата звернення: 10. 12. 2023).
11. Проблема // Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B0> (дата звернення: 11.12.2023).
12. Проблеми українських дітей під час війни: II хвиля (29 жовтня – 2 листопада 2023). *Соціологічна група «Рейтинг»* : веб-сайт. URL : https://ratinggroup.ua/research/ukraine/problemi_ukra_nskih_d_tey_p_d_chas_v_yni_hvilya_29_zhovtnya_2_listopada_2023.html?fbclid=IwAR03BJPNCcxqRHtaePILtAtSKV-9kv_C_vhN8R_eBWzvrSEK6o3wcc9yaA (дата звернення: 10. 12. 2023).
13. Сімейні та спадкові відносини під час війни: актуальна практика. *Вища школа адвокатури НААУ* : веб-сайт. URL : <https://www.hsa.org.ua/blog/simeini-ta-spadkovi-vidnosini-pid-cas-viini-aktualna-praktika> (дата звернення: 12. 12. 2023).
14. Стресові стани населення України в контексті війни. *Соціологічна група «Рейтинг»* : веб-сайт. URL : https://ratinggroup.ua/research/ukraine/stresovi_stany_naselennya_ukrainy_v_konteksti_viyni.html (дата звернення: 11. 12. 2023).
15. Шинкаренко І. Сім'я в умовах війни: психологічні, психосоціальні та психопатологічні проблеми. *Науковий вісник ДДУВС*. 2022. Спеціальний випуск № 2. С. 550-557.
16. Ясточкина І.А. Вплив війни на становище сімей з дітьми в Україні. *Соціальна робота в громаді: сучасні виклики та перспективи розвитку*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпро, 24 березня 2023 року) / за заг. ред. проф. О. О. Осетрової. Дніпро, ДНУ імені Олеся Гончара, 2023. С. 153-155.

I. Yastochkina. Problems of Ukrainian families in the period of war. – Article.

Summary. *The impact of the war on the life of Ukrainian families, crisis phenomena, trends in modern families are considered. The types of families that need help and support are identified. The problems of families that worsened during the war are analyzed.*

Key words: *problem, war, family, parents, married couple, children.*

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1 НАЦІОНАЛЬНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

В. В. Гедіков СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ КАТЕГОРІЇ «ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ».....	4
І. Ю. Кіореско ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ САНКЦІЙ ЯК ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ.....	8
Г. Й. Пузанова ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ СТИМУЛЮВАННЯ ІНОЗЕМНОГО ІНВЕСТУВАННЯ.....	12
О. І. Уртаєв ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ПРАВИЛ GDPR ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ВИХОДУ УКРАЇНСЬКИХ КОМПАНІЙ НА РИНОК ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	17
О. В. Шевців, І. О. Данчук ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ.....	21

РОЗДІЛ 2 МЕНЕДЖМЕНТ. ЕКОНОМІКА. ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННА СПРАВА ТА ТУРИЗМ

Г. С. Квасикова ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНОГО ОСВІТНЬОГО МЕНЕДЖМЕНТУ.....	27
М. І. Svietlichna, І. V. Svietlichnyi INSIDE THE BOX OF THE GLOBAL TOURISM PRODUCTION SYSTEM.....	31

РОЗДІЛ 3 ФІЛОЛОГІЯ

А. В. Зінченко, Я. М. Притика ВІЙСЬКОВА ЛЕКСИКА В АНГЛОМОВНИХ НОВИННИХ ТЕКСТАХ: ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АСПЕКТ.....	36
Н. М. Карікова ПОГЛЯДИ ОЛЕКСИ СИНЯВСЬКОГО НА ВНОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ.....	39
Є. П. Комарницький ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОБРАЗУ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО У РОМАНІ «ЩО ЗАПИСАНО В КНИГУ ЖИТТЯ...» МИХАЙЛА СЛАБОШПИЦЬКОГО.....	44
О. М. Копильна ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ СТРАТЕГІЇ ВІДТВОРЕННЯ ЛІТЕРАТУРНИХ АЛЮЗІЙ.....	48

РОЗДІЛ 4 СТОМАТОЛОГІЯ ТА ФАРМАЦІЯ. МЕДИЦИНА ТА ГРОМАДСЬКЕ ЗДОРОВ'Я

Г. А. Білецька ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ БІОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ПІД ЧАС ВОЄННИХ ДІЙ.....	53
С. В. Руснак, А. І. Гоженко ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ОБГРУНТУВАННЯ МЕТОДУ ВИЗНАЧЕННЯ ВЕЛИЧИНИ КРОВОВТРАТИ В УМОВАХ БОЙОВИХ ДІЙ.....	56

РОЗДІЛ 5
ГУМАНІТАРНІ ТА СОЦІАЛЬНІ НАУКИ. ПЕДАГОГІКА ТА ПСИХОЛОГІЯ.
КУЛЬТУРА І МИСТЕЦТВО

О. І. Афанасьєв НАРАТИВ ЯК ПОЛЕ ПОРОЗУМІННЯ МІЖ ЖИВОПИСОМ І НАУКОЮ.....	62
Г. Є. Брянський ВПЛИВ ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА НА ПЕДАГОГІЧНО-МИСТЕЦЬКУ ТВОРЧІСТЬ.....	65
С. В. Козак ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДІЛОВОГО СПІЛКУВАННЯ ДЛЯ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ В ВУЗАХ.....	69
Ю. В. Літинська МОТИВАЦІЯ ЯК ОСНОВНИЙ ФАКТОР УСПІШНОГО ТВОРЧОГО КОЛЕКТИВУ.....	73
І. В. Мартинова СОЦІОКУЛЬТУРНА ФУНКЦІЯ ВИКОНАВСТВА ВІЙСЬКОВИХ ОРКЕСТРІВ У ДЕРЖАВОТВОРЧОМУ РУСІ ГАЛИЧИНИ ПЕРЕТИНУ ХІХ–ХХ СТОЛІТЬ.....	77
V. V. Mikaelian, V. Simonova CHALLENGES AND OPPORTUNITIES IN TEACHING PROFESSIONAL ENGLISH TO MEDICAL STUDENTS: A COMPREHENSIVE APPROACH IN THE ERA OF DISTANCE LEARNING.....	82
Я. С. Руденко ІНТУЇТИВНІ ДІЇ СТУДЕНТІВ ЩОДО СТАБІЛІЗАЦІЇ СВОГО ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ В ПЕРШІ 10-14 ДНІВ ВІЙНИ В УКРАЇНІ.....	85
Т. Г. Цуркан ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ВОЛЬОВОЇ ТА МОТИВАЦІЙНОЇ СКЛАДОВИХ У СТРУКТУРІ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА-ЮРИСТА.....	91
І. А. Ясточкіна ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКИХ СІМЕЙ В ПЕРІОД ВІЙНИ.....	95

Наукове видання

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

ЗБІРНИК

Видається з 2004 року

Випуск 39

Підписано до друку 20.12.2023 р.
Формат 60×84/8. Ум. друк. арк. 11,86.
Тираж 100 прим. Замовлення № 0224/105.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.